

TANULMÁNYOK

GÁLLERWIN

AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG X–XI. SZÁZADI SÍR- ÉS SZÓRVÁNY-FEGYVERLELETEINEK ELEMZÉSE

Bóna István emlékére

A régészetiileg feltárt vagy feltárható sír az elhalt személy vagy személyek földi maradványainak foglalata, a sírban talált mellékletek összessége azonban egyértelműen az eltávozottnak a gyászolók általi ábrázolása, bemutatása.¹ Egyértelmű, hogy a gyászoló család vagy csoport, közösség a legjobb fényben, legnagyobb dicsőségében akarja/akarta „bemutatni” a hozzátartozóját, miközben utolsó útjára kíséri/kísérte. Következésképpen a halott mellett talált „mellékletcsomag” elsősorban a gyászolók gazdasági potenciálját, jómódját, presztízsét, befolyását hivatott inkább jelezni és nem feltétlenül az elhunyt személy társadalmi pozícióját/helyzetét, avagy rangját. Természetesen tagadhatatlan, hogy szoros kapcsolat állhatott fenn e két helyzet között, de ez korántsem volt és maradt törvényszerű a napjainkig is.

Ugyanakkor, ami egyértelműen meghatározza a mellékletek sírba helyezését, az – a család, a közösség és ezáltal az egyén fontosságának fitogtatása mellett – a személy felvállalt és elfogadott nemisége (gender), amit nem feltétlenül kell/lehet kapcsolatba hozni az elhunyt biológiai nemiségével. Ehhez kapcsolható még természetesen az illető életkora is.

Az első pillantásra a honfoglalás kori temetők sírjaiba temetettek nemiségét (és nem nemét, vagyis biológiai szexualitását) klasszikusan a fegyveres férfiak, illetve az ékszeres nők csoportjába sorolhatnánk. Azonban ez távolról sincs így, hiszen a viseleti elemeket, de még a fegyvereket sem lehet csak a férfi vagy a női nemiség specifikumának tartani. Ahogyan Sam Lucy is megjegyezte a Kelet-Yorkshire területén feltárt kora középkori angolszász temetkezésekről, a fegyveres férfi- és ékszeres női sírok mellett nagyon magas az úgynevezett „semleges,” avagy melléklet nélküli sírok aránya.² A honfoglaláskor kutatása még nagyon távol van attól, hogy el tudja dönteni, tárgyalt korszakunkban mennyire és hogyan nyilvánult meg a nemi, illetve más típusú (etnikai, vagy vallási) identitás, de említhetjük akár az egyéb, pl. mesterséghez kapcsolódó identitásokat is, a harcosoktól, a kovácsokig.

Tagadhatatlan azonban, hogy a halotti szimbolikában, természetesen, a nőiesség inkább az ékszerek révén fejeződik ki, ellentétben a férfinnemmel, amely a kora középkorban elsősorban a harc révén szerezte (és a középkor folyamán tartotta) meg presztízsét,

¹ Erről l. *Härke*, 2000.; *Parker Pearson*, 2000.

² *Lucy*, 1997. 150–168. o.

rangját és státusát, ezáltal a férfitemetkezésekben egyértelműen jelenik meg e státus megszerzésének tárgya, a fegyver.

Hogyan értékelhetők viszont például olyan sírok, amelyekből férfiak által használt tárgyak kerültek elő, ám az antropológiai vizsgálatok eredményeképpen kiderült, hogy női sírokról van szó? A későbbiekben erre bővebben is kitérünk.

A kutatástörténetről

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság X–XI. századi fegyverleleteinek nagy része sírlelet, sőt elképzelhető, hogy a szórványleletek zöme is az volt. Ennek az anyagnak a monografikus feldolgozására a mai napig nem került sor. Magyar szakemberek, általában, már a XIX. század végétől³ érintették a régiókban előkerült fegyverleleteket, és a bukaresti Heitel R. Radu is foglalkozott néhány fegyver tanulmányozásával (a bukaresti intézetből leltári szám nélkül előkerült „normann” lándzsával,⁴ illetve a Gyulafehérvári Múzeum Cserni-gyűjteményéből előkerült karoling karddal⁵); más dolgozatok keretében is több fegyvert közöltek,⁶ azonban mindmáig nem készült összegző dolgozat a X–XI. század fegyverleleteiről.

A módszerről

Kutatásunk első és alapvető célkitűzése a tárgyak direkt vizsgálata volt, és az azokból összeállítható tipológia elkészítése, s csak másodsorban a fotók, illetve a jó vagy rossz, többé-kevésbé szubjektív rajzok felhasználása. Magyarán nem rajz-, hanem tárgytipológiát próbáltunk kidolgozni. Mondanunk sem kell, hogy e cél maradéktalan megvalósítása több szempontból is nehézségekbe ütközött, mert bár jelentős számú ismert tárggyal foglalkoztunk, ám különféle okok miatt sokukat nem sikerült közvetlenül tanulmányoznunk, és csak a nagyon szubjektív rajzokat használhattuk.

A kérdés megközelítése során abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a IX. század végi, 895–96-os magyar honfoglalás után (természetesen ez a dátum régészetileg nem abszolútizálható) a fegyverek két csoportját kellene, legalábbis elméletileg, elkülönítenünk, amennyiben pontosan/pontosabban tudnánk keltezni:

I. az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság „premagyar,” tehát a magyar honfoglalás előtti népességének fegyverzetét, illetve

II. az új hódítók, a magyar honfoglalók fegyverzetét.

A IX. században élt népesség fegyvereit azonban, ellentétben a honfoglalókéval, a temetkezésekből szinte egyáltalán nem ismerjük, csupán néhány szórványként előkerült példányról, illetve egyetlen temetőleletről van tudomásunk.

³ Nagy, 1906. 129–135. o.; Cs. *Sebestyén*, 1932. 167–255. o.; Kovács L., 1971. 81–108. o.; Kovács L., 1980.; Kovács L., 1994–95. 153–189. o.

⁴ Amit a bukaresti régész csak feltételesen sorolt az erdélyi leletanyaghoz. Valószínűbb, hogy inkább az al-dunai gyűjtőterületről került elő. *Heitel*, 1991. 245–248. o.

⁵ A gyulafehérvári kardot később Pinter meggyőző érvelés során a IX. századi régészeti emlékek közé sorolta. *Heitel*, 1994–95. 430–431. o., 18. tábla, a, b.

⁶ *Pinter*, 1999.

A fegyverzet általános jellegzetességei

A támadó fegyvereket fő jellegzetességeik szerint, illetve használatuk jellegéből fakadóan, többféle szempont alapján csoportosíthatjuk:

1. távolsági támadó fegyverek: íj, parittyá, nyílpuska, bumeráng;
2. közelharcban használt támadó fegyverek: szablya, kard, lándzsa, balta.

Megemlíjtük azonban, hogy egyes fegyverek, mint például a dárda, átmenetinek tarthatóak a távolsági és közelharc fegyverek között, hiszen bár közelharcban is használhatóak voltak, elsősorban mégis távolsági fegyverként tartják őket számon.

A támadó fegyvereket más szempont szerint is csoportosíthatjuk:

1. Több komponensből szerkesztett fegyverek. Ezek elsősorban távolsági fegyverek: íj és nyílvesző, parittyá és lövedéke, nyílpuska és nyílveszője, pisztoly vagy puska és golyója (valamint a modern fegyverek számtalan változata).

2. Egyetlen komponensből álló fegyverek. Ezek közé sorolhatóak olyan távolsági fegyverek, mint a bumeráng és a dárda, de főleg a közelharc fegyverei, a szablya, a kard, a lándzsa és a balta.

A X–XI. században a felsorolt fegyverkategóriáknál jóval kevesebb volt használatban. Távolsági fegyverként az íj, valamint az ehhez kapcsolódó nyílcsúcs ismert. A közelharc fegyvereknek ennél jóval szélesebb skáláját ismerték: szórványként, illetve temetkezésekből a szablya, a kard, a lándzsa, a hajítódárda és a különböző balták nagyon sokféle típusa és változata került elő.

IX. századi fegyverleletek

A fenti szempontok alapján a IX. századi Erdélyben két kultúrhatás fegyverzetét tudjuk elkülöníteni: a nyugati (karoling és morva hatásra utaló) fegyvereket, mint amilyen a szárnyas lándzsa, illetve a déli, balkáni jellegű fegyverzetet, például a lándzsás baltát.

Mind az első, mind a második kategóriát egy-egy példány képviseli. A frank szárnyas lándzsa Szászváros környékéről kerülhetett múzeumba,⁷ míg a déli hatást az Acél (Ecel) község területén véletlenül talált balta mutatja.⁸ Keltezésük azonban nagyon is kétséges: mindkét fegyver származhat az úgynevezett „premagyar” korszakból, de akár a már magyar korszaknak elkönnyvelt X. századból is, legalábbis annak első feléből.⁹

A szárnyas lándzsának már az elnevezése is egyértelműen bizonyítja nyugati eredetét, (párhuzamai főleg a mai Magyarország dunántúli részeiről ismertek¹⁰), az acéli lándzsahegyű balta viszont egyértelműen a déli hatás jele.¹¹ Jelenleg tehát úgy tűnik, hogy ez a fegyvertípus dél felől érkezett az Erdélyi-medencébe.

⁷ Pinter, 1998. 145–154.

⁸ Blăjan – Stoicovici, 1980. 179–180. o., 1., 2. kép., 1.

⁹ A nyugati hatást tükröző fegyveres leletekhez négy, különböző lelőhelyről előkerült sarkantyú is tartozhat. Legutóbbi összefoglalásuk, lényegesebb új eredmény nélkül, azonban annál több légből kapott ötlettel: Madgearu, 1994. 153–163. o.

¹⁰ Kovács L., 1971. 96–98. o., 9. ábra.

¹¹ Földrajzilag a legközelebbi párhuzama Bukarest-Văcărești telep szórványlelete, amelyet a kerámia és a

IX–X. századra keltezhető tegezleletet, amely egyáltalán nem idegen a magyarság hagyatékából sem, ismerünk a maroskarnai „A” temető 2. sírjából.¹² A temető későbbre keltezésében nagyon fontos szerepet játszik e 2. sír leletanyaga. A temetőrészt közlői szerint a sír magyar honfoglalás kori „más etnikumú” harcosé, és ezt a véleményt osztotta mindaddig R. R. Heitel is, továbbá e sorok szerzője.¹³ A sírban talált teljes lócsontváz, egy további ló- és egy szarvasmarha-koponya, illetve kecske-, illetve juhcsontok együttes jelenléte azonban a honfoglalás kori temetkezésekre egyáltalán nem jellemző.¹⁴ Nagyon vitatható a sírből előkerült három líra alakú csat datálása is, amelyek alapján a sírt a X. századra keltezték, hiszen tudomásunk szerint eddig a Kárpát-medencében IX. századi környezetben ilyen lelet nem ismert. Révész László tanulmánya alapján már több mint egy évtizede elfogadott, főleg a magyar régészetben,¹⁵ hogy a líra alakú csatot a Kárpát-medencében a X. századtól a XII. századig használták.¹⁶ A maroskarnai sírban talált csatok X. századi datálása abból a logikus következtetésből fakadt, hogy eddig egyetlen bulgáriai párhuzamokkal rendelkező temetőből sem ismert hasonló csattípus (Csombord, Szászváros-X/8, Szászsebes), ellentétben a klasszikus X. századi kultúrára jellemző leletanyaggal, amelyben többször is előfordulnak hasonlóak.¹⁷ A kutatás jelen állása szerint úgy véljük, e csattípus a honfoglalók közvetítésével kerülhetett az Erdélyi-medencébe, azonban a maroskarnai sír kapcsán nem kizárható a balkáni út sem, ugyanis elképzelhető, hogy ott már a IX. században megjelent és használt volt. Jelentős tipológiai különbségekre hívja fel a figyelmet a sír kengyelpárja is.¹⁸ Ezekből az adatokból kiindulva véleményünk szerint e sír, akárcsak a maroskarnai „A” temető többi sírja, a IX. század második felére, illetve a X. század elejére keltezhető bolgár uralom emléke, mely uralom régészeti szempontból a magyar honfoglalás utáni katonai-politikai helyzetben tűnt el.

dragoslaveni depólelet, valamint a radovanui lelet párhuzamai alapján egyesek a X., mások a IX. századra datálták. Hasonló lándzsásbalta-típusokat ismerünk bizonytalan bulgáriai lelőhelyekről Preszlavckóból, illetve egy ismeretlen bulgáriai lelőhelyről, amelyeket Yotov a szaltovói kultúrából eredeztet. *Blăjan – Stoicovici*, 1980. 179–181. o.; *Canache – Curta*, 1994. 191. o.; *Yotov*, 2004. 101., 107. o., 17., 52. tábla, 637., 643. tárgy.

¹² A maroskarnai 8 síros sírmező temetkezési szokásainak és régészeti leletanyaga egy részének azonosságig menő párhuzamai ismertek az alduna-völgyi protobolgár, még pogány népesség hagyatékából, amelyet ott a VIII–X. századra datálnak. *Anghel – Ciugudeanu*, 1987. 194–195. o.

¹³ *Anghel – Ciugudeanu*, 1987. 194–195. o.; *Heitel*, 1994–95. 412. o.; *Gáll*, 2001. 1–2. o.

¹⁴ Kecse- és juhcsontokat ismerünk a temető többi sírjából is, teljes szarvasmarha-temetés pedig ismert a gyulafehérvári II. temető egyik sírjából, valamint dokumentált a platonesti nagy, több száz síros temetőből is. Köszönetet szeretnék mondani Ciugudeanu Horiának ezen információkért. Lovas temetkezéseket ismerünk még bolgár területekről, valamint a havasalföldi Platonesti temetőjéből. *Luca – Măndescu*, 2001. 85. o.

¹⁵ Ehhez kapcsolódik pl. a román Harhoiu Radu szellemes, de teljesen irreális feltételezése, éspedig hogy a líra alakú csatok elterjedése az Al-Duna térségében a magyarok politikai-katonai tevékenységének köszönhető. *Harhoiu*, 1972. 424–425. o.; *Révész*, 1989. 534. o.

¹⁶ Példa erre a XII. századi leletkörnyezetű homoróddaróczi lelet: *Bóna*, 1988. 225., 227. o.; *Dumitrache*, 1979. 9. ábra, 6.

¹⁷ Gyulafehérvár, Brândușel u. 16. sír, Kolozsvár, Zápolya u. 1., 11. sír, Kolozsvár, Pata u. 25. sír.

¹⁸ A négyszögletes fülekkel ellátott kengyel nyakkal csatlakozik a szárakhoz. A talpóján kiugró, ráforasztott dudor látható, ami valószínűleg sarkantyúként szolgálhatott; a honfoglaláskori leletanyagban eddig ismeretlen. Ugyanakkor a nagyméretű, vaskos kengyel egyértelművé teszi hogy nehéz lovasság használhatta. Sajnos, súlymértet nem áll a rendelkezésünkre. *Anghel – Ciugudeanu*, 1987. 4. tábla, 14., 16.; *Catalogul expoziției*. Alba-Iulia, 2002. 45–46. kép.

A X. század első felétől¹⁹ a régészeti összkép teljesen megváltozik. A teljes Kárpát-medencét elfoglaló magyarság temetkezési szokásai között, a férfi státus egyik szimbólumaként (akárcsak folyamatosan a népvándorláskor idején), kiemelkedő szerepet játszott a fegyverek sírba tétele, ami minden bizonnyal függvénye lehetett a X. századi magyarság eszmerendszerének, gondolkodásmódjának, túlvilág-képzeteinek. Noha mindezekről vajmi keveset tudunk, mégis e temetkezési gyakorlatnak köszönhető, hogy bár a kutatások állása és a temetőfeltárások színvonala nagyon sok kívánnivalót hagy maga után, e pillanatban az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban jelentős mennyiségű X–XI. századra datálható fegyver-, sír- és szórványleletet tarthatunk számon. (A fegyverekről összeállított statisztikákat l. a Függelék I–IV. és IX. táblázatában.)²⁰

Az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerült fegyverleletek elemzése során 52 lelőhelyről előkerült 147 sírt, illetve szórvány-fegyverleletet vizsgáltunk meg különböző szemszögből és módszerrel. Sajnos, pontos felmérést jelenleg nem készíthetünk az előkerült fegyverekről, hiszen olyan lelőhelyekről, mint Déva–Mikro 15, Gyulafehérvár–Mentőállomás, Kolozsvár–Pata utca, Öthalom–Die Schanzen, Szászváros–Dealul Pemilor, a fegyverek mennyisége pontosan nem ismert, ezért a közölt vagy általunk ismert számok feltételeesen kezelendők. Így az említett lelőhelyeken előkerült fegyverleletek mennyiségére utaló táblázatok (Függelék, II–III. táblázat) csak viszonylagos tájékoztatással szolgálhatnak.

Statisztikánk szerint 31 lelőhely 1844 sírjából 126-ba raktak valamilyen fegyvert, ami 6,83 %-ot jelent. Tehát a X–XI. századi Erdélyi-medence, Partium és Bánság temetkezőhelyein a fegyveres temetkezéseket távolról sem lehet jellegzetességnek tekinteni. Mielőtt azonban általánosabb következtetéseket vonnánk le, két nagyon fontos ténytetbe kell vennünk: 1. külön csoportokba kellene sorolni a X., illetve a XI. századi temetőket (ha lehetséges); 2. feltételeesen kell kezelni a gyulafehérvári Mentőállomásról (1300 sírből 36 fegyveres sír) és Öthalomról (242 sírből 1 fegyveres sír) származó információkat. E két nagy, közöletlen temetőt éppen ezért kihagytuk, a valóban rendelkezésre álló temetőket pedig időrendi sorrendbe állítottuk:

1. csoport, X. századi temetők: 22 temető 220 sírja közül 67-ből származik fegyver (30,45 %);
2. csoport, X–XI. századi temetők: 144 sír közül 21-ből került elő fegyver (14,53 %);
3. csoport: a biztosan XI. századra keltezhető temetőkből, az öthalmit kivéve, csak Vajdahunyad 57 síros temetőrészletéből ismert egy nyílcsúcs.

A fegyveres temetkezések tehát, a kereszténység térnyerésének hatására, egyértelműen csökkenő tendenciát mutatnak a X–XI. századi Erdélyi-medence, Partium és Bánság területén. Ezt a tendenciát figyelhetjük meg a pogány szokásnak tekintett lovas temetkezések esetében is. Összesítve tehát: a 421 biztos adatból 89 tekinthető fegyveres temet-

¹⁹ Továbbra is kérdés marad a honfoglalás dinamikája, szakaszai, illetve a szakaszok időrendi elkülönítése az Erdélyi-medencében.

²⁰ Erre a legjobb példa, hogy a hasonló intenzitással, de sokkal gondosabban kutatott Havasalföldön és Olténiában alig ismert fegyverlelet, ahogyan a romániai Moldvában is.

kezésnek a X–XI. században, ami 21,14 %-ot jelent, vagyis minden ötödik sírból ismerünk valamilyen fegyverleletet (*Függelék, IX. táblázat, A–B*).

A 42 lelőhelyen összesen 18 szórványleletet regisztráltak, mégpedig hét esetben kardot, két esetben baltát, illetve hét alkalommal 12 szórvány nyílcsúcs került elő, egyszer pedig, Óbesenyő IV. halomnál, 6 szórvány nyílcsúcs, amelyek azonban, valószínűleg, egy feldúlt sír mellékletei voltak. A többi esetben a szórvány nyílcsúcsok egy-egy példányban maradtak meg, tehát eldönthetetlen, hogy sírmellékletekből származtak-e. Ugyanez érvényes a szórvány kard- és baltaletelekre is.

Következő lépésként a fegyvertípusok megoszlásának felmérését végeztük el. A legnagyobb mennyiségben a sírokból a nyílcsúcsok kerültek elő: 24 lelőhely sírjaiból biztosan 198 nyílcsúcsról tudunk. Tizenhét lelőhely 43 sírjából ismerünk tegezrészeket, 6 lelőhely 11 sírjából pedig íjat (ide sorolandó a gyulafehérvári 9. sír is, amelyből, ismereteim szerint, íjcsont került elő). Szablya 7 lelőhely 14 sírjából származik, kard ellenben csupán 3 (három lelőhely egy-egy sírjából). Öt balta 5 lelőhely sírjaiból ismert (mindegyik lelőhely esetében 1 darab), 2 lándzsa pedig ugyancsak 2 sír leletanyagához tartozott.

Megállapítható tehát, hogy 4 fegyverkategória (íj, tegez, szablya, lándzsa) csak sírből került elő, illetve hogy 3 kategória (kard, balta, nyílcsúcs) szórványleletként és sírleletként egyaránt ismert. Elgondolkodtató, hogy a kardok esetében a szórványleletek száma több mint kétszeresen haladja meg a sírleletekét (*Függelék, I. és III. táblázat*).

A X–XI. század fegyverleletei között eddig csak támadó fegyvereket ismerünk, védőfegyverek az erdélyi, partiumi és bánági gyűjtőterületről nem kerültek elő (ahogyan más régészeti lelőhelyről sem a majdani Magyar Királyság területéről), róluk csak frott forrásokból ismerünk adatokat. Habár vannak adatok bőrpikkelyes páncélzatról, illetve bőrpajzsról, régészeti nyomuk egyáltalán nem maradt, valószínűleg nem is kerültek a sírokba. Egyetlen forrás említ sisakot, kettő pajzsot, és csak egyetlen emlékezik meg a magyarok páncélzatáról.²¹ Következtetésképpen e dolgot csak a támadó fegyverzettel kíván és tud foglalkozni.

A fegyverek elemzése

Az íj

Az íjasmesterek többhónapos munkával, a majdani használó erejéhez, magasságához igazodva alkották meg az íjat, mely leeresztett állapotában fordított „C” alakú. A készítőik ilyen formájú, többnyire juharfaágat választottak az íjkarokhoz, vagy két, külön részből állították össze és csapolták azokat a merev markolat két felére. Az íjkarok oldalára halenyvvel ovális csontlemezeket ragasztottak, irdalt végeik tanúsága szerint oda is kötötték őket. A merev szarvak 35°-os szögben csatlakoznak a rugalmas karokhoz. Az íj átlagos húrhossza 110–115 cm, lőtávolsága 200–250 m vagy 330 öl volt. A X–XI. századi íjak, egyedi eltéréseik ellenére, lényegében ugyanahhoz a típushoz tartoznak (az egyetlen kivétel a Hódmezővásárhely–nagyszigeti lelet).

²¹ Kovács L., 2002. 311. o.

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság területe 8 lelőhelyének 20 sírjából került elő íjmaradvány, ami a jelenlegi adatbázishoz képest is nagyon kevés, valószínű tehát, hogy nem minden tegez és nyílcsúcsos sírba raktak íjat. Feltárt sírból ismert olyan eset is, amikor csak a markolatra ragasztottak csontlemezeket, végkarokon hiányoznak a csontlapok – feltehető, hogy fával helyettesítették azokat. Valószínű, hogy sok esetben nemcsak az íjkar-végcsontokat, hanem a markolatot is fával póolták.

A felajzott, vagy leeresztett állapotban sírba tett íjak száma minden bizonnyal jóval nagyobb lehetett még a rosszul kutatott Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban is. Az ismert adatok csekély száma nem feltétlenül csak a kutatás felületességének következménye, hiszen, ahogyan már előbb kifejtettük, valószínűleg nem minden esetben ragasztottak csontlapokat az íjkarokra és a markolatra, a fa pedig nyomtalanul elkorhadhat a földben. Teljes íjgarnitúrát a leltárkönyv alapján a gyulafehérvári Mentőállomás XX. kutatóárkának 13/1983. sz. sírjából ismerünk (6 darab íjcsont), a VIII. kutatóárok 36/1982. sz. sírjából pedig a visszacsapó íj 7 (?) markolat- és íjkar-végcsontja dokumentált. Majdnem teljes garnitúra a vejtei 3. sír íjászfelszerelése: a 188 centiméteres csontváz mellett előkerült a leeresztett íj 5 csontlapja (4 íjkar-végcsont és 1 markolatlemez).

A csont-oldallapok méreteiről sajnos hiányosan – 14 leletből mindössze 5 esetben – vannak csak adataink.

A markolatcsontokról az aradi, gyulavarsándi, nagylaki és vejtei leletekből ismerünk adatokat. A gyulavarsándi lelet két markolatcsontja 13,1 és 13,3 cm, a nagylaki egyetlen, töredékes markolatcsont 12 cm hosszú (eredeti hossza valószínűleg 15 cm körül lehetett), a vejtei lelet hossza pedig 13,1 cm. A gyulavarsándi markolatcsont-pár szélessége 3 és 3,2 cm, a nagylakié 3,1 cm, a vejtei markolatcsontoké pedig 2,7 cm. Súlyuk 8,6 és 8,4 g, a gyulavarsándi és a nagylaki daraboké 8,3 g. További adatokat szolgáltatathatnának a kolozsvári és gyulafehérvári sírok, azonban azok egyelőre nem hozzáférhetők a szakma számára.

Az íjkar-végcsontokról is csak néhány esetben van adatunk. Teljes készletről csak a vejtei temetőből tudunk: a négy íjkar-végcsont hossza 21,3 cm, 20,5 cm, 22,3 cm és 17,2 cm. Egy, szórványként, a kolozsvári temetőből is ismert, a hossza meglepően kicsi, mindössze 8,8 cm, szélessége 2,2 cm; a vejtei íjkar-végcsontoké 2–2,4 cm, 1,8–2,3 cm, 1,9–2,5 cm és 2–2,6 cm.

Síri helyzetükről sem tudunk nagyon sokat. Az aradi 10. sírban, a csontváz jobb lábától lejjebb, a zabra környezetéből került elő íjcsont. A gyulavarsándi 7. sírban a jobb medencecsont mellett feküdt a két markolatcsont. Egyik esetben sem lehet megállapítani azonban, hogy az íjat leeresztett, vagy felajzott állapotban rakták-e az elhunyt keze ügyébe. Többet árul el a vejtei 3. sírban levő íjcsontok helyzete. A csontváz bal lábszár-csontja mellett, a tegez felett voltak a leeresztett állapotot sejtető íjcsontok, a négy íjkar-végcsont és egy markolatcsont. A rendelkezésre álló adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az íjak ugyanahhoz a klasszikus típushoz tartozhattak, amelynek több száz párhuzama van a Kárpát-medencében.

Egyetlen esetben díszítették a markolat-, illetve végcsontokat. A gyulafehérvári Mentőállomás IX. kutatóárka 3/1982. sz. sírjából pontkörös díszítésű markolatcsont-pár került elő, ez olyan díszítés, amely az erdélyi, partiumi és bánsági leletanyagban korszakunkból csak a nagylaki csont tegezdíszítőről ismert.

Az íjcsontos sírok egy része viszonylag „gazdagabb”²² mellékletanyaggal rendelkezett. Kiemelkedő mellékletekkel egyértelműen az aradi 10., valamint a kolozsvári Pata utcai 25. sír halottja rendelkezett, azonban a többieknek is egészen jelentős mellékletanyaga volt.²³

Az íjtegezfüggesztő veret (?)

A kolozsvári Zápolya utcai 10. sírból, a csontváz két combja közül került elő a lekerékített, felső részén ovális, trapéz alakú, ezüst függesztő fül, néhány centiméteres bőrdarabkával, felületén indadíszítéssel. László Gyula szerint a szablya felfüggesztésében játszhatott szerepet, Bóna István tarsolyfüggesztőként értékelte, Révész László pedig, az 1996-os karosi temetők közlésében, íjtegezfüggesztőnek határozta meg, és további 12 hasonló jellegű tárgyról állapította meg, hogy az íjtegez felszereléséhez tartoznak.²⁴ A sírrajz és a sírról készült fénykép alapján, véleményünk szerint, a tárgy meghatározása nem lehetséges. Kérdés, hogy ha tarsoly függesztő verete lett volna, akkor miért nem kovával és csiholóval együtt került elő. Íjtegezfüggesztőként azért lehet nehezen elképzelni, mert a karosi leletek alapján két vagy három függesztővel kellene számolnunk, és talán az is fontos, hogy íjcsont a sírból nem ismert.

A tárgy, amelyet sajnos nem sikerült meglelnünk a Kolozsvári Nemzeti Múzeumban, további kérdéseket is felvet: csak keleten fellelhető párhuzamai alapján a magyar migráció bizonyítéka, vagy pedig kereskedelmi termék – kitűnő keleti párhuzamát Kijev környékéről, Tabaevkáról ismerjük, de a kolozsvári példányhoz nagyon közeli darabot közül Yotov is Bulgáriából, úgy hogy a tárgy kereskedelmi jellege egyáltalán nem

²² Nem használtuk a „rangos” jelzöt, mivel egy személy társadalomban betöltött pozícióját nagyon nehezen lehetne megítélni sírmellékletei alapján. Tagadhatatlanul létezhetett kapcsolat egy sír mellékletének gazdagsága és a benne nyugvó egyén társadalomban betöltött szerepe között, azonban e szerep szociológiai magyarázatának régészetiileg gyakorlatilag lehetetlen. Egy közösség vezetőjét egy temetőn belül talán (?) meg lehet határozni (természetesen ez is függ például a temető sírjainak számarányától is), több térség gazdag sírjainak hierarchikus rendbe sorolása, összehasonlítása azonban nagyon veszélyes próbálkozás, politikai-katonai, vagy társadalmi rendszerek rekonstrukcióját pedig, legalábbis jelenleg, még csak megpróbálni is fölösleges munka lenne. Ezért is használtuk a „gazdag” jelzöt, hiszen ezzel csak a mellékletek mennyiségére, illetve a technikai minőségére utaltunk.

²³ Az aradi sírból poncolásos technikával díszített, ezüstszereléses szablya ismert, lovas temetkezés mellékleteivel (kengyelek, zabla és hevedercsat). „Gazdagabb” mellékletekkel rendelkezik a kolozsvári temető 25. sírja: szablya (melynek élébe ezüsthuzalt kalapáltak), veretes tarsoly, nyílcsúcsok, favödör vaspántja, egyetlen körte alakú kengyel, valamint vas-zabla. A gyulafehérvári XX. kutatóárok 8/1983. sz. sírjából vasveretes tegez részei és nyílcsúcsok ismeretesek, továbbá küllös szíjjelosztó karika, csiholó, vascsat és gombok 3 íjcsont társaságában; az 1983-as XX kutatóárok 13. sírjából 2 nyílcsúcs, 6 íjcsont, illetve vasveretes tegez részei kerültek elő, továbbá csontveret (?), csontból készült csat, kés, csiholó, kova és két egyszerű (ismeretlen anyagú) hajkarika. Harci és lovas eszközök ismertek a kolozsvári Zápolya utcai 4. és a nagylaki „A” sírből is. A kolozsvári 4. sírből ezüst hajkarikák, ólóngombok, ruhát díszítő lemezkek származnak, valamint vasszablya, tegez és nyílcsúcsok, csiholó, kés, kova és fenékö. A halott feje alá „köpárnát” helyeztek, a koponya fölül ló-lábcsontról került elő. Ahogyan máshol is rámutattunk, a 4. sírt nem szabad a lovas temetkezés példájaként értékelni. A nagylaki sírban csontfedeles, háromosztatú, bronz szíjjelosztós vastegez volt, továbbá nyílcsúcsok, kengyelvasak, zabla, hevedercsat, csiholó és kés. Hasonló leletanyaggal rendelkezik a vejtei íjcsontos 3. sír is: tegez, nyílcsúcsok, zabla, hevedercsat, kengyelek. Még szerényebb mellékletű a gyulavarsándi 7. sír: csak a fa-vas tegezből megmaradt függesztő fülek maradtak meg, nyílcsúcsok nélkül. Kérdés, hogy ez az ásatást minősít-e, vagy pedig nyílcsúcs nélkül helyezték a tegezt a sírba. Mivel azonban a 33., 38., 51. és 53. sírokban nyílcsúcsokat dokumentáltak, nem kizárható, hogy csak a tegezt tették a sírba. *Gáll*, 2004–2005. 390. o., 437. sz. jegyzet.

²⁴ Bóna, 1988. 11. ábra, 36., 40. kép.; *László*, 1945. 3–15. o.; *Révész*, 1996. 160. o.

kizárható.²⁵ Fontosnak tartjuk azonban megemlíteni, hogy a temető több sírjából előkerült tárgyaknak vannak keleti párhuzamai.²⁶ Ennek alapján talán nem kizárt, hogy migrációval kell számolnunk, azaz a sírokban nyugvók azon közösségek tagjai lehettek, akik a Kárpát-medencét, illetve a szűkebb környezetet, Kolozsvár környékét birtokba vették.

Nyílcsúcsok (Függelék, V–VII. táblázat; I. tábla)

A honfoglalás kori sírokban talált nyílcsúcsokat Cs. Sebestyén Károly gyűjtötte össze, csoportosította és osztályozta a mai napig használhatóan: 6 alaptípust különböztetett meg (A–F típusok), az első három típus esetében pedig változatokat különített el.²⁷ Meggyőzően értekezett a nyílvevő anyagáról, súlyáról, keresztmetszetéről, a nyílvevő részeinek morfológiájáról, a készítés módjáról, illetve annak törvényeiről. Szerinte minél nagyobb a nyílcsúcs és a vevő súlya közötti különbség, vagyis minél könnyebb a vevő és súlyosabb a nyílcsúcs, annál biztosabb és gyorsabb a nyílvevő repülése. A nyílvevőnek egyenesnek kell lennie, ezért Cs. Sebestyén szerint csak nád (Phragmites vulgaris) használhattak, amit – általunk nem ismert módszerrel – megerősítettek. A nyílcsúcsot gyantával, vagy viasszal ragasztották a nád csövébe, amit kívül, a szeg teljes hosszában, erősen körültekertek. A tollazatot halenyvvel rögzítették a vevő végétől kb. 8 centiméterre. A tollak végei szintén hancsszalagokkal voltak körbetekerve és fontos volt a tollazat megfelelő méretezése is, mivel a túl nagy, vagy túl erős tollazat is csökkentette volna a nyílvevő sebességét). A nyílvevőnek körülbelül 60–70 cm hosszúnak kellett lennie, a nád átmérője legalább 0,8–1 cm volt.

Az utóbbi évek kutatásai más tényeket (is) megerősítettek. A nyílvevőket nem nádból, hanem fából készítették. Kovács László szerint nyár-, nyír-, fűzfavevőkből, Mesterházy Károly pedig néprajzi analógiákkal is alátámasztotta ezeket az érveket.²⁸

²⁵ Orlov, 1984. 6. tábla, 27.; Yotov, 2004. XXVI. tábla, 396.

²⁶ A négyszögletes, öntött, aranyozott ezüst lószerszámveret pontos párhuzamát nem sikerült fellelnem a szakirodalomban. A négy öntött, szív alakú, három mezőre osztott bronz lószerszámveret közeli tipológiai párhuzamának tekinthetők a karosi II. temető szórványleletei (Révész, 1996. a. 110. tábla, 19–20.), valamint ugyancsak szórványtárgyak Naszvadról (Tocik, 1968. XXV. tábla, 6–9.). A csörgős sügyelőt már sokkal jobban tudjuk dokumentálni. Párhuzamait ismerjük a keleti lelőhelyekről is, de hasonló funkciójú tárgyak származnak jó néhány lelőhelyről a Kárpát-medencében is. A csörgős veretek használata keleti eredetű. Keleti lelőhelyű tárgyakat ismerünk a kijevi Deszatinaja temetőből, Tabaevkából, Csernyigovból, Gaevkából, Szesztoviciból stb., de kimutathatóak a szaltovói kultúra területéről is. Kárpát-medencei lelőhelyek összegyűjtését Révész Lászlónak köszönhetjük. Csak keleti párhuzama ismert a 11. sírből előkerült szíjvégnék Felső-Aleiből, az Altáj északnyugati részén feltárt I. sz. kurgánból; Mogilnikov, lószerszám részeként, a VIII–IX. századra keltezte. A 11. sírből származó esonhenger díszítése Mesterházy Károly szerint a szamarrai kapcsolatokra világít rá, de motívumai a szeghalmi és a sárrétudvari zablapálcák díszítéseként is ismertek. A 8 szórványlelethől rekonstruált sír gyöngyösr díszítésű csüngője a Kárpát-medencei párhuzamát nem ismerem. Véleményem szerint ezek keletről idekerült tárgyak, valószínűleg a honfoglalók első nemzedéke viselhetette őket, bár természetesen vegyültek az új divat elemeivel. Ennek ellenére a keleti kereskedelmi kapcsolatok lehetősége később, a X. században is felvetődhet. A kolozsvári temetőben előkerült tárgyak azonban a Kárpát-medencében is csak kis számarányban jelennek meg, tehát e lelőhely éppen a keleti párhuzamok koncentrációjával tűnik ki és marad elgondolkodtató. Darnay, 1905. 69–70. o., 5. tábla; Karger, 1958. Tab. 14.; K. K., 1996.; Kovács L., 1942. VI. tábla, 3/a.; Mogilnikov, 2001. 7 kép. II., 8. kép. 9–11.; Mesterházy, 1997. 7. ábra.1–2.; Orlov, 1984. ab. 2–3.; Pletnyova, 1981. 36. tábla, 16.; Révész, 1996. a. 72. o., 210 jegyzet.

²⁷ A–1–5, B–5, C–4. Cs. Sebestyén, 1932. 13. kép.

²⁸ Kovács L., 2004. 311. o.; Mesterházy, 1994. 322. o.

Statistikai adatok az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerült nyílcsúcsokról (Függelék, IV. táblázat)

A régészeti kutatás jelen állása szerint a ma Romániához tartozó Bánságból, az Erdélyi-medencéből és a Partiumból 40 X–XI. századi lelőhelyről került elő nyílcsúcs. Tizennyolc lelőhelyről valamennyi nyílcsúcs típus, illetve típusváltozat pontosan meghatározható (61 példány), 10 lelőhelyről pedig, különböző arányban, a típusváltozatok egy része (112 példány).²⁹ Összességében 28 lelőhelyről 175 tipológiailag besorolható nyílcsúcsot ismerünk. Számukat gyarapítja az e lelőhelyekről származó további 28 példány, amelyeket, különböző okok miatt, nem sikerült tipológiai szempontból besorolni.

További 10 lelőhelyről csak a nyílcsúcsok számáról vannak adataink, típusuk ismeretlen, ez még 21 nyílcsúcsot jelent. Megemlítjük, hogy egy lelőhely esetében sem a nyílcsúcsok típusa, sem száma nem ismert.

Ismeretlen számú nyílcsúcsot tartalmazó temetkezések egész sorát ismerjük, amelyek sajnos közöletlenek (Déva–Mikro 15–2–6. (?) sír; Gyulafehérvár–Mentőállomás, Kolozsvár–Pata utcai sír nyílcsúcsos melléklete; Marosgombás–Magura sírjai; a szászvárosi 33 nyílcsúcsos sír; Nagykomlós–Posztzszállás).

E pillanatban az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban 282 nyílcsúcsot regisztrálhatunk, e szám azonban jóval nagyobb is lehet. Feltételezésünk szerint körülbelül 500 nyílcsúcsról volna szó, ha teljes információ állna a rendelkezésünkre a gyulafehérvári, a kolozsvári Pata utcai, az öthalmi, a szászvárosi és a dévai temetők leletanyagáról, amelyek nyílcsúcsait csak az ismert típusok vagy a leltárkönyvből kimásolt, de tipológiailag meg nem határozott példányok esetében vettük számba az elemzésnél. Más szóval csak statisztikailag tudjuk követni az erdélyi, partiumi és bánsági leletanyag nagy részét (ha 500-zal számolunk, amit előbb megokoltunk, akkor valamivel több, mint fele áll a rendelkezésünkre).

A nyílcsúcsok helyzete a sírban

A rendelkezésre álló dokumentáció alapján a nyílcsúcsok sírban való elhelyezkedését 20 helyzetben rögzíthettük:

- a bal láb vége mellett (1 eset)
- a bal váll alatt (1 eset)
- a bal térd mellett (2 eset)
- a bal medence felső része mellől (1 eset)
- a bal medencén (1 eset)
- a bal lábszára mellől (1 eset)
- a bal felkar felső végén – bal vállnál (5 eset)
- a csontváz fölött, bal felől (1 eset)
- a csontváz bal felén (2 eset)
- a medence bal felének végénél, a combcsont kezdeténél (5 eset)
- a jobb vállon/mellett (4 eset)

²⁹ Ilyen statisztikát eddig nem készítettek Romániában, tehát a hibalehetőség fennáll.

- a medence jobb felének végénél, a combcsont kezdeténél (4 eset)
- a csontváz jobb keze alatt (1 eset)
- a csontváz jobb keze mellett (1 eset)
- a jobb térd mellett (1 eset)
- a combok között (1 eset)
- a lábfejek végénél egy példány (1 eset)
- a csontváz lábszárainál (1 eset)
- a csontváz medencéjén (2 eset)
- a medence mellett (1 eset).

Ebből az összegzésből egyértelműen kiderül, hogy a legtöbb alkalommal a tegezt a nyílvevőkkel (vagy csak a nyílvevőt/nyílvevőket) főleg a halott bal felére rakták. Harminchét esetből 10 olyan helyzetet sikerült megállapítani, amikor a halott bal felére rakták a nyílvevőket, ez pontosan 20 esetet jelent, a dokumentált helyzetek 54,05 %-át. A halott jobb oldalára helyezett nyílcsúcsok 5 helypozícióját sikerült rögzíteni, amely összesen 12 esetet jelent, 32,43 %-ot. A többi 5 rögzített helyzet 6 esetet tartalmaz.

Érdekes lehet – anélkül, hogy ebből törvényszerűséget szándékoznánk kiolvasni –, hogy a több nyílvevőt tartalmazó tegezt általában a halott a bal oldalára rakták (Kolozsvár–Zápolya utca 4., 10. sír, Kolozsvár–Pata utca, 25. sír, Köröstarján–Csordásdomb, 21. sír, Marosgombás–Magura hegy, 4. sír, Nagyszalonta–Halom domb, 2. sír, Sikló–2., 12. sír, Szászváros–Dealul Pemilor X/2–6. sír, Vejte, 3. sír). Ezt azonban nem lehet általánosnak tekinteni, hiszen az óbesenyői III. halom és a IV. halom 2. sírjából 4, a VIII., Balthazar Walter halmán feltárt sírból 6, a siklói 10. sírből 8, a szászvárosi Dealul Pemilor 18. 26. sírjaiból tegezben tárolt több nyílcsúcs is előkerült, amelyeket a halott jobb oldalára tettek.

A nyílcsúcsok sírokban való előfordulásának számaránya (Függelék, V. táblázat)

Annak, hogy a nyílcsúcsok milyen számban fordultak elő a sírokban, László Gyula rangjelző szerepet tulajdonított, Dienes István pedig a hitvilággal hozta kapcsolatba őket: szerinte az elhunynak a túlvilág különböző rétegein való áthatoláshoz volt szüksége 1–7 nyílvevőre. 1996-os munkájában Révész László is elfogadja, hogy sírokba helyezett nyílcsúcsok számát hitvilági okok szabták meg.³⁰

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság területén feltárt sírokban a nyílcsúcsok száma 1-től 9-ig terjed. Sokszor (20 esetben) csak egyetlen példány került elő, ami kétségeket támaszt arra nézve, hogy fegyverként kell-e értékelnünk őket. Jelentős a két (14 eset), valamint az 5 nyílcsúcsos sírok száma is (10 eset).

Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, néhány lelőhely esetében egyáltalán nem biztos, hogy valóságos lenne az eredetileg sírba rakott nyílcsúcsok száma, hiszen a lelőhelyet sokszor nem régész tárta fel. Ennek ellenére az esetek nagy többsége alapján egyértelmű, hogy az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság honfoglalás kori sírjaiba 1–9

³⁰ Dienes, 1957. 29–31 o.; Dienes, 1975. 96. o.; Dienes, 1978. 38–39. o.; Dienes, 1979. 88–89. o.; László, 1944. 132. o.; Révész, 1996. 169. o.

nyílcsúcsot raktak. Úgy tűnik, a páros és páratlan számoknak, László Gyula és Dienes István feltételezésével szemben, nem volt jelentősége.

Az elemzésbe nem tudunk bevonni olyan lelőhelyeket, ahonnan biztosan több nyílcsúcs került elő, ám a pontos számukat nem ismerjük. (Marosgombás 1., 3–4. sír). Ehhez kapcsolódik, hogy más, véletlenszerűen előkerült sírok esetében sem biztos a bennük talált nyílcsúcsok száma (pl. a nagylaki „A” sír). Vannak esetek, amikor csak néhány nyíltüske utal a nyílcsúcsok egykori jelenlétére (a kolozsvári 1. és 6. sír). A nyílcsúcsok számát növelik a közöletlen gyulafehérvári mentőállomási, kolozsvári Pata utcai, a dévai, a szászvárosi és a nagykomlói temetőkből, illetve a magányos sírokból előkerült nyílcsúcsok, amelyeknek számáról szintén nincsenek adataink. Két lelőhelyről három nyílcsúcsot nem vettem fel az elemzésbe: a Szalacs–vidahegyi 6. sír és a szászvárosi Dealul Pemilor 2. és 7. sírjának egy-egy példánya sérülést, vagy halált okozó tárgyként került a sírba.

Összességében egyértelműnek tűnik, hogy a nyílcsúcsok száma alapján nehezen lehet valamilyen rendszerre gondolni, nem csak ezeken a lelőhelyeken, hanem más kárpát-medencei temetőben is. A korábban említett régészekkel ellentétben úgy véljük, hogy alapjában két tendenciát lehet megfigyelni a sírokban mellékletként szereplő nyílcsúcsokkal kapcsolatban:

1. több fegyverrel általában több, de alapjában meghatározatlan számú nyílvesztőt volt szokás a tegezben, vagy tegez nélkül a sírba helyezni;

2. kevesebb fegyverrel, vagy „fegyvertelenül” útnak indított halott esetében általában csak 1–2 nyílcsúcsot találunk a sírban.

A fentiekben bemutatott adatbázis csak egy kutatási stádium szegényes bizonyítéka, amiből nehezen lehetne következtetésekre jutni. Pontos adatunk van 24 lelőhely 72 objektumáról, ez 248 nyílcsúcsot jelent. E pillanatban távol vagyunk attól, hogy magyarázatot találjunk a sírokba tett nyílvesztők számára, s e téren a jövőben is csak pontos statisztikai megfigyelések alapján érhetünk el eredményeket.

A nyílcsúcsok típusai és altípusai (Függelék, VI. táblázat)

Az eddigi kutatások során a magyar régészet képviselői a Cs. Sebestyén Károly által megállapított tipológiát, illetve a kiegészített tipológiát használják (Kovács László nyílcsúcs-tipológiájáról van szó) az erdélyi, bánági és partiumi leletanyag esetében is. Eszerint 9 nyílcsúcs-típus, illetve ezek különböző változatai különíthetők el. Felsorolásra kerültek a különböző okok miatt besorolhatatlan típusú nyílcsúcsok is:

- 1.a. rövid vágóélű, egyszerű deltoid alakú nyílcsúcsok
- 1.b. rövid, ívelt vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcs
- 1.c. a rövid vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcsok speciális változata: gyűjtőnyíl
- 2.a. hosszú vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcsok
- 2.b. hosszú vágóélű, alul ívelt deltoid alakú nyílcsúcsok
- 2.c. hosszú vágóélű, deltoid alakú, köpús nyílcsúcsok
- 3.a. rombusz alakú, egyszerű nyílcsúcsok
- 3.b. rombusz alakú, domborúan ívelt élű nyílcsúcsok
- 3.c. rombusz alakú, alul ívelt szélű nyílcsúcsok

4. levél alakú nyílcsúcsok
5. fecskefarkú nyílcsúcs
6. háromélű nyílcsúcsok
7. szakállas nyílcsúcsok
8. „páncéltörő,” vagy vadász nyílcsúcs
9. véső alakú nyílcsúcs.

Megemlíjtük, hogy sok darabot állapota miatt nem lehet besorolni, illetve még többről pedig egyszerűen nem tudunk, mivel számos lelőhely a mai napig közöletlen.

A 158, tipológiailag besorolható nyílcsúcs összetétele változatos; egy készleten belül nem csak típusok, de méret szerint is nagy eltérést mutatnak. Olyan temetkezés, amelyből csak azonos nyílcsúcs típus került volna elő, csupán a kolozsvári Pata utcai 20. sír (két rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcs), illetve a marosgombási 5–9. (?) sír (7 egyszerű, rombusz alakú nyílcsúcs).

Az előbbi kimutatásból is egyértelműen kiderült, hogy a rövid vágóélű deltoid és a rombusz alakú nyílcsúcs típusok, illetve változataik kerültek elő a legnagyobb számban, ezek lehettek a legkedveltebbek. (*l. a Függelék VI. táblázatát*). A gyűjtőnyílnek nevezett típusból mindössze két példány került elő (Kolozsvár–Zápolya u., 4. és 10. sír). Szeretnénk kiemelni, hogy a Cs. Sebestyén Károly által kidolgozott tipológia a 2. típus „c” változatát nem tartalmazta (a mi leletanyagunkban is nagyon szerényen szerepel, csak Temesvárról és Zilahról került elő egy-egy példány). Cs. Sebestyén Károly szerint a 4. típushoz sorolt levél alakú nyílcsúcs a rombusz alakúak egyik változata, lelőhelyeinkről összesen 14 példány ismert. A többi nyílcsúcs típus nagyon kis mennyiségben került elő az erdélyi, partiumi és bánági lelőhelyekről. Az „Y” alakú, úgynevezett fecskefarkú típus 5 lelőhely sírjaiból ismert, sajnos azonban csak 1 példányát közölték; 1 példányt pedig (a magyarpécskai 1898–1902 közötti ásítás anyagából) először itt közlünk.³¹ A páncéltörőnek nevezett nyolcadik típus (amely a bihari 1. sír példánya esetében háromélű, a többi körkörös keresztmetszetű) került elő még nagyobb mennyiségben, a többi típushoz (szakállas, háromélű, véső alakú) már csak 1 vagy 2 darab sorolható.

Megfigyeléseink teljesen egyeznek a Kárpát-medence más régióiban tett észrevételekkel, ami hasonló hadászati elemekre enged következtetni. A leggyakoribbak a rövid vágóélű és a rombusz alakú nyílcsúcsok, azonban jelentős számban kerültek elő a hosszú vágóélű példányok is. Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a tipológiailag ez utóbbiakhoz sorolható gyűjtőnyílcsúcsok más régiók esetében kisebb százalékarányban jelentkeznek. Hasonlóan kis számban ismertek az úgynevezett páncéltörő, a fecskefarkú, illetve a háromélű és a szakállas nyílcsúcsok is. Ez azt jelzi, hogy e típusok vagy lassan kiszorulnak a hadászatból (6. és 7. típus), vagy más, valószínűleg elsősorban vadászati rendeltetésük miatt nem voltak igazán elterjedtek (5. típus). Meglepő a véső alakú, 9. típusú nyílcsúcs nagyon kis mennyisége.

³¹ Közöletlen. Aradi Megyei Múzeum. Leltári szám: 12572.

Sajnos a mai napig senki sem készített statisztikát a Kárpát-medence nyílcsúcs-típusairól, ezért nincs lehetőségünk arra, hogy érdemi összehasonlítást végezhessünk más régiókkal. Meg kell említenünk végül: több alkalommal is előfordult, hogy a nyílcsúcsot lándzsahegynék nézték. Szerintünk ez történt a dévai és nagyősi leletekkel is, amelyeket mindkét esetben lándzsaként regisztráltak.³²

Különleges esetek

Két esetkategóriát sorolunk ide:

1. A nyílcsúcs nem mellékletként került a sírba, hanem halált/sebesülést okozó tárgyként. Néhány alkalommal rögzítettek is ilyen esetet. A Szalacs–vidahegyi 6. sír halottját a hátgerincébe lőtt nyíllal némitották el örökre, a szászvárosi Dealul Pemilor 2. sírjában feltárt, koponya és jobb kar nélküli csontváz esetében a bal térdbe lőtt nyílat regisztráltak. Ugyanennek a temetőnek a 7. sírjában a csontváz bordái között találtak egy nyílcsúcsot. Kérdéses a vejtei 6. sírban talált nyílcsúcs helyzetének értékelése, mivel az ásatási naplóba azt jegyezték be, hogy „vas nyílcsúcs a mell bal oldalában,” a rajzon azonban nem a bal oldalában, hanem a mell bal oldalán látszik.

2. Női sírból előkerült nyílcsúcs melléklet. A maroskarnai „B” temető 4. sírjában négy darabból álló nyílcsúcsköteget találtak egy 15–20 éves leány medencéjén, akinek ruházatát egy gomb is díszítette. Ez az eset, amikor nők sírjaiból kerülnek elő fegyverek, nem példa nélküli a X–XI. századi temetkezések palettáján: a sándorfalvai X. századi temető egyik női sírjában szintén találtak nyílcsúcsot;³³ a jelenséget a melléklet óvó-védő szerepével szokás magyarázni. Felvetődik azonban a kérdés, hogy nem beszélhetünk-e esetleg a felvállalt nemiség reprezentációjáról a melléklet sokszor hangoztatott óvó-védő szerepével szemben? Más koraközépkori példák is erre hívhatják fel a figyelmet: pl. a West-Heslertonban feltárt temetőben három fegyveres női sír is ismert.³⁴ (Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a mai Ukrajna és a Kaukázus területén³⁵ számos fegyveres női temetkezésről tudunk már a Kr. e. V. századtól, amelyekről ókori források is tudósítanak.)

Néhány esetben az előbbieket fordítottja is megfigyelhető: a zempléni Malomdombon feltárt magányos fiatal férfi sírjából öt, kifejezetten csak a női sírokra jellemző ezüst hajfonatkorong került elő.³⁶ Hasonló példák Sewerby (Nagy-Britannia) koraközépkori temetőjében is előfordulnak: ott három felékszerezett férfi sírja került elő, kifejezetten női jellegű mellékletekkel.³⁷

Tovább folytatva gondolatmenetünket: a nő = ékszer felfogással ellentétben állhat példaként a Kál Legelő 42. sírja, illetve annak mellékletanyaga. A 9–10 éves kislány (és nem kislány!) sírjából a koponya környékéről egy öntött, bronz fülbevaló került elő.³⁸

³² Popa, 1988. 59. o.

³³ Fodor, 1985. 17–33. o.

³⁴ Parker Pearson, 1999. 97. o.

³⁵ Taylor feltételezése szerint negyven körüli a fegyveres női sírok száma Scythiában, és 20 % körüli az arányuk Sauromatiában az összes fegyveres temetkezések tekintetében. Taylor, 1996. 202. o.

³⁶ Budinský-Krička – Fettich, 1973. 18., 21–22. o., Abb. 13., 1–5, Abb. 45., 1–5.

³⁷ Parker Pearson, 1999. 97.

³⁸ Füredi, 2003. 336. o., 30. jegyzet.

Talán nem lenne hiábavaló tovább kutatni, hogy mennyire lehet a tárgyakat (bármik legyen is azok) csak női vagy csak férfi sírok jellemzőiként számba venni.³⁹ Ezzel kapcsolatban érdemes idéznünk Parker Pearson szavait, amelyek talán újabb kutatási irányként jelenhetnek meg a magyar honfoglalás kori kutatásban (is): „A recent reappraisal of certain supposedly female Anglo-Saxon burials from different parts of England has also led to identification of a possible third gender of men-women, akin to the North-American *berdache*.”⁴⁰ Ezek olyan szociológiai és szociálpszichológiai kérdések, amelyekre a rendelkezésünkre álló régészeti leletanyag nem ad választ.

Mindenképpen meg kell említeni viszont, hogy például a szarmata nők társadalmi státusa teljesen különbözött a görög nőkéttől, tudjuk hogy – görög társnőkkel ellentétben – sokszor részt vettek a harcokban is, és ez, ahogyan fentebb említettük, egyértelműen és félreérthetetlenül megmutatkozott a temetkezéseikben is. Biológiailag nők voltak, társadalmi tekintetben azonban férfiak (is). A legtöbb tárgy esetében tehát kettőségről lehet beszélni, mindkét nem használta/használhatta azokat. Arról viszont, hogy ez milyen jellegű identitást takart, egyelőre erről senki nem értekezett Magyarországon a honfoglalás kori szakirodalomban. Pillanatnyilag úgy látszik, nem kétséges, hogy a honfoglalás kori halotti szimbolikában a sírokba rakott fegyverkészletek legfőképpen a férfisírok jellemzői, ám nem feltétlenül a férfitemetkezések törvényszerű, kötelező mellékletei. Ezt a fentebb említett példák jól igazolják, és újabb gondolkodásra, a régebbi tételek talán radikális átgondolására sarkallnak.

A nyílcsúcsok leletaszociációja (Függelék, VII. táblázat)

A nyílcsúcsos mellékletű sírokban néha megőrződtek a nyílvevőket tároló tegez vasmaradványai is. Bár feltehető, hogy a több mint 1 nyílcsúcsot tartalmazó sírokban eredetileg tegez is társult a nyílvevőkhöz, mégis csak 20 sírban maradtak meg a tegez maradványai. Ugyancsak valószínű, hogy minden tegezes-nyílcsúcsos mellékletű sírba raktak íjat is, ám csupán hét esetet sikerült regisztrálni, ahonnan a nyílcsúcsokkal együtt az íj megmaradt csont oldallapjai is előkerültek. Természetesen jóval több esetről lehetnének adataink, ha közölve volna a kolozsvári Pata utcai temető, illetve nem csak töredékes információink volnának a Mentőállomás temetőjéről. Nyolc esetben szablya és nyílcsúcs is volt ugyanazon sírban. (Összesen tizenhárom esetben ismerünk szablyát, ám néhány esetben vagy feldúlták a sírt – Arad-Csálya –, vagy közvetlenül az ásatás, és nem vizsgálhattuk meg a szablyát tartalmazó sír egész leletanyagát.) Talán sokatmondó tény, hogy egyetlen esetben tudunk nyílcsúcsos mellékletű sírokban kardról, és ugyancsak elég ritkán kerülnek elő a balták különböző típusai: 1 sírből baltás szekerce, 2 sírből egyszerű balta és 1 sírből fokos balta.

³⁹ Egy napjainkban divatos jelenségre mindenképpen fel szeretném hívni a szociológus kollégák figyelmét: érdekes lenne elvégezni (ha nem végeztek volna, bár ilyesmiről nincs tudomásom) egy olyan kutatást, amely felméré, hogy napjainkban a nők, illetve férfiak hány százaléka visel a nemiségével a felfogás szerint ellentétes ékszert, ruhaneműt, illetve, hogy e magatartásformát milyen hatások determinálják: csak a divat, avagy más jelenségek is, mint pl. a másik nemmel való azonosulás szándéka, mely mintegy „ugródeszka” (is) lehet a valódi vagy jelképes homoszexualitás felé? Hasonló kérdések fogalmazódhatnak meg a honfoglalás kori temetők férfi identitást jelképező mellékletű, azonban női sírok egyedeinek identitásával kapcsolatban is.

⁴⁰ Parker Pearson, 1997. 98. o.

A másik jelentős számban előforduló tárgykategória a lovas temetkezések emlékeként számon tartott lószerszám: 20 sírban körte alakú kengyel/kengyelpár, 7 sírban trapéz alakú kengyel, 1 sírban tipológiailag eddig be nem sorolt kengyel, 19 sírban egyszerű zabla, 1-ben csont oldalpálcás zabla, 1-ben egytagú zabla, 10 sírban hevedercsat, 4 sírban pedig szíjelosztó.

A viselet emlékei csak csekély mértékben lelhetők fel a sírok leletanyagában. Tizenhét alkalommal egyszerű alakú hajkarikát, egy alkalommal „S” végű hajkarikát, ugyancsak egy alkalommal körte alakú hajkarikát regisztráltak. Ruhát díszítő pitykéket két esetben kerültek elő, három alkalommal pedig ruhára varrt lemezkéket, illetve, egy sírban, ruhaveretet találtak. Három alkalommal került elő gyöngy, illetve 1 sírből csörgő, ami azonban lehetett a lószerszám része is. Gomb nyolc sírban volt.

A társadalmi rangjelzőként értékelt övet díszítő veretek két esetben ismertek nyílcsúcsos mellékletű sírből, hét esetben maradt fenn övet jelző vas- vagy bronzcsat. Sokkal jelentősebb mennyiségben jelentkeznek a viselet másik fontos részeként számon tartott karperecek, főleg huzalkarperecek, ilyeneket 10 nyílcsúcsos mellékletű sírből regisztráltak. Három sírből került elő (régebben a X. század első kétharmadára datált) szalagkarperec, 1 sírből pödrött végű szalagkarperec, 1 sírből valószínűleg balkáni eredetű, gombos végű huzalkarperec, 1 sírből sodrott karperec, és ugyancsak 1 sírből fonott karperec. Ritkébbak, de nem hiányoznak a gyűrűk különböző típusai sem: 1 sírban négygömbös, köbetétes gyűrű, 2 sírban szalaggyűrű, 1 sírban huzalgyűrű, 1 sírban sugaras fejes gyűrű, illetve 1 sírban spirális sodrású fejes gyűrű volt. Egy sírban nadrág díszítésére alkalmas ezüst lemezpántokat találtak, 1-ben pedig lábbelire való díszítő vereteket leltek.

A nyílcsúcsos mellékletű sírok másik tárgykategóriáját a különböző vaseszközök te- szik ki. Leggyakoribb melléklet a fegyverként is használható kés, amely 10 sírből ismert. Kilenc sírből csiholó-, 7-ből kova-, 4-ből fenőkö, 1 sírből pedig ár került elő. Rangjelző tárgynak tartott, rendeltetése szerint a tűzkésztséget tároló veretes tarsoly, illetve tarsoly- lemez egy-egy sírből ismert. Nyílcsúcsos mellékletű sírből (kolozsvári 10. sír) származik a Révész László által íjtegezfüggesztőnek ítélt ezüsttárgy. A temetkezési szertartás rituális elemei közé tartozhatott a sírba tett vasabroncos vödör (1 sírből ismert),⁴¹ illetve egy alkalommal regisztráltak nyílcsúcsos sírből vasalt koporsóra utaló koporsószőget.

Az adatokból egyértelműen kiderül, hogy a nyílcsúcsos–fegyveres sírok legjelentősebb mellékletegyüttesét a különböző típusú lovastemetkezések emlékeit őrző lószerszám- maradványok képezik; a X–XI. századi nyílcsúcsos sírokban ezeket regisztrálták a legnagyobb számban (62 lószerszám). Más fegyverkategóriák (40 különféle fegyver) kisebb számban fordulnak elő. Jelentős mennyiségben maradtak fenn különféle eszközök (33 le- let), illetve a végtagok díszítésére szolgáló karperecek, lábperecek és gyűrűk (22 példány).

A nyíltegez (Függelék, II. tábla)

A honfoglaláskor legfontosabb fegyverének, az íjnak egyik fontos tartozéka a nyíl- vesszőket tároló tegez, amely a temetkezések egyik klasszikus, megszokott lelete.⁴² A

⁴¹ Itt szeretnénk kiemelni, hogy a 102 280 km² gyűjtőterületről a mai napig egyetlen esetben sem ismerünk nyílcsúcsos sírből agyagedényt, tehát e két tárgykategória átfedése, úgy látszik, ismeretlen.

⁴² Pontos összegzés nem készült a X–XI. századi Kárpát-medence vonatkozásában, de körülbelül 1000 kö-

bőrből, fából és vasból készített tegez rekonstrukciójára már több mint egy évszázada is történt kísérlet, ennek ellenére mind a mai napig vannak megválaszolatlan kérdések (alakja, zárhatósága stb.).

A tegez rekonstrukciójához a kutatástörténet számos képviselője hozzájárult.⁴³ Kidolgozását a keleti példák bevonásával és felhasználásával Zichy Istvánnak köszönhetjük, később ismereteinket sok részletkérdésben jelentősen bővítette Cs. Sebestyén Károly, László Gyula, Dienes István, Révész László és Mesterházy Károly.⁴⁴

A felső végén félkör, alul ugyancsak félkörös vagy ovális keresztmetszetű nyíltartó bőrből vagy nyírfakéregből készült. Alját deszkalap alkotta, amit gyakran vaspánttal erősítettek meg, ehhez szegelték a bőr vagy nyírfakéreg oldalfalat. A tegezfének vastagsága, a benne talált szegecsek alapján, 2–3 cm lehetett. A fenéklap két oldalához faléct illesztettek, amit elsősorban a felső harmadán, de az alsó harmadán is, vaspálcák erősítettek.⁴⁵ E vasalásokhoz illeszkedett a félköríves nyakpánt; a nyakpánt fölött a fedél felé futó vaspálcák kifelé ívelődnek. A tegez fedele Révész László szerint ferdén állott, és a tegez elülső oldala felé lejtett, Mesterházy Károly szerint viszont nincsenek adatok ilyen jellegű rekonstrukcióhoz, és szerinte a tegezfedél párhuzamos volt a fenéklappal. A vaspálcákat, derékszögben, szeggel rögzítették a fedéldezska oldalához. A négyzet alakú (???) szájnyílást vas- vagy csontlapok szegélyezték.

A tegez a honfoglalás kori harcosok jobb oldalán csüngött le, függesztő szíjai két, a vaspálcák meghajlításával kialakított vagy kisebb, speciális függesztő fülhöz kapcsolódtak. Felfüggesztésében különféle típusú függesztő karikák játszottak szerepet, melyek főleg vasból, de több esetben bronzból, vagy éppen ezüstből készültek.

A nyílveszők tárolására szolgáló tok rekonstrukcióját az erdélyi leletek alapján, a leletek dokumentálatlansága miatt, nem tudjuk elvégezni. A kolozsvári Zápolya u. 4., 6. és 10. sír tegezleletén, a nagyszalontai két és a vejtei három síron kívül egyetlen leletünk sem jól dokumentált, vagy pedig közöletlen (például mindössze egy alkalommal mérték le a tegez szélességét, illetve hosszát). Amit el tudunk végezni, és el is kell végezni, az a tegezleletek különböző részeinek összegyűjtése és rendszerezése.

Statisztikai adatok az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerült X–XI. századi tegezekről, és néhány tegez síri helyzetének meghatározása

Az eddig rendelkezésre álló tegezleletek a 103 000 km² gyűjtőterület 19 temetőjének 50 sírjából ismertek, a tegezek helyzetének pontosabb bemutatása azonban csak néhány esetben lehetséges. Mint már több alkalommal is említettük, a leletanyag egy része közö-

rüli nyíltegezes mellékletű sír kerülhetett elő.

⁴³ Nyáry Albert, Jósa András. Nagy Géza, a fegyverek iránti érdeklődéséről ismert régész ismerte fel a tegezt a pilinyi leletek esetében. Jelentős hozzájárulás a kérdéshez: Hampel József, Kada Elek, Kisléghi Nagy Gyula. *Kada*, 1912. 324. o.; *Jósa*, 1900. 216–221. o.; *Hampel*, 1907. 39–43. o.; *Kisléghi Nagy*, 1904. 419–420. o.; *Nagy*, 1890. 294. o.; *Nagy*, 1893. 320–322. o.

⁴⁴ *Cs. Sebestyén*, 1932. 206–222. o.; *Dienes*, 1965. 144. o.; *Dienes*, 1975. 20. kép.; *László*, 1940. 51–59. o.; *Mesterházy*, 1994. 320–334. o.; *Révész*, 1985. 35–53. o.; *Zichy*, 1917. 152–165. o.

⁴⁵ Révész László szerint nincsen olyan adat, aminek alapján arra lehetne gondolni, hogy a vaspálcák megcsiszolás nélkül futottak volna végig a tegez oldalán az aljától a nyakpántig, mint ahogyan azt Bakay Kornél rekonstruálta. *Révész*, 1985. 38. o.

letlen (Gyulafehérvár–Mentőállomás, Kolozsvár–Pata utca, Szászváros–X/2., Nagylak, 1–18. sír), más esetekben feldúlt sírból kerültek a tegezletek a múzeumba (Arad–Csálya, Nagylak, „A” sír, stb.).

A tegezletek legtöbbször a nyílcsúcsokkal együtt fordulnak elő, mivel e tárgyak természetes helye a tegez, ez azonban nem feltétlenül törvényszerű, hiszen vannak esetek, amikor a tegez síron belüli helyzete nem egyezik a nyílcsúcsokéval. Jelenleg a kolozsvári Zápolya utcai 4., 6. és 10. sírban, a nagyszalontai 2. sírban és a vejtei 4. sírban talált tegezek helyzetének pontosabb bemutatására van lehetőség.

A kolozsvári Zápolya utcai 4. sz. sírban a tegez vasmaradványait a bal sípcsont közepétől a könyökig lehetett követni. A tegez részei a belső oldalon mélyebben helyezkedtek el, mint a külső oldalon. A bal comb forgója fölött volt a szegecses nyakpánt, alatta pedig a tegezfüggesztő veret, vagy szíjelosztó.⁴⁶ A tegez vasalását körülbelül 60 centiméter hosszúságban sikerült megfigyelni. A tegez vasalásához tartozó vaspálcák összesen 250–260 centiméter hosszúságúak, ebből Kovács István arra következtetett, hogy e merevítő pálcák legalább 4 sort alkottak. Ugyancsak Kovácsnak sikerült megfigyelnie egy visszahajló gombot, amelynek pompás példáját a Kolozsvári Múzeum restaurált anyagában sikerült azonosítani. Lejjebb, a térden sikerült felismerni a tegez fenékpántját (?). A tegez keresztmetszete hengeres lehetett, a fenékrészénél kiszélesedett. A tegezhez három karika tartozott, amelyek a belső oldalon kerültek elő. A fenéklemeszt nem sikerült megfigyelni, vasalása nem lehetett, csak egyszerű szegecsekkel illeszthették össze az oldalfalakkal.

A 6. sírban a jobb oldali medencecsonttól 10 centiméterrel lejjebb, a sípcsont végéig lehetett követni a tegez nyomait. A kolozsvári régész szerint ugyanolyan hosszúságban feküdtek a tegez vasrészei, mint a 4-es sírban. E darab az előbbihez képest egyértelműen eltérő szerkezetű volt, nyakpánt és függesztő fül nélkül, volt azonban fenékrögzítő pántja, ami alapján Kovács 18 cm fenékméretet számolt.

Egyszerű szerkezetű, fából készített, vas függesztő fülekkel, illetve merevítővel ellátott példány volt a kolozsvári Zápolya utcai 10. sír tegeze (*Függelék, VII. tábla*). Vas maradványai a halott mellett a bal oldalon, a combnyaknál kerültek elő, illetve lejjebb, a combcsont közepénél.

Tegez körvonalait ábrázolja a nagyszalontai sírlelet rajza is, ez esetben azonban, sajnos, nem került sor pontosabb dokumentációra. Egyértelmű, hogy a vastegez a bal felkartól húzódott medencecsont bal oldaláig. A tegezkarikán és talán az egyik akasztófülön kívül azonban nem tudjuk pontosan meghatározni a maradványok sírban való helyzetét. Lakatos Attila közlése alapján a tegezrészek közül csak néhány darabot (egy akasztófület, tegezvasalások töredékeit és az általa hibásan gyűrűnek minősített tegezkarikát) sikerült azonosítani a Nagyváradi Múzeumban.⁴⁷

A vejtei 3. sírban a csontváz bal kezétől egészen a bal lábfejéig sikerült nyomon követni a nyíltegez nyomait. Sajnos azonban a sírleírás nem készült elég aprólékosan, és ami talán sokkal fontosabb lett volna, nem készült el a tegez 1:1 arányú rajza sem. Annyi biztos azonban, hogy a tegez felső részénél négyzet alakú, vasból készült, domborított,

⁴⁶ Sajnos a tárgyat nem találtuk meg a Kolozsvári Múzeumban, a rajz alapján nem lehet eldönteni, hogy elrozsdásodott szíjelosztó, vagy függesztőveret volt-e.

⁴⁷ Lakatos, 2005. 2. tábla; Gáll, 2004–2005. Plate. 30.

oxidált vaslemez került elő két szegecslyukkal, amelyek a tegez szájnnyílásánál játszhat-
tak szerepet. Az 5,5 cm hosszú és 4,4 cm széles vaslemez esetében elgondolkodtató,
hogy az esetek többségénél szélesebb, illetve hogy csak a hosszanti oldalainál domború
egy kissé. Egyelőre fedéllemeznek tartjuk. Ugyancsak itt helyezkedett el a három hegye-
sebb vaspálca, amelyeket a közlésben nyílcsúcsnak határoztunk meg. A merevítő pálcák
a tegez két oldalán helyezkedtek el. Valahol fent, a tegez nyakánál került elő a lemezes
szíjelosztó (a dokumentációban annyi áll csupán, hogy a tegez részei között). Ugyancsak
sajnálatos, hogy bár a rajzon nagyon jól látható a tegez gallérja, vagyis nyakpántja, a
Temesvári Múzeum leletanyagai között már nem sikerült fellelni őket (*Függelék, VIII.
tábla*).

*Sírokban megmaradt tegezszerkezetek rendszerezése*⁴⁸

Ha rekonstrukcióval nem is próbálkozhatunk, a magyarországi kutatás eredményeit
felhasználva megkíséreltük Erdély, a Partium és a Bánság tegezleleteinek összegyűjtését,
illetve rendszerezését. Ezek a következők:

1. akasztó fül (három típusban)
2. (csont és vas) tegezfedél
3. merevítő pálcák akasztó füllel
4. vasalása
- 5.1–3. (küllős, háromosztatú és egyszerű) szíjelosztó karika
6. nyakpánt
7. fenékbroncs (-pánt)
8. pontkörös csont tegezdísz.

A tegezes sírok leletasszociációja

A sírleletekből előkerült tegezek asszociációs skálája elsősorban más (távolsági, illet-
ve közelharc) fegyverkategóriákkal jelentős. Az esetek nagy többségében (egyetlen ki-
vétel a feldúlt Arad–csályai sír) a tegezből nyílcsúcsok kerültek elő, négy esetben a tege-
zes sírokból íjcsont-lemezek is ismertek.⁴⁹ Szép számmal kerültek elő szabályák (8 eset),
kard ellenben csak egyetlen esetben (Déva–Mikro, 4. sír). A közelharc fegyvereként is-
mert balták ugyancsak kis számban ismertek a tegezes sírokból (2 eset).

A tegezes mellékletű sírok majdnem kötelező mellékletei a lószerszámok: kengyelek,
zablák és hevedercsatok.⁵⁰ Tizenkilenc esetben ismert kengyel/kengyelpár,⁵¹ 14 esetben

⁴⁸ Nem tudtuk besorolni ebbe a rendszerbe a gyulafehérvári Mentőállomáson, a kolozsvári Pata utcai és
szászvárosi temetők közöletlen leletanyagát.

⁴⁹ Feltételezések szerint azonban minden nyíltegezt és nyílcsúcsot tartalmazó sírba berakták az íjat is.

⁵⁰ A legtöbb nyíltegezt tartalmazó sírból ismert a lovas temetkezés valamelyik típusa: Arad–Csályai; Bihar–
Somlyóhegy 6., 7., 8. sír; Déva–Mikro 7. sír; Kolozsvár–Pata u. 25. sír; Kolozsvár–Zápolya u. 1., 6., 10. sír;
Nagyszalonta–Halom domb 2. sír; Nagylak „A” sír; Óbesenyő–Dragomir halma 4. sír; Óbesenyő–IV. halom 1.
sír; Sikló–Gropoiaie 2., 10., 12. sír; Szászváros–Dealul Pemilor 18., 26. sír; Vejte 3. sír. Kevesebb a kivétel:
Kolozsvár–Zápolya u. 4. sír; Óbesenyő–III. halom 1. sír; Temesvár–Csóka erdő „B” és „G” sír.

⁵¹ A Kolozsvár–Pata utcai 25., a Kolozsvár–Zápolya utcai 1. és a Szászváros–Dealul Pemilor 26. sírban
egyetlen kengyel került elő.

zabla, 7 esetben csak hevedercsat és 4 alkalommal lószerszám szíjelosztója. Eszközök kisebb mennyiségben kerültek elő tegezes sírból: csiholó és kova alig három sírból, kés hatból, fenőkö egyből. Néhány esetben rangjelzőnek tartott veretes öv, veretes tarsoly és vas tarsolylemez (?)⁵² is származik tegezes sírból (veretes öv 3 eset, veretes tarsoly 1 eset, vas tarsolylemez 1 eset).

A viseleti elemeket a tegezes sírokban a hajkarikák, karperecek, gyöngyök, pitykék, ruhalemezke, gombok, gyűrűk, csörgők, lábbeliveretek és csatok képviselik. Mind a 10 tegezes sírból ugyanazok a sima, egyszerű típusú hajkarikák kerültek elő, ami alapján egyértelműen megállapítható, hogy a fegyveres férfiak körében közkedvelt divattermék lehetett. Szép számmal képviseltetik magukat a csatok, hiszen 8 esetben volt a sír mellékletei között ez a tárgykategória. Majdnem ugyanennyiszor, 5 esetben kerültek elő gombok, gyűrűk viszont csak két sírból (az egyik az Arad-csályai temetkezésből, amelyből gyűjtőterületünk egyetlen aranyozott bronzszerelékes szablyája származik). Mindkét gyűrű a keleti eredetűnek tartott, négygömbös fejű típushoz sorolható, ami a mellékletekben gazdagabb fegyveres férfisírok gyakran előforduló lelete.⁵³

Gyöngy, ruhalemezke, lábbeliveret, csörgő, veretes lábbeli csak néhány esetben került elő tegezes sírból (2 sírból ismert gyöngy, 1–1 sírból ruhalemezke, csörgő, lábbeliveret). Karperecet hat alkalommal helyeztek tegezes sírba, mégpedig két esetben szalagkarperecet, négy sírba huzalkarperecet; a maroskarnai 11. sírből a huzalkarperec mellett egy gombos végű, egyértelműen balkáni kultúrkapcsolatokra mutató karperec is előkerült.⁵⁴

A rituális elemek közé sorolható vaspántos favödör maradványai egyetlen alkalommal, a kolozsvári Pata utcai temetőben őrződtek meg. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy kerámia tegezes sírból (és semmilyen más fegyveres sírból) mindmáig nem ismert az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium területéről.

A szablya (Függelék, III. tábla)

Időrendi keltezés szempontjából az egyik legvitatottabb fegyverkategória a közelharc legfontosabb fegyvere, a szablya. A X. századi szablyákról, annak ellenére, hogy nagy érdeklődésnek örvendenek a szakemberek körében, egyetlen kimerítő elemzés sem jelent meg mind a mai napig.⁵⁵ Szablyával vívott harcról ugyanakkor nagyon sok régész és történész értekezett az utóbbi évszázadban, és néhányuknak jelentős észrevételekkel sikerült bővítenie ismereteinket. A legkomplexebb elemzést a szablya és a kard használatáról, az egyik vagy a másik előnyéről/hátrányáról Bakay Kornél tollából ismerjük, akinek számításai alapján a kard csapásereje 2,38-szorosa a szablyáéhoz képest.⁵⁶ A szablyák

⁵² Veretes tarsoly: Kolozsvár–Pata u. 25. sír. Vas (?) tarsolylemez: Szászváros–Dealul-Pemilor 18. sír.

⁵³ Ezen kívül gazdag férfisírok: Karos–II. temető, 11 sír, Karos–II. temető, 52 sír. *Révész L.*, 1996. 17–18., 17–20., 21. tábla; 1–3., 26–28., 78–90. tábla. Mindkét sírban az aranyozott ezüstszerelékes szablyát tarthatjuk vezérlésnek. Más négygömbös fejű gyűrűs sírokban is majdnem klasszikus lelet a szablya (Biharkeresztes–Vasútállomás 1. sír, Tiszabездéd 8. sír), illetve a veretes öv (Szakony 1., 6. sír, Vereb).

⁵⁴ Ilyen karperecek kerültek elő a marosgombási 2. női, illetve zilahi 1. gyermeksírból (méretük – 3,5 cm – egyértelműen erre utal).

⁵⁵ Kivételt jelent Kovács László munkássága, aki behatóan foglalkozott a szablyákkal, azonban dolgozata sajnálatosan a mai napig nem jelent meg. (*Kovács L.*, 1980.)

⁵⁶ *Tóth*, 1930.; *Kovács L.*, 1941. 129–131. o.; *Bakay*, 1965. 19–20. o.

kialakulásának, használatának kutatástörténetét Kovács László számos kiadott és kiadatlan művében részletezte.⁵⁷ Ezekben összegyűjtötte a honfoglalás kori szablyák példánya- it, megvizsgálta kialakulási helyüket, és pontosította azt a felismerést is, hogy a későavar és honfoglaláskori szablyák között nincsen szerkezeti és „genetikai” kapcsolat. Elvégezte tipológiai felosztásukat, és kísérletet tett a szablya–kard fegyverváltás idejének meghatározására is. 1996-ban megjelent tudománytörténeti jelentőségű könyvében Révész László szolgáltatott újabb adatokat a szablyák gazdag szakirodalmához. Új észrevételei elsősorban az általa közölt karosi szablyákra vonatkoznak.⁵⁸

Az enyhén ívelt, 2–3 cm széles, fokélre köszörült, kb. 80 cm hosszú és 500 grammos szablya markolata 20 fokos szögben megtörik. A fokélt a végén mindkét oldalán kiköszörülnek, így a fegyver kb. az utolsó negyedén kétélű. A szablya, e könnyülovasság által használt fegyver esetében nem a csapás, hanem az irányítás volt a fontos, illetve a csukló gyors és ügyes használata, harmonikusan együtt a kar és a felsőtest mozgásával. A szablyával a lovas metsz, illetve hasít. Az ívelt, felülről lefelé történő lendítéssel a szablya éle, ellenkező mozdulatnál, a visszarántásnál, a fokél veszélyeztethette az ellenfelet.⁵⁹

*Az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium szablyaleleteinek elemzése*⁶⁰

A nyolc lelőhely 13 szablyapéldánya közül a legdíszesebb egyértelműen az aradi szablyatöredék.⁶¹ A töredékes vasszablyát kéregöntéssel készített vörösréz- és bronzszerelekkel díszítették. A fegyver ellipszis keresztmetszetű, bronz markolatgombját és a markolat ívét követő rézlemez egész felületén palmettaminta, a markolatgombot palmettacsokor díszíti. A közepén lévő két levél közepe párhuzamos vonalakkal csíkozott, a levelek erezetét gomb zárja. A mintázat háttere kerek poncolással kitöltött. A markolat ívét követő lemez végtelenbe szövődő palmettaminta díszíti. A levelek végei csigavonalba csavarodnak, egyik szélük vonalkázott. A mintázat háttere kerek poncolt. A mintázatos markolatgomb hossza 8 cm, súlya 17 g. A markolaton öntött bronz keresztvas ült, amelynek mintázata ismeretlen a honfoglalás kori leletanyagban. Az öntött, csónak alakú keresztvas felülete árklásokkal díszített. A gerinc által kettéosztott mezejét bordás min-

⁵⁷ Kovács L., 1980. 74–78. o.; Kovács L., 1990. 35–36. o.

⁵⁸ Révész megjegyzéseket fűzött a szablyák szociológiai jelentőségéről is: „a vezérek közvetlen védelmét ellátó testőrök” voltak azok az egyének, akiknek sírjából szablya került elő. Az arany-, ezüst-, bronzszerelekes szablyák tulajdonosai pedig maguk a vezérek voltak: Révész ásatása során statisztikailag megfigyelhette a karosi temetőben, hogy ez a két tárgykategória csak nagyon kevés esetben kerül elő együtt (és akkor is a leggazdagabb sírokból). Révész L., 1996. 184. o.

⁵⁹ Kovács I., 1941. 129–131. o.; Szöllösy, 2001. 279. o.

⁶⁰ Szeretnénk néhány adatot pontosítani: a Déva–Mikro 15 temetőrészen levő szablya valójában kard volt. Horedt tévedését átvette Kovács László és Révész László is. A kézdívasárhelyi szablya valójában egy IV–V. századi „Kurzschwert”. A kőröstarjáni szablyának sem volt semmi köze e fegyvertípushoz, a nyereghez tartozhatott. Köszönettel tartozom Bordi Zsigmond Lórándnak és Lakatos Attilának ezekért az információkért.

⁶¹ Itt mindenképpen pontosítani szeretném a Bóna István által az Erdély történetében említett két szablyát. Az Arad–Csálya lelőhelyről egyetlen szablya került elő, a pengéjének alsó fele azonban „in situ” maradt a sírban. Ebből, valamint a sírrajzból következtetett a budapesti professzor arra, hogy két szablyáról van szó. Nem zárható ki a román kollégák nemegyszer beugrató meséi sem: pl. ugyancsak Bóna Istvánnal közölte Rusu Mircea, hogy a dévai temetőből aranygyűrű került elő, holott a kérdéses darab valójában csupán egy pentagrammás, ezüstfejes gyűrű. Egyértelmű tehát, hogy a román régészekről származó információkkal óvatosan kell bánni.

ták díszítik, összesen 4×6. A minták tanulmányozása során, az árkok aszimmetrikus volta alapján úgy tűnik, hogy kézzel vésték őket, bár öntőminta használata sem kizárt.⁶² A keresztvas előoldala közepét négyzet alakú gúla díszíti, négy lapján vésett mintával, amelyből a felületet két részre osztó gerinc ágazik ki.⁶³

A bihari Somlyóhegy 8. sírjának keresztvas nélküli példánya majdnem teljes hosszúságában megmaradt. Az ívelt szablya hossza 90 cm,⁶⁴ az él szélessége 3,6 cm.

Sajnos nincsenek adataink a kolozsvári Pata utcai 4. és 22. sír szablyájáról. Többet tudunk a 25. sír szablyájának díszítéséről, amelyet személyesen is láthattunk. A megtört markolatú, gömbös végű, csónak alakú keresztvasú szablya pengéjébe ezüst szálakat kaplaltak.⁶⁵ A fegyver jelenlegi állapotáról azonban nincsenek információink, állítólag ez a díszítés már nem látható a fegyver korrodáltsága miatt.

A Zápolya utcai 1., kirabolt sírból csak az ívelt markolat töredéke, illetve félovális függesztő füle maradt meg, pántok nélkül, sajnos eléggé rossz állapotban, amit még jobban súlyosbít szakszerűtlen restaurálása.

Sajnos, a 4. sír szablyája is töredékesen maradt fenn, illetve már vizsgálni sem lehet. A régi, 1918 előtti leltárkönyvből azonban nagyon fontos és érdekes információk jutottak birtokunkba. Idézzük a leltárkönyvet: „IV. 9698.a–b.: szablya keresztvasának töredékei, ezüst berakással és a keresztvasat fedő lemezes rész töredékei.”⁶⁶ Kovács István említi a lemezeket, melyeket azonban szablahüvely-borítóként értékel. Az ezüst berakásról azonban nem tesz említést. Mindazonáltal tudjuk, hogy a híres kolozsvári régész és numizmata több mint harminc évvel később közölte a temetőt, ennek következtében ezeken az adatokon könnyen túlléphetett.⁶⁷ A szablya hossza 80 cm, az él szélessége 3 cm, markolatának hossza 7 cm. Sajnos, több adatot nem sikerült felvennünk.

Jóval több információnk van a 6. sírban talált szablya méreteiről. A szablya hosszúsága 77,5 cm, markolathossza 7 cm, az él szélessége 3,3 cm, a kiszélesedésénél – a tövével – pedig 3,8 cm. A fokél 21 cm. A keresztvas hossza 10,5 cm, szélessége 1,8 cm, a lapított gombok átmérője 2,7 cm. A szablya szerelékéhez tartozott a 2,8 cm magas, felülről lefelé 2,2 cm-től 2,7 cm-ig fokozatosan, ferdén kiszélesedő keskeny, vas markolatgomb, valamint a 4,2 cm-es, kétpántos függesztő fül a bal alkarcsont belső oldaláról. A fegyver a Kovács által felismert, 77 cm hosszúságban követhető hüvellyel együtt volt a sírban a jobb felkar- és alkarcsont fölött 5 cm-rel.

A 10. sír szablyája ugyancsak 77,5 cm hosszú. A keces markolatvas hossza keresztvassal együtt 8,9 cm, nélküle 7 cm. A markolat felső részén megmaradt a markolatgombot felerősítő vasszeg. A markolat szélessége 1 cm a felső részén, majd 1,5 cm-re széle-

⁶² Horváth Ciprián közlése nyomán a X. századi magyar szállásterületről mintegy 20 bronzellenzős szablyát ismerünk. Köszönet az információért.

⁶³ A Kárpát-medencében csak néhány helyről került elő nemesfém szerelékű szablya. Három alkalommal aranyból (Geszteréd, Rakamaz, Zemplén.), 6 alkalommal ezüsből (Káros–II. temető, 11., 50., 52. sír; III. temető, 11. sír; Tarcal, 1. sír, és Tiszasüly), 1 alkalommal pedig bronzból (Arad–Csálya, X. sír) készültek a szablyák szerelékei. Ezüsből öntött keresztvas Orosházáról ismert.

⁶⁴ A Bakay Kornél által említett szablyák átlagosan 80 cm hosszúak, valójában 76–95 cm között mozognak.

⁶⁵ Heitel, 1994–95. 415. o.

⁶⁶ Kolozsvári Román Nemzeti Múzeum. Régi leltárkönyv.

⁶⁷ Fontos tény hogy a leltárkönyvben ezeket az adatokat már az ásatás évében regisztrálták.

sedik ki. A 8,8 cm hosszúságú keresztvas 0,9–1,5 cm széles, a végén levő gömbök átmérője pedig 1,5 cm. A keresztvas hátsó felén máig megmaradtak a halott ruhájának kenderből (?) szőtt részei, főleg a jobb oldali keresztvas-gombon. A penge szélessége 3,6 cm, a keresztvas alatt fokozatosan 3,1 cm-ig keskenyedik. Restaurálatlan, fokéjét nem sikerült megfigyelni, a fahüvely részei azonban nagyon jól látszanak a fegyver felületén.

A László Gyula ásatásából származó 9., 10. és 11. sír leltározatlan leletanyagának átnézésekor akadtunk rá a 11. sír⁶⁸ szablyatöredékének keresztvasgombjára, átmérője 1,5 cm.

1944 decemberében három sírt dúltak fel a kolozsvári Kalevala utcában. Két sírből szablya töredékei kerültek elő, a harmadikból kerámia. Egy volt Kalevala utcai lakos 2006 decemberi elbeszélése alapján az egyik sírban ló részei is voltak, határozottan emlékezett egy lókoponyára. A két előkerült szablya közül az egyik majdnem ép, a másik példányból azonban csak az alsó, hüvelyes rész maradt meg.

Az első szablya markolatából csak egy kis rész őrződött meg. Hossza 54 cm, markolatának hossza 3 cm, a penge szélessége 2,9 – 2,6 – 2,5 cm, a letört végénél 1,7 cm.⁶⁹ A második példányból összesen 24 cm maradt meg, szélessége a hüvellyel együtt 3,2 cm.⁷⁰

Majdnem egyenes pengéjű a Marosgombás–magurai 1. sírből előkerült szablya. A 76 cm hosszúságú, viszonylag kis méretű szablya pengéje 3 és 2,4 cm, markolata pedig 1,2 cm széles. Sikerült megőrizni a csónak alakú, egyik végén jól megmaradt, lapított gömbös végű, 9,9 cm hosszú és 1,8 cm legnagyobb szélességű keresztvasat. A markolat, sajnos, csak töredékesen maradt fenn; valószínű, hogy a szablya eredeti hosszúsága körülbelül 80 cm lett volna. A markolat alapján egyértelműen látszik, hogy az él felé megtört, a penge azonban majdnem egyenes. Fokéjét, sajnos, nem sikerült rögzítenünk.⁷¹ A marosgombási fegyver pengeszélessége 2,4–3 cm – a kardoké 5–6 cm között váltakozott. Ehhez tartozik az a tény is, hogy a Marosgombás–magurai szablya egyélű, ami nagy ritkaság a X. századi kardoknál.⁷² Tehát a Marosgombás–magurai fegyvert csakis szablyának lehet és szabad értékelni. Majdnem egyenes pengeformájának nagyon közeli párhuzama a szobi csont keresztvasú szablya.⁷³

Úgy tűnik, e példánytól teljesen különbözik a maroskarnai szablyatöredék. A Horedt által ábrázolt töredék mára teljesen széthullott, ezért egyáltalán nem sikerült megvizsgálunk. Ha a Horedt által közölt rajznak köze van a realitáshoz, akkor egyértelműen erősen ívelt élű szablyáról van szó, amilyent például Sárbogárd–Tinódról, vagy Demecserről ismerünk.⁷⁴

⁶⁸ A leletanyagban találtunk olyan tárgyakat, amelyek biztosan a 9. sír anyagához tartoznak (nagy karikájú zabla), illetve a 10. sír tárgyait (aranyozott bronzpitykék), de főleg biztosan a 11. sír leletanyagát (kengyel, zabla, tegez részei, nyílcsúcstüskék, veretek stb.). Itt találtuk meg a szablya keresztvasának a letörtött gombját is. Ez tehát vagy a 9., de szerintünk inkább a 11. sír szablya maradványa. Meg kell jegyezni, hogy a László Gyula által 1942-ben feltárt sírok közül kettő (a 9. és 11. sír) ki volt rabolva.

⁶⁹ Kolozsvári Erdélyi Román Nemzeti Múzeum. Régi ltsz.: VI. 6157. Uj ltsz.: 39918.

⁷⁰ Kolozsvári Erdélyi Román Nemzeti Múzeum. Régi ltsz.: VI. 6158.b. Uj ltsz.: 39919.

A Függelék II. táblázatában 6 lelőhely 12 szablyája szerepel, a III. táblázatban szintén 12 szablya. A kolozsvári Erdélyi Román Nemzeti Múzeum raktárában és régi leltárkönyvében folytatott vizsgálódások eredményeképpen a II. táblázat adatát 7 lelőhely 14 szablyájára, a III. táblázat adatát pedig 14 szablyára módosítjuk.

⁷¹ Ennek alapján feltételezte helytelenül Heitel, hogy szablyamarkolatú kardról van szó. *Heitel*, 1994–95. 423. o.

⁷² Egyetlen kivétel a kajárpéci egyélű kard. *Kovács L.*, 1992. 159–171. o.

⁷³ *Bakay*, 1978. 56. o.; *Türök*, 1956. 1. kép, 2.

⁷⁴ A Kolozsvári Román Régészeti Intézet raktárában azonban – sajnálatosan – már teljesen széttöredezett állapotban. Leltározatlan. Sárbogárd: *Nagy*, 1896. 349. o., I. tábla, 3.

Sajnos, hasonló állapotban ismert a siklói fegyver töredéke is.⁷⁵ A Dörner Egon ásatása során előkerült fegyvert a helyszínen nem dokumentálták megfelelően, ezért mára már eldönthetetlen, hogy az Aradi Múzeumban levő, vizsgálhatatlan töredékek egyáltalán szablya töredékei, vagy sem (az él keresztmetszetét sem lehet megállapítani).

Következtetesképpen tehát elmondhatjuk, hogy a hét lelőhelyről előkerült tizenhárom szablyalelet közül egynek, a siklói 3. sír szablyájának besorolását fenntartásokkal kell kezelni. A felsorolt leletanyagból az szűrhető le, hogy a szablyák méretei széles skálán mozognak. Az Erdélyi-medencében előkerült példányok (már amelyik mérhető volt) egyértelműen a kisebb méretű szablyák csoportjába sorolhatóak. A keresztvas és a markolat hosszából kiindulva ehhez a csoporthoz sorolható az aradi példány is, amely ugyancsak kb. 70–80 cm közötti hosszúságú lehetett. A hosszabb, masszívabb példányokhoz sorolható a bihari 8. sír szablyája, amely 90 centiméter hosszúságával a karosi ásatásokon feltárt sírok szablyáihoz hasonlít.

A szablyák görbületének meghatározását néhány példányon sikerült elvégezni. Ennek alapján három csoportba sorolhatjuk őket:

1. Majdnem egyenes ívű szablyák: a kolozsvári Zápolya utcai 4. sír, a marosgombási 1. sír, valamint feltételesen az aradi szablyatöredék.
2. Ívelt pengéjű szablyák: a Bihar–somlyóhegyi 8. sír,⁷⁶ a kolozsvári Pata utcai 25. sír, illetve a Zápolya utcai 6. és 10. sír példányai. A 6. sírből származó szablya ívelése 12 mm, a 10. temetkezés példányáé pedig 14 mm.
3. Erősen ívelt pengéjű szablya: a maroskarnai „B” temető 11. sírja – kb. 20 mm.

A szablyák szerelékeinek típusai

Az Erdélyi-medencében és a Partiumban előkerült szablyák, illetve szablyaszerelekek tipológiai besorolását Kovács László végezte el. Azóta 3 újabb szablyalelet csak a közöletlen kolozsvári Pata–Szántó utcai temetőből került elő. Ugyanakkor a vizsgált területeinkről előkerült szablyák legtöbb esetben hiányosan őrződtek meg, legtöbb esetben főként szerelék nélkül: két alkalommal maradt meg a markolatgomb, 5 esetben a keresztvas, 3 sírban a függesztő fülek töredékei, illetve egy esetben a koptató.

I. A markolatgombok típusai:

Kovács 1. típus: vaslemezből összeszegecselt hengeres kupakok, ovális metszetű, henger alakú, a végük felé keskenyedő és lekerekítetten záródó kupakok, amelyeket 1–2 szegeccsel erősítettek fel a markolat végére: Kolozsvár–Zápolya u. 6 sír.

Kovács 2. típus: körte alakú markolatgombok, amelyeknek ellipszis metszetű testből a markolat közepének két nyúlványa indul ki: Arad–Csálya, X. sír.⁷⁷

II. Markolatlemez: Arad–Csálya, X. sír.

⁷⁵ Rusu – Dörner, 1962. 707. o.

⁷⁶ Sajnos, a bihari szablyára nem sikerült rábukkanunk, ezért az ívének lemérését csak a rajz alapján végeztük el.

⁷⁷ Aradtól nem messze, kb. 60 kilométeres távolságra a Maros völgyében, Kiszomborról került elő egy hasonló díszítésű, de nem poncolt markolatgombos szablya. Köszönetünket szeretnénk kifejezni Langó Péternek ezért az információért.

III. Keresztvastípusok:

Kovács I.A típus: vasból kovácsolt, csónak alakú keresztvasak. Esetek: Kolozsvár–Pata u. 25 sír; Kolozsvár–Zápolya u. 6., 10., 11 sír; Marosgombás–Magura, 1. sír. Ahogy előbb említettem, a kolozsvári 4. sír szablyakeresztvasát ezüst berakással díszítették, a többi adat nélkül.

A keresztvasat záró gömbszerű végződésük is különféle típusokba sorolhatók:

Gömb: Kolozsvár–Pata u. 25. sír; Kolozsvár–Zápolya u. 10., 11. sír.

Lapított gömb: Kolozsvár–Zápolya u. 6. sír; Marosgombás–Magura, 1. sír.

Kovács I.B típus: bronzból öntött, csónak alakú keresztvas. Eset: Arad–Csálya, X. sír. A keresztvas végét gömb zárja.

IV. Szablyaszerelekek:

A hüvely: két gyalult deszkából készülhetett, melyeket az összeerősítésük után vásszonnal, majd bõrrel vontak be, amit a fémszerelekek felszerelése követett. A szablyát az öv bal oldalán a két függesztő szíjra úgy akasztották fel, hogy a markolat majdnem vízszintes helyzetbe került.

A függesztő fülek: ezeken húzták át a függesztő szíjakat; vagy közvetlenül rajtuk keresztül, vagy pedig a lemezes függesztő fül hátoldalán egy falapocskára rögzítettek egy hurkos fejű szegecsékét, amelyen a szíj keresztülfutott. Típusok:

„D” alakú, pántos függesztő fül: néhány esetben csak a töredékeik alapján tudunk következtetni meglétére: valószínűleg ilyen jellegű függesztő füle volt az aradi szablyának. Függesztő fül része volt a Zápolya utca 1. sírjának megmaradt D alakú töredéke, illetve biztosan ebbe a kategóriába kell sorolni a kolozsvári Zápolya utca 6. sír függesztőjét is. László Gyula 1945-ös 10-es sírrajzán is egy ilyen jellegű tárgy látható, azonban ezt már nem sikerült azonosítanunk a Kolozsvári Múzeumban (a hüvely fából készült részei viszont nagyon jól kivehetőek a restaurálatlan szablyán). Úgy tűnik tehát, hogy vizsgált régióinkban egyetlen ilyen típusú szablyaszerelek ismert.⁷⁸

Szablyakoptatók: a helyzet még siralmasabb. A kevés példány alapján a használatuk semmiképpen sem lehetett általános. A sírba a szablyákat az általunk megvizsgált minden esetben hüvellyel együtt helyezték,⁷⁹ ám csak a 4. sír szablyája végén őrződött meg a koptató, amely Kovács szablyakoptató-tipológiájának 2., lapított, ovális metszetű, henger alakú, alul legömbölyítetten záruló típusához sorolható.

A szablyák helyzete a sírokban

Amiképpen nincs kidolgozva a Kárpát-medence területének X. századi szablyatipológiája, a szablyák síron belüli helyzetének rendszerezését sem végezte el egyelőre sen-

⁷⁸ Kovács László 1980-ban összegyűjtötte és 3 típusba sorolta a szablyaszerelekeket. A 2. és 3. típust mindössze 7 eset képviselte, 5 csak a Kárpát-medencében (2. típus: Bodrogszerdahely, 3. sír; Szabolcsveresmart, 4. sír; Szolyva; Tiszaeszlár; 3. típus: bécsi szablya, Zemjanszkaja Olcsa). Felhívjuk a figyelmet, hogy a Kovács által említett „Y” alakú szablya-függesztőfül tegezről is ismert, a kolozsvári Zápolya utcai 4. sírből.

⁷⁹ Arad–Csálya; Kolozsvár–Pata utca, 25. sír; Kolozsvár–Zápolya utca, 6., 10. sír; Marosgombás, 1. sír.

ki. Természetesen e dolgozatnak (regionális jellege miatt) sem lehetnek ilyen céljai, azonban reméljük, hogy példánkat más régiók hasonló rendszerezése követi.

A sírba mellékletként helyezett szablyák 6 pozícióját tudtuk elkülöníteni:

1. helyzet: a jobb combcsonton (Kolozsvár–Pata u. 4. és 25. sír)⁸⁰
2. helyzet: a jobb vállközép belső oldalától a jobb térdig (Kolozsvár–Zápolya u. 4. sír)⁸¹
3. helyzet: a csontváz felsőtestének bal felén (Kolozsvár–Zápolya u. 10. sír) (*Függetlenség, VII. tábla*)⁸²
4. helyzet: a bal lábon (Kolozsvár–Zápolya u. 6. sír)⁸³
5. helyzet: pontosan nem dokumentált – „a tetem jobb oldalán” – (Marosgombás–Magura, 4. sír)
6. helyzet: töredékes szablya részei a két térd között (Maroskarna, „B” temető, 11 sír).

Tehát, amint látjuk, rendszert vagy törvényszerűséget a szablyák síron belüli helyzetét illetően valószínűleg nem lehet feltételezni. Továbbra is a szakirodalom egyik fontos adóssága marad azonban, hogy a Kárpát-medence szablyaleleteinek síron belüli helyzetét rendszerezze.

A szablyás sírokban nyugvók társadalomban betöltött szerepéről

A szablyamellékletet tartalmazó sírok halottai társadalmi szerepének megítélése az elmúlt években nagyon váltakozó görbét írt le. A '90-es évek közepén megjelent honfoglalási kiállítási katalógus, illetve Révész László könyvének a szablyákkal foglalkozó része „testőrökként” mutatta be a szablyamelléklettel elhantolt egyéneket azokban a temetőkben, amelyekben nagy százalékarányban ismertek fegyveres sírok.⁸⁴ Akkor úgy tűnt, ez az elmélet nagy „karriert” fut be, ma azonban már inkább az egyén gazdasági helyzetének jelképeként értékelik a sírokba helyezett különböző tárgyakat, illetve a múlt évtizedben oly sokszor hangzottatott „rangjelző tárgyak” összefoglaló megnevezés is kezd kiszorulni a szakirodalomból. E sorok szerzője talán az annyiszor bevált arany középutat tartja a leghelyesebbnek, vagyis létezhetett valamilyen kapcsolatrendszer a tárgyak és az egyén társadalmi helyzetének szimbolizálása között. Az érveink a következők:

I. Az övveretes sírok chorológiai elterjedése a Kárpát-medencében jóval általánosabb a szablyás sírokénál. A szablyás sírok inkább egyes területegységekről mutathatóak ki nagyobb számban, más vidékeken ritkábbak.

II. E sorok írója 34 övveretes sírt ismer (a sort nyilván tovább lehet bővíteni), amelyek nem tartalmaznak fegyvert, nehezen hihető tehát, hogy az eltemetettek kapcsolatban álltak volna a katonai hierarchiával, inkább talán gazdasági-társadalmi helyzetük jelképe lehetett díszes övük.

III. Embertani elemzések alapján a következő észrevételt tehetjük: a kenézlői és a károsi temetők feltárását követő antropológiai vizsgálatok rávilágítottak néhány jelen-

⁸⁰ Megemlítjük, hogy a temetőből ismert három szablyás sír közül a 22. sír szablyahelyzete nem ismert.

⁸¹ Kovács I., 1942. II. tábla, 1.

⁸² László, 1945. I. tábla,

⁸³ Kovács I., 1942. IV. tábla, 2.

⁸⁴ Ez elsősorban a Felső-Tisza vidékén feltárt sírokra érvényes. Révész, 1996.; K. K., 1996. 46. o.

ségre: a csak szablyát viselők matusok vagy senilisek. Ehhez a csoporthoz sorolhatjuk a karosi II. temető 5., 6. és 20. halottját, akik senilisek, a 41. sír matusát, valamint a 36. sírt. Ez utóbbi sír halottjának életkori sajátosságait nem is ismerjük, azonban infantilis aligha lehetett. A kenézlői II. temető esetében is a szablyások matusok vagy senilisek lehettek.⁸⁵

A jelenséget másik oldaláról szemlélve érdekes részeredményekhez juthatunk. A csak veretes övet viselő egyének esetében sokkal változatosabb életkori sajátosságokat figyelhetünk meg. A karosi II. temető 2. és 35. sírjában, valamint a kenézlői II. temető 6/31. sírjában a veretes övet viselők még csak gyerekek. A karosi II. temető 14. sírjában juvenil nyugodott (veretes öv, íj, nyílvesszők voltak a mellékletei). Hasonló jellegű fegyvereket kapott a veretes öv mellé a kenézlői II. temető 20/45. sírjának egyéne, aki fiatal férfiként van feltüntetve.⁸⁶ Hasonlóan fiatal fiú veretekkel díszes övű sírját ismerjük Verebről is.⁸⁷ A kérdést azonban jelentősen árnyalja, hogy a nemrég feltárt knadden-dorfi ifjú mellékletei között a veretes övvel együtt nemesfém szereléses szablya is előkerült (14 éves), tehát egyértelműen törvényszerűnek ezt sem lehet tekinteni.

Tagadhatatlan tehát, hogy ez a majdnem rendszernek nevezhető jelenség valamit mégis kifejez. A Révész által feltételezett „testőri” (katonai) státus elmélet, amelyet a szablya fejezhetett ki, nem elképzelhetetlen a Felső-Tisza vidékén, avagy akár a Kolozsvár környékén levő temetők esetében, ám más vidéken előkerült szablyaleleteket valószínűleg másként kell értékelni, és a válaszadás egyelőre nem lehetséges. Hogy katonai rangot, illetve társadalmi pozíciót jeleztek, esetleg mindkettőt, és hogy e kettő mennyire függött össze, nem tudjuk, mint ahogyan azt sem fogjuk megtudni soha, hogy mennyiben állja meg a helyét László Gyula feltételezése, mely szerint a veretes öv a társadalmi rang jelképe lett volna a sírban, a szablya pedig valamilyen katonai méltóság jelképe. Nagyon keveset tudunk a X. századi magyar társadalomról,⁸⁸ még kevesebbet arról, hogy egy tárgy egyszer miért került a sírba, máskor miért nem.

A társadalmi élet megnyilvánulásai, közöttük a halottas szokások, nagyon sokoldalúak lehettek (most is azok!), változékonyak, és természetesen egyértelműen függtek a közösségek (családok) vagyoni helyzetétől, ezért egyértelmű, hogy általános törvényszerűséget a X–XI. századi Kárpát-medence temetkezési szokásaira lehetetlen ráerőszakolni (talán ezért is kerülhetett szablya a sírba pl. az Erdélyi-medencében, és esetleg más okok miatt a Dunántúlon).

Időrendi kérdések.

Kísérlet a szablya használatának és mellékletül adásának keltezésére

Ismert kultúrtörténeti tény, hogy a Kárpát-medencében a későavarkor után, a X. században megjelenő magyarsággal tűnik fel ismét a szablya. Ebből kifolyólag nem a fegyver elterjedése időrendjének alsó, hanem felső határának a meghatározása volt és marad

⁸⁵ Karos: Révész, 1996.; Kenézlő: Fettich, 1931.78–118. o.

⁸⁶ Fettich, 1931. 78–112. o.

⁸⁷ Érdy, 1858. 14–27. o.

⁸⁸ Az írott források alapján a honfoglalóknál dinasztikus vezetés létezett. Ez alapján beszélhetünk „kin/role ranking society”-ről. Berreman, 1981. 10. o.

a kutatás fő feladata. Ebben az esetben pedig gyakorlatilag kétfelé ágazik a kérdéskör: 1) meddig volt használatban ez a könnyűlovasság által használt fegyver, illetve 2) kimutatható-e jelenléte (más fegyverekkel párhuzamosan) régészetiileg a temetkezési szokások változásával, amely a XI. századtól/században összefügg a kereszténység elterjedésével?

Az első kérdésre talán csak az írott források adhatják meg a választ, hiszen a spiritualista és gazdasági-politikai hierarchia szempontjából egalitáriánus túlvilágképet hirdető kereszténység⁸⁹ mellékletadás szempontjából csak puritán temetkezési szokásokat engedett meg, amelynek következménye az eltérő „pogány” világszemlélet legfontosabb bizonyítékaként tartható sírmelléletek kiszorulása és eltűnése.

Régészeti módszerekkel csak a második kérdésre tudunk valamilyen szinten választ adni. Azonban ha a szablya használata az egész X. században fennmaradt, a XI. század folyamán viszont a kereszténység általánosan „száműzte” a rituáléból a fegyvereket, köztük természetesen a szablyát is, akkor értelmetlenség minden szablyás temetkezést kivételesen a X. század első felére, a kardokat meg a másik felére/felétől keltezni (Ha valaki szablyát használt, akkor azt is kaphatta a túlvilágra, és ez a kard esetében is így történt/történhetett.). Itt említjük meg azt a Kárpát-medencében megfigyelt tényt is, hogy néhány lelőhelyről ismert mindkét fegyverkategória, a szablya és a kard együttes jelenléte.

Szablyás temetkezéseink keltezése a vizsgált három régióban is éppen ezeket a megfigyeléseket támasztja alá, ugyanis a rendelkezésre álló szablyaleleteket a sírok leletaszociációja, illetve a temetők többi sírjai mellékleteinek tipokronológiája alapján elég tág időkeretek közé tudjuk keltezni. Más szóval egyértelmű, hogy az Erdélyi-medencében és a Partiumban sem lehet csak a X. század első felére keltezhető szablyákról beszélni.

A rendelkezésre álló adatok alapján három kulturális, időrendi és földrajzi csoportra tudjuk szétválasztani az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság leleteit:

1. Az Észak-Partium és Észak-Erdély temetőinek szablyaleletei: Bihar–Somlyóhegy 8. sír; Kolozsvár–Pata utca 4., 22., 25. sír; Kolozsvár–Zápolya utca 1., 4., 6., 10., 11. sír. Ezek az eddigi elfogadott tárgy-tipokronológia alapján a X. század első kétharmadára keltezhetők. Ugyanitt több tárgy párhuzamát keleti lelőhelyekről ismerjük,⁹⁰ mindazonáltal megemlítendő, hogy a kolozsvári temetőkből 3 pár szőlőfürtcsüngős fülbevaló is-

⁸⁹ A keresztény túlvilágképpel és temetkezéssel kapcsolatban *Rush*, 1941.

⁹⁰ Bihar–Somlyóhegy 8. sír: veretes öv, csat, 2/a típusú hajkarikák, nyílcsúcsok, tegez, zabla, kengyelek, hevedercsat, szíjeloasztó, gomb. Kolozsvár–Pata utca 4. sír: vasszablya, díszítetlen Čerdin-típusú övveretek, nagy szíjvég; 22. sír: vasszablyán kívül egyéb adatunk nincs; 25. sír: szablyán kívül ismert íjsont, nyílcsúcsok, veretes tarsoly fémveretei: tarsolyzáró veret négyszögű, palmettaábrázolással, szív alakú veret, más ezüst- és bronzveretek, favödör vaspántja (elvesztett), 1 darab körte alakú kengyel, vas csikózabla. Kolozsvár–Zápolya utca 1. sír: líra alakú csatok, veretes öv, tipológiailag eddig besorolatlan kengyel, tegezszerék; 4. sír: hajkarikák, ruhaszalag-töredékek, tegezszerék, nyílcsúcsok; 6. sír: hajkarikák, tegezszerék, nyílcsúcsok, körte alakú kengyelek; 10. sír: pitykék, csat, tegez, nyílcsúcsok, tarsolyveret, körte alakú kengyelek, zabla, hevedercsat. A legarchaikusabb tárgyak köréhez a Čerdin-típusú övveretek, a tarsolyveretek, illetve a csak a keleti lelőhelyekről ismert pontos párhuzammal rendelkező tarsolyfüggesztő sorolhatóak. Csak Felső-Tisza vidéki párhuzamai vannak a 11. sír kengyelének (Rakamaz, „A” sír, Beregszász, 2. sír), és egészen „nemzetközi” analógiái az 1. sír övveretének, amelynek azonos mintaszerkezetű párhuzamai ismertek Szerédről, Kenézlőről, de Bulgáriából és Tatárföldről is. Nem látszik lehetetlennek, hogy ezeket a század első negyedére keltezhessük. A kolozsvári Zápolya utcai temetőben egyértelműen a 2–5. sírokból álló csoport a későbbi, amelyekből szőlőfürt-csüngős fülbevalók kerültek elő (5. sír), a szablyás sírból (4. sír) a morva és a karantán szlávoknál, illetve Bulgáriában (?) általános szokást utánzó, fej alá tett kő ismert. Mindezek alapján ezek a temetkezések a század közepe felé, esetleg a század második felére keltezhetők.

mert, ami mindkét lelőhely esetében arra int, hogy a használatuk jóval huzamosabb idejű volt, megérhette akár a század második felét is. Ezeket a lelőhelyeket a század első két-harmadára keltezhetjük, illetve a szablyás sírok legkorábbi rétegéhez sorolhatjuk.

2. A Közép-Erdélyi-medence és a Maros alsó szakaszának szablyalelei: Marosgombás, I sír; Maroskarna, „B” temető, 11. sír.⁹¹ A síregyüttesek leletasszociációja mindkét temető(rész) esetében a század második felére, a maroskarnai temetőrész kronológiája inkább a század vége felé utal.⁹² A gombási szablya formájának nagyon közeli párhuzama a már említett és biztosan a század második felére keltezhető szobi, majdnem egyenes markolatú és élű szablya. Hasonló kelteztést sugall (ha hihetünk Horedt rajzának) a maroskarnai erősen ívelt példány, amely inkább a későbbi, X–XI. században használtakkal mutat rokonságot.

3. A Maros alsó szakaszának egyetlen lelőhelye, ahol szablya és kard együtt fordul elő:⁹³ Arad–Csálya, X. sír és a karoling kard szórvány töredéke. A homokbányából előkerült, poncolásos díszítésű markolatgomb, úgy tűnik, egy későbbi időszakra keltezi a csályai lelőhelyet, az aradi szablyalelettel együtt.⁹⁴ Feltételezésünk szerint a század második harmadában húzhatjuk meg ennek a temetkezésnek az időrendi sávját.⁹⁵ Bálint Csanád meggyőző érvelése alapján le kellene számolni azzal a felfogással, hogy a szép, poncolt ötvösleleteknek törvénytörően korainak is kell lenniük.⁹⁶

Rá kell, hogy mutassunk: a Bánságból mindeddig egyetlen szablyalelet sem ismert, e jelenségre egyelőre nem sikerült meggyőző választ találnunk.

Úgy tűnik tehát, hogy a szablya sírba helyezése, valamint (gyakorlati) használata átíveli az egész X. századot, legalábbis vizsgált területünkön (bár elmondható olyan lelőhelyekről is, mint pl. Szob), és több mint valószínű, hogy a XI. században is használatban maradt.

⁹¹ Marosgombás–Magura, 1. sír: nyílcsúcsok. Maroskarna „B” temető, 11. sír: hajkarika, karperecek, nyílcsúcsok, tegez.

⁹² Nagyon egyértelmű a maroskarnai temető esetében. Az 1. sírből fejes gyűrűről, sodrott karperecekről, fülbevalóról tudunk, az 5. sírből nagy keresztmetszetű huzalkarperecek, hajkarikák kerültek elő, a 12. sírből sodrott fejű gyűrű, 12 darab fehér színű mészkögyöngy, a 13. sírből huzalkarperec, a 14. sírből vastos huzalkarperecek (28,5 és 31,9 g), a 15. sírből pedig nyílcsúcs, kés és egy 14,6 g-os karperec. E leletekhez hozzá-sorolhatjuk a 11. sír leletanyagát is. A tárgyak tipokronológiája egyértelműen arra utal (fejes gyűrű, sodrott karperecek, szőlőfürt-csüngős fülbevalók, súlyos, vastos, öntött huzalkarperecek), hogy ezeket a temetéseket a század második felében – végén végezték. Köszönjük Ioan Stanciu, kolozsvári régésznek a karperecek súlyának meghatározásában nyújtott segítségét.

⁹³ Hasonló esetek a Kárpát-medencében: Napkor–Vásárosnaményi út, Nyíregyháza–Pereshalom, Tiszacsoma.

⁹⁴ Moráviába valószínűleg valamikor a IX. században, bizánci hatásra került ez a technika, a magyarok pedig egyesek szerint (Horváth Ciprián véleményét idézem) közvetve a morvákától vették át, vagy pedig (és ennek nagyobb a valószínűsége) a Bizánci Birodalomból. Meggyőző érvelése alapján e pillanatban Bálint Csanád elmélete egyértelműnek tűnik: „késő római eredetű ötvöseljárás.” Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ez nagyon egyszerű technika, átvételéhez nem kellett különösebb szakismeret. *Bálint*, 2004. 192., 194–195. o.; Horváth Cipriánnak köszönjük szóbeli közlését.

⁹⁵ Fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy nem messze, Kiszombor határában. Langó Péter nemesfém-szerelések szablyával együtt trapéz alakú, gombos kengyelt tárt fel. A szablya markolatgombja azonban nem poncolásos díszítésű. Az információkat Horváth Cipriánnak köszönhetem.

⁹⁶ Bálint Csanád megfigyelése alapján, a keleti szállásterületeken nem ismert ez az eljárás. Ismert viszont Kijev környékén, de ott későbbre, a X. század közepére keltezhető. A Kárpát-medencei példányokon levő poncolásos minták feldolgozása, ismereteim szerint, eddig még nem történt meg. A kérdés csak az, hogy ötvös-technikai szempontból mennyire bonyolult eljárásról van szó?

Anélkül hogy a „gemischte argumentation” ingoványos talajára térnénk, mindenképpen meg kell említeni, hogy bizánci forrásokból több szablyás illusztráció ismert, közülük a legfontosabb egy Nikephoros Phokast (963–969) ábrázoló kép, ahol a császár körte alakú markolatgombos szablyával jelenik meg, ami egyértelműen bizonyítja, hogy a szablyák használatával számolnunk kell a század második felében, sőt a következő század első felében is. Ugyanennyire fontos az 1018-as Bolgárölő II. menológiájából (?) származó kép, amelyen ugyancsak szablyás harcosok tűnnek fel.⁹⁷ A Bulgáriából előkerült és nemrég közölt szablyaleletek is erre utalnak, habár pontosabb belső időrendet objektív okok miatt Yotovnak nem sikerült kidolgoznia. Ezeknek a leleteknek nagy része szórvány, azonban megállapításaiból egyértelműen az derül ki, hogy a „magyar típusú” szablyát a IX–X. században vették át a bolgárok a sztyepp harcosaitól, és használták is, amíg a kard ki nem szorította.⁹⁸

A kard (Függelék, VIII. táblázat, 1–2. térkép; IV–V. tábla)

A közelharcban használt, más alkalmazást igénylő fegyver a kétélű kard. A majdnem 1 kilogrammos kard közel egy méter hosszúságú, 4,5–6 centiméter széles, kétélű, egyenes penge jellemzi. Mindkét oldalán vércsatorna fut, ami – elnevezésével ellentétben – csupán azt a célt szolgálta, hogy az adott keresztmetszetű penge erősebb és egyben könnyebb legyen. A pengén gyakran felismerhető a mintás kovácsolás (Malomfalva). A markolatvas a pengével egy darabból kovácsolt és a penge középtengelyének irányát követi. Erre húzták fel az egyenes, szélesedő vagy pedig lehajló keresztvasat (más szóval ellenzőt), amely felülnézetben csónak alakú volt. A markolatvas végét visszahajlították, fýmódon rögzítették a nagyméretű, ellensúlyként is szolgáló markolatgombot a markolatra. A markolatgombok és a keresztvasak folyamatos alakváltozáson estek át a korszakon belül, ezért több nemzetközi tipológia is készült róluk. E munkák a kardkomponensek tipológiai szétválasztásával kísérleteztek.⁹⁹

A penge formáját követő kardhüvelyt fából faragták ki, majd vászonnal és bőrrrel vonták be. Ezután erősítették rá a pántos függesztő füleket, a végére pedig a sérüléstől óvó, rendszerint bronzból öntött kardkoptatót.

Az Erdélyi-medencében előkerült kardleletek vagy kardszerelékek teljes összegyűjtése és monografikus feldolgozása annak ellenére nem történt meg a mai napig, hogy több, a régió területét tárgyaló tanulmány, szintézis is próbálta összegyűjteni és értékelni a leleteket.¹⁰⁰

⁹⁷ Yotov, 2004. 24–25. kép.

⁹⁸ Yotov szerint Kelet–Közép-Európában mintegy 300 szablyalelet ismert. A bolgár régész monográfiájában 16 szablyát gyűjtött össze (amelyeknek 48 darabját sikerült elemeznie), tehát egyértelműen megállapítható, hogy a szablya sírba tétele statisztikailag távol áll a honfoglaláskori sírok statisztikai adataitól. A szablyaleleteket a VIII–XI. század közé keltezte, eredetükkel kapcsolatban pedig a következő figyelemre méltó megállapítást tette: „The known whole sabres and parts for them are definitely connected to tradition in the Bulgarian army, but it’s apt to draw attention to the fact, that the closest parallels are among Hungarian artifacts from the time of their migration from the Eurasian steppes to the middle Danube.” Legalább ennyire találóak a befejező szavai is: „The adoption of the innovations was not only a fashion, but also natural acceptance every kind of armament, granting a succes in battle.” Yotov, 2004. 61., 208., 209. o.

⁹⁹ Petersen, 1919.; Geibig, 1991.

¹⁰⁰ Bóna, 1988. 194–207. o.; Heitel, 1994–95. 413., 418., 429. o.; Pinter, 1999.

Az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium kard-, illetve kardszerelék-lelőhelyei, a kardok leírása és sírbeli helyzetük meghatározása

1. A „biharinak” nevezett kardot Horedt közölte 1968-ban. Az „S” típushoz sorolt, valójában X. típusú kard a XIX. század hatvanas éveiben került elő, állítólag kengyel- és edénymelléklettel ellátott sírból. A kard relatív időrendi besorolása egyáltalán nem kétséges, a lelőhelyé annál inkább, amint Horedt is megemlíti: „eventual din Biharea.”¹⁰¹ Töredékei: a) a felső rész töredéke, 31 cm; b) a markolat, hossza a markolatgombbal együtt 13,3 cm; c) markolatgomb, magassága 3,6 cm, szélessége 7 cm, vastagsága alul 2,4 cm, felül 0,5 cm; d) keresztvas, hossza 12 cm, magassága 2 cm; e) penge, hossza 16 cm, szélessége 4,6–4,7 cm, vastagsága 1,8 cm. Vércsatornát nem sikerült megfigyelni a kard töredékén.

2. A Déva–Mikro 15–7. sz. sír kardja 1976-ban került elő Ioan Andrițoiu mentőásatása során.¹⁰² Hossza 89,2 cm, a penge hossza 76,2 cm, a (töredékes) penge szélessége 4,5 cm, valójában 5 cm körüli. A markolat hossza (a markolatgomb nélkül) 10 cm, legnagyobb szélessége 2,4 cm, amely lassan keskenyedik, a markolatgomb csatlakozásánál 0,5 cm. A négyzet keresztmetszetű keresztvas hossza 16,2 cm, szélessége 8,5 cm, a markolatgomb magassága 3,6 cm, vastagsága 2,9 cm.

3. A dézsi keresztvas 1905-ben került elő szórványként a város környékéről.¹⁰³ Sajnos a kard többi alkotórésze nélkül került az akkori Kolozsvári Múzeumba. A keresztvas felületének nagy részét ezüst lemezzel díszítették, a két végébe horizontális, függőleges és „<” alakzatban ezüstszalakat kalapáltak, amelyek nagyrészt kihullottak. Hossza 10,7 cm, magassága 1,5 cm, szélessége közepén 2,8 cm, súlya: 188,5 g.

4. A Gyulafehérvárt 1943-ban előkerült bronzkoptató öntött, felső része mindkét oldalán letörött. A nyújtott, félovális tárgy alsó részén tömör gömböcske ül. Szájának jobb és bal fele karéjos, tömören öntött, széles borda szegélyezi, a borda alján gyöngysor fut végig. Alsó felét palmetta díszíti, mely kiemelkedik a tárgy síkjából. Roska is megemlíti, hogy a lelet erősen kopott, tehát használat után kerülhetett sírba (ha egyáltalán sírba került). Szélessége közepén 9,8 cm, magassága a két oldalán 9,1 cm, a szájszéleknél 4,9 cm, súlya: 62,4 g.

5. A Keglevichháza előkerült kard ugyancsak szórványdarab.¹⁰⁴

6. A „malomfalvainak” nevezett szórvány kard a XIX. században került múzeumba, és 1968-ban vitték a Bukaresti Román Nemzeti Múzeumba. Vlassa meggyőző érvelése alapján módosítjuk a tárgy lelőhelyét: a kétélű kard valójában Malomszegről került elő,¹⁰⁵ tehát Malomfalvát törölni kell a lelőhelytérképről.¹⁰⁶ A penge legnagyobb, alsó részén, kb. 2/3-án, megfigyelhetők a hüvely nyomai. Ez a példány is töredékes, az ellensúlyt képviselő markolatgomb nincsen meg. A markolat lapos, felülnézetben a keresztvas csónak alakú. A kard pengéjének egy része letörött, a markolat egy része is hiányzik.

¹⁰¹ „Talán Biharból.” *Horedt*, 1968. 427. o.

¹⁰² Dévai Dák és Római Civilizáció Múzeum. Lt. sz.: 27.101.

¹⁰³ Kolozsvári Román Nemzeti Múzeum, kiállítás.

¹⁰⁴ A nagyszentmiklósi Bartók Béla Emlékmúzeum, kiállítás. A közeljövőben külön tanulmányban közöljük.

¹⁰⁵ Így jegyezte be Ferenczi Sándor is, aki aligha tévesztett össze egy *települést* egy másik település *dűlőjével!*

¹⁰⁶ Csak Horedt autoritása „helyezte” át legalább 100 kilométerre keletre.

A penge mindkét részén jól megfigyelhető a kor kardjaira jellemző vércsatorna. A penge egyik felén, a vércsatornában, a markolattól 7 centiméterre, bronz damaszkolás figyelhető meg I-S-I, (fordított) S és I-I betűkből. A penge másik oldali vércsatornájában 12 pontkörös berakás látszik, a felső három, valamint lefelé az utolsó előtti esetében a pontokhoz berakásos vonal csatlakozik. Egyes berakásos körök közepén pont látható. A kard hossza 68,3 cm, a penge hossza 58,4 cm, a markolat hossza 9,8 cm, a penge szélessége 5,8 cm, a vércsatorna szélessége: 2,2–2,3 cm, a keresztvas hossza 9,5 cm, magassága 3 cm.

7. Eddig úgy tudtuk, hogy a marosgombási temetőből két szablya került elő. Valójában azonban az 1905-ös ásatás során egy kétélű kard került a múzeumba. Töredékesen maradt meg, ennek ellenére a penge mindkét oldalán jól megfigyelhető a vércsatorna. Megmaradt hossza 65,3 cm, a markolatvas hossza 8,5 cm, szélessége 2,5 cm a keresztvasnál, 1,3 cm a végén. Keresztvasa és markolatgombja nem őrződött meg. A penge szélessége a keresztvas helyénél 4,9 cm, lejjebb azonban csak 4,5 cm. A vércsatorna szélessége 1,7 cm.¹⁰⁷

8. Nagykomlós falu határában került elő az a – Temesvári Múzeumban a leltári anyag ellenőrzésekor szórványként bejegyzett – kard, amelyet a XIV. századi pallosok közé soroltak be. Töredékesen maradt meg, ennek ellenére a penge mindkét oldalán jól megfigyelhető a vércsatorna. Hosszúsága 80 cm, szélessége 4,6 cm, a markolat vastagsága 2,8 cm, a vércsatorna szélessége 1 cm.¹⁰⁸

9. A Sepiszentgyörgy–eprestetői Csutak homokbányából 1943-ban előkerült temetkezés leletei között ismert egy azóta is vitatott kétélű kard. Székely leírása alapján a Ny–K irányban tájolt váz mellől, 50 cm mélységből került elő egy kard, egy lándzsacsúcs, valamint vasdarabok.¹⁰⁹ Csutak Vilmos elbeszélése alapján lókoponya és lólábszárcsontok is voltak a sírban. A kétélű, egyenes vaskard ellenzője öntött bronzból készült, előoldala díszített, két oldalán egy-egy árkolt borda emelkedik ki, a keresztvas két vége pedig kiugrik a tárgy síkjából. Az egyenes, lekerekített végű markolat felületének két pontján egy-egy szegecs volt megfigyelhető. Az eredeti fényképen jól látszik a korszak kardpengeinek egyik fő jellemzője, a vércsatorna.¹¹⁰ A kard hossza 81,5 cm, ebből 75,5 cm a penge hosszúsága. A penge szélessége a markolatánál 5 cm, a végénél kihegyesedik. A keresztvas hossza 11,5 cm. Sajnos, a páratlanul ritka kard a második világháborúban, tudomásunk szerint, megsemmisült.

10. A vetési kard a volt termelőszövetkezet területéről került elő. A 90,8 cm-es kard markolatvasa 8,5 cm hosszú és a keresztvastól a markolatgomb felé fokozatosan keskenyedik: a keresztvas fölött 2,6 cm széles, a gomb alatt 1,6 cm. A markolatvashoz tartozik még 1 cm, amely a keresztvas alatt van. A markolatgomb magassága 2,5 cm, szélessége 4,7 cm, vastagsága 2 cm. A kard keresztvasa egyenes, négyzetes keresztmetszetű. Hosz-

¹⁰⁷ A függelék II. táblázatában 10 lelőhely 11 kardja szerepel, a III. táblázatban pedig 11 kard. A nagyenyedi Megyei Múzeum raktárában és régi leltárkönyvében folytatott vizsgálódások eredményeképpen a II. táblázat adatát *11 lelőhely 11 kardjára*, a III. táblázat adatát pedig *12 kardra* módosítjuk.

¹⁰⁸ Temesvári Bánsági Múzeum. Lt. sz.: 6716.

¹⁰⁹ Az igazsághoz tartozik, hogy 1948-ban Székely vasdarabokról írt, 1994-ben azonban már nyílcsúcsokként említik őket. Ugyanakkor, mivel a kard bronz ellenzőjét az egyik munkás szolgáltatta vissza, valószínűleg más mellékletek is tartoztak a sírhoz. Őrzési helye egyelőre ismeretlen. *Székely*, 1948. 61–63. o.

¹¹⁰ Ennek alapján Bordi Zsigmond felvetése – Székely Zoltán 1948-as datálásának felelevenítése – remélhetőleg végleg lekerült a napirendről.

sza 12,9 cm, vastagsága 1,2×1,3 cm. A penge 79,1 cm, szélessége a penge hosszának mintegy ¾ részén 5 cm, az utolsó 25 cm-en viszont fokozatosan hegyesedik, a végén már 1,9 cm. A vércsatorna 1,3 cm szélességben figyelhető meg a keresztvas alatt, majd fokozatosan szűkül, és a kard hegyétől 4,75 cm-re tűnik el.¹¹¹

11. A Zombolyáról előkerült karoling kardot Bóna István említi,¹¹² adatát azonban sem a temesvári és nagyszentmiklósi múzeumban, sem a bukaresti Román Nemzeti Múzeumban nem sikerült ellenőrizni.

Kérdésem leletek

1. Arad–Csályán a jól ismert síron kívül, a homokbányából, egy „karoling” kardnak mondott fegyver 62 cm hosszú és 4,6 cm legnagyobb szélességű töredéke került elő. A lelet körülményeiről csak annyit tudni, hogy a munkások adták át Dörner Egónak, az Aradi Múzeum régészének. Fenntartással sorolható a X–XI. századi kardok csoportjához, három okból is: a) nem látszik a kardtöredéken a X–XI. századi kardokra jellemző vércsatorna; b) a megmaradt penge túl keskeny; c) a jellegzetes tompa hegy helyett a penge kihegyesedik. Az igazság kedvéért azonban megemlítjük, Bulgária utolsó kardleletei is mutatják, hogy ismertek vércsatorna nélküli példányok is.

2. A nagyernyei szórványlelet 1918-ban került a Kolozsvári Múzeumba. Méretei, valamint hosszú markolatvasa alapján kormeghatározása nem egyértelmű. Hosszúsága 53 cm, markolatának hossza 13 cm, a penge szélessége 4,3–4 cm, a hegye felé szűkül. Markolatának szélessége 2–0,7 cm, vastagsága 0,4–0,5 cm, a keresztvas hossza: 8,3 cm, szélessége: 2,2 cm, vastagsága 1 cm.

3. A Nagyösz–téglagyári többsíros temetőből 1911 előtt állítólag karoling/normann kard került elő. A leletet nem sikerült ellenőrizni egyik bánági múzeumban sem, tehát fenntartással kezelhető.¹¹³

4. Szakálházáról, lószerszámokkal együtt, állítólag egy kard és a koptatója is előkerült. A Hampel József által említett leleteket nem sikerült azonosítanunk a Temesvári Múzeumban.¹¹⁴

Tizenöt lelőhelyről összesen 15 kard, illetve kardszerelék került elő. Sajnálatos azonban, hogy mindössze egyetlen lelet származik biztosan X–XI. századra keltezett temetőből, és az is közvetlen (Déva–Mikro 15–7. sz. sír). Valószínűleg egynek volt eddig köze X. századi temetőhöz (Arad–Csályán), ám a jellegzetességei alapján talán más korszakhoz sorolható. Az említett adatok alapján úgy véljük, ehhez a korszakhoz sorolható a sepsiszentgyörgyi Eprestemón feltárt sír. A többi lelet közül a lehetséges bihari Földvár területén előkerült kardot tarthatjuk biztosan X. századi sírleletnek. Tehát temetkezésből összesen, biztosan 3 kard ismert, az aradi lelet korszakunkhoz való tartozása kétséges. Biztosan e korszakhoz sorolható néhány szórvány (Dézs, Gyulafehérvár, Keglevichháza, Malomszeg, Nagykomlós falu határa, Vetés); kérdéses a nagyernyei szórvány, illetve a temetőleletként regisztrált leletek (Nagyösz, Szakálháza). Fenntartásokkal kezelhető a

¹¹¹ Szatmárnémeti Megyei Múzeum. Lt. sz.: 2404.

¹¹² Bóna, 1988. 207. o.

¹¹³ Kühn, 1911. 182–183. o.

¹¹⁴ Hampel, 1907. 138. o.

zsombolyai kardlelet is, mivel két kutató körutunk után sem sikerült azonosítanunk egyetlen múzeumban sem.¹¹⁵

Tehát 14 leletből összesen 3-at lehet sírleletnek tekinteni, és talán még az aradi sorolható ebbe a kategóriába.

*A kardok morfológiai részeiről és szerelékeiről
(az elemzésbe a bizonytalan korú vizsgálható kardokat is bevontuk)*

A kardok részeit és a szerelékeket funkcióik alapján öt csoportba sorolhatjuk:

1. Markolatgombok

A 15 lelőhelyről összesen mintegy 5 markolatgomb ismert, ám csak a bihari, dévai és vetési darabok méretei ismertek; a dévai és a bihari markolatgombok jóval nagyobbak (szélesebbek és magasabbak), mint a vetési példány. Formájuk és a méretük alapján az 5 markolatgombot a következő – Geibig-féle – kombinációs típusokba sorolhatjuk:

10. kombinációs típus (kétrészes, háromosztású): Nagykömlös, Keglevichháza;

12. kombinációs típus, I. változat (félkör alakú, széles): Bihar–Vár;

16. kombinációs típus, I. változat (lencse alakú, az előbbi későbbi változata): Déva–Mikro, 15–4. sír;

12. kombinációs típus, II. változat (kisméretű, félkör alakú): Vetés.

2. Markolatok

A 14 leletből 7 markolat vizsgálható (Bihar, Déva, Malomfalva, Nagyernye, Nagykömlös falu határa, Sepsiszentgyörgy, Vetés); a penge felé kiszélesedő, téglalap keresztmetszetű példányok. A vége mindegyiknek szögletes, egyetlen kivétel a sepsiszentgyörgyi lelet, amelynek a vége lekerekített.

3. Keresztvasak

Nagy változatosság jellemzi őket. 7 csoportba sorolhatók, az előállítási anyaguk pedig elsősorban vas („a–f” csoport), illetve bronz („g” csoport). Az utolsó két csoportba sorolt leletek az eddigi kutatások alapján egyedülállóak, és a hatodik, „f” csoportba sorolt nagyernyei kard X–XI. századi keltezése erősen kérdéses.

a) domború testű, a végein kiszélesedő, felülnézetben csónak alakú keresztvas (10. kombinációs típus): Dézs, Keglevichháza, Nagykömlös falu határa;

b) domború testű, felülnézetben csónak alakú keresztvas (Geibig-féle 11. kombinációs típus): Malomfalva;

c) domború testű, hosszúkás, felülnézetben csónak alakú keresztvas (12. kombinációs típus, I. változat): Bihar–Vár;

d) négyszögletes testű, egyenes, felülnézetben is ugyancsak négyszögletes testű, nagyméretű keresztvas (16. kombinációs típus, I. változat): Déva–Mikro 15-7. sír;

e) négyszögletes testű, egyenes, felülnézetben is négyszögletes testű, közepes méretű keresztvas (12. kombinációs típus, II. változat): Vetés;

f) domború testű, felülnézetben rombusz alakú keresztvas: Nagyernye;

¹¹⁵ Nagyon óvatosan az a kérdés is feltehető, hogy nem esett-e Bóna professzor dezinformáció áldozatául, ugyanis összetéveszthette a nagykömlösi karddal, amelyet sikerült azonosítanunk a Temesvári Múzeumban.

- g) bordázott, árkolt bronz keresztvas, felülnézetből majdnem rombusz alakú, kör alakú nyílással és a végén a kard keresztvasának síkjából kiemelkedő bordák: Sepsiszentgyörgy–Epreстетő.

4. A penge

A kardpengék szélessége alapján három mérettani csoportot különítünk el:

- 1.) 4,5–4,9 cm: Arad–Csálya, Nagykomlós falu határa;
- 2.) 5,0–5,5 cm: Déva, Sepsiszentgyörgy–Epreстетő, Vetés;
- 3.) 5,6–6,2 cm (2. pengetípus /a változat): Malomszeg.

5. A penge hosszúsága alapján három mérettani csoportot különíthetünk el, sajnos azonban a leletek nagy része csak töredékesen maradt meg:

- 1.) 70–75 cm: Sepsiszentgyörgy;
- 2.) 76–80 cm: Déva;
- 3.) 80,5 cm: Vetés.

A penge vércsatornája 6 példányon volt dokumentálható (Déva–Mikro 15–4. sz. sír, Keglevichháza, Malomfalva, Nagykomlós, Sepsiszentgyörgy–Epreстетő, Vetés). A vércsatorna szélességét csak a dévai, malomfalvai, nagykomlói, vetési leleten sikerült rögzíteni, általában 1–3 cm között mozognak.

E jellegzetességeket tekintetbe véve (pengehosszúság, -szélesség, vércsatorna szélessége) a rendelkezésre álló pengék egy részét sikerült besorolnunk a Geibig által elkülönített csoportokba:

- Geibig 2/A: Malomfalva;
- Geibig 2/B: Déva–Mikro, 15–3. sír;
- Geibig 2–6: Vetés.

6. A penge hegyének alakja szerint két csoportot különíthetünk el:

- 1.) Tompa, lekerekedő hegy: Bihar–Vár; Déva–Mikro 15–7. sz. sír; Keglevichháza, Vetés.
- 2.) Majdnem derékszögben kihegyesedő vég: Sepsiszentgyörgy–Epreстетő.

7. Koptató: Gyulafehérvár, szórvány.

A kardok tipológiája és kronológiája (Függelék, VIII. táblázat)

Az elemzésünk során a Petersen-féle tipológiát az elemzés komplex, mindenre kiterjedő módja miatt Geibig rendszerezésével helyettesítettük, ugyanis tipológiai választe-kossága és változatossága talán pontosabb kelteztést biztosítana a jövőben a temetőleletek körében. Sajnos, ahogyan az időrendi táblázatból is kitűnik, a szórványleletek pontosabb időrendi besorolása nem lehetséges. Az egyetlen biztos dévai kardleletet tartalmazó sírt a temetkezési szokások alapján (szimbolikus lovas temetkezés), a mellékletei és a többi sír leletanyaga eddig elfogadott relatív kronológiája alapján a X. század végére, a XI. század elejére keltezhettük (trapéz alakú kengyelek, huzalkarperec, ezüst hajkarika, tegez, nyílcsúcsok, illetve fejes pentagrammos gyűrű, balta, körte alakú kengyelek, nyílcsúcsok, íjcsont). A bihari kardleletet tartalmazó – valószínűleg feldúlt – sírt pedig biztosan a X. századra keltezhettük, ha hinni lehet, hogy a sírból lovas temetkezés emlékei, illetve

edény maradványai is ismertek. Ezekben az esetekben a kardok nemzetközi tipológiája nem segít, hiszen mind a Geibig 12. csoport, mind a 16. kombinációs típus I. változatait körülbelül két évszázadra lehet datálni. Ugyanilyen bizonytalanság jellemzi a többi, a szórványleletek csoportjába sorolható dézsi, keglevichházi, malomfalvi, nagykomlósi kardleletet, amelyeket a X. századra, illetve a XI. század elejére lehet keltezni. Ezen kívül a keresztvas, a markolatgomb, a pengehosszúság, -szélesség, a vércsatorna hosszúsága és szélesség alapján egyértelműen a XI. század végétől keltezhető a vetési szórványleletet, amelyet Pinter és Cosma a X. század második felére datált.

Talán valamivel pontosabb lehet a bizánci kultúrkörbe sorolható leletek besorolása. A sajátosan öntött keresztvasú, vércsatornás sepsiszentgyörgyi kard a X. századra keltezhető. A keresztvas bordázása megfigyelhető egy bulgáriai lelőhelyű kardon is, amelyet Yotov a X. századra datált.¹¹⁶ Ezt a kelteztést erősítheti az a tény is, hogy a sepsiszentgyörgyi sírból, lovas temetkezés emlékeként, lócsontok kerültek elő.

Párhuzamok alapján a X. század végére – a XI. század elejére keltezhető a gyulafehérvári bronzkoptató.

Ezek a nemzetközi tipológiai adatok egyértelműen arra figyelmeztetnek, hogy adataink távolról sem egyértelműek, illetve arra, hogy csakis a század második felétől datáljuk ezeket a kétélű, gyalogság által is használható fegyvereket.

A szablya–kard fegyverváltás, avagy használati párhuzamosság

A szablya időrendben kard előtti használata elméletének legpontosabb kidolgozása Kovács László munkája. Mintegy másfél évtizeddel ezelőtt ezekkel a következtetésekkel fejezte be a munkáját: „Véleményem szerint e fegyverek beszerzésére és használatára 955 után került sor, s tulajdonosaik egy rétege, a köznépi temetőkhöz hantolt pogány vitézek, sírjainak ásásával az 1010/1020-as évek tájékán hagyhattak fel”.¹¹⁷ Ez a gondolat, illetve következtetés, ha nem is éppen ebben a formában, de jelen volt a honfoglalás kori régészet néhány jeles képviselője következtetéseiben, a különbség csupán abban rejlett, hogy későbbre, Géza nagyfejedelem, illetve Szent István király államalapítása időszakára keltezték a kardokat, illetve a kardos sírokat (László Gyula és Bakay Kornél¹¹⁸). Bóna István volt az egyetlen magyar régész, aki elutasította,¹¹⁹ illetve fenntartással kezelte¹²⁰ a kardos sírok Géza és István időszakához köthetőségét, valamint a feltétlenül 955 utánra tehető szablya–kard cserét. Meg kell említeni Fettich Nándor véleményét is, aki a kétélű kardok általános használatát már a keleti szállásokon gyanította.¹²¹

Másfél évtized alatt a Kovács László tanulmányában összefoglalt következtetéseket a román régészet képviselői is átvették.¹²² A dolgozatunk jellege távol áll attól, hogy az

¹¹⁶ Yotov, 2004. 18. kép.

¹¹⁷ Kovács L., 1990. 49. o.

¹¹⁸ László, 1939. 232. o.; Bakay, 1965. 35. o.

¹¹⁹ Bóna, 1988. 196–197. o.

¹²⁰ Kovács L., 1990. 5. jegyzet.

¹²¹ Fettich, 1938. 510. o.

¹²² Bóna István 5. jegyzetben olvasható fenntartását azonban már senki nem említi. Erre a legjobb példát az erdélyi román régészet képviselői szolgáltatják, akik fenntartás nélkül építették bele dolgozataikba a szablya–kard csere elméletét. Heitel, 1994–95. 389–439. o.; Cosma, 2001. 499–564. o.

egész Kárpát-medencét átívelő jelenségeket taglaljunk, azonban néhány elgondolkodtató adatot megemlítenénk, amelyet tudomásunk szerint senki nem vett figyelembe, és amelyek egy esetleg nem magyar etnikumú, de a kalandozásokban részt vevő és kardot használó, más nyelvű és kultúrájú, de időrendileg párhuzamosan helyben élt népesség létének lehetőségére hívják fel a figyelmet, vagyis a kard párhuzamos használatát vetíthetik előre.

Külföldi írott és régészeti adatok:

A sankt galleni történetből arról értesülünk, hogy a templom tetejéről lezuhant harcosokat elégették, ám ezt a rítust a Kárpát-medencében a szlávok gyakorolták. Az ilyen jellegű temetkezés a tipikusan lóval temetkező honfoglalók körében ismeretlen.

Meg kell említenünk ezen kívül egy honfoglalás korinak értékelt harcos Aspres-les-Corps-i, É–D tájolású, kőpakolásos sírját.

Kárpát-medencei régészeti, nyelvészeti és írott adatok és kérdések:

É–D tájolásúak voltak a szeghalmi sírok is (ha hihetünk Darnaynak), amelyek közül a 2. sírban a váz jobb oldalán egyenes, kétélű kard került elő, körte alakú kengyelekkel és csont oldalpálcás zablával.¹²³ Keltezése a X. századon belül bizonytalan, a kard alapján a sírt a század második felére datálták.

A kardos sírok egy részét teljesen mechanikusan datálták későbbre, néhányuk esetében a X. század első felére való keltezés is elképzelhető (a H, X, Y, U típusok, illetve az 5., 11. és 12. kombinációs típusok már a IX. században használatban voltak). Jó néhány esetben a kard alapján keltezték (hat S, egy T, egy T-1, egy egyélű X típusú kard és két koptató) a leletet a század második felére. A kajárpécsi sírleletet az övveretek alapján a század első felére datálták, de több felvidéki sírlelet esetében inkább valószínű a IX. század, vagy a X. század első felére való keltezés lehetősége, mintsem a X. század második felére való datálás (Szered–II. temető, Ógyalla). Ennek alapján a szórvány kardokat is mechanikusan csak a század második felétől keltezik.

Az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban lényeges ellentét van a szablyák és kardok előkerülésének jellege között. A 7 lelőhelyről előkerült 14 szablya csakis sírleletből ismert, két temetőrészből pedig 8 darab, ellentétben a kardos lelőhelyekkel, amelyek elsősorban szórványként kerültek elő, és egyetlen esetben sem volt egy lelőhelyen több egy példánynál.

Ez a sor bővíthető olyan temetők listájával, amelyekben a kardos mellékletű sírok mellett szablyás sírok is ismertek: Ágcsernyő–Nagyréti domb (1 szablya, 1 kard); Nap-

¹²³ A X–XI. századi köfoglalatos temetkezési szokásról, illetve ennek nagyon szoros al-dunai párhuzamairól hosszan értekezünk egy megjelenés alatt álló cikkünkben. Ugyancsak ott részletesen foglalkoztunk az úgynevezett fordított tájolású temetkezések lehetséges al-dunai kultúrkapcsolatairól. Az É–D tájolású sírok jelenléte az Al-Duna vidékének temetőiben nagy százalékban dokumentálható (pl. Histria, Capul Viilor temetőből 14 sír volt É–D tájolású; csoportban tömörülnek az É–D tájolású sírok Izvoru temetőjében is, valamint az Obârșia Nouă-n feltárt birtuális temető sírjai egy részének is fő tájolása volt. Nem ritka a Sultana 134. csontváz sírjai között sem. Jelentős százalékban képviseltük magukat az É–D tájolású sírok a bulgáriai temetőkben is. Devnja 1. számú temetőjében az 53 csontváz temetkezés közül 40 sír volt ilyen irányú. Várna 17 csontváz temetkezése 100 %-ban É–D tájolású). Kárpát-medencei X. századi párhuzamai főleg Erdélyben (Gyulafehérvár–Mentőállomás, Gyulafehérvár–Brândușei utca), a Tisza vidékén (Szegvár–Szőlőkalja), a Tiszántúlon (Kismajtény, Szeghalom), a Bánságban (Újvár–Gomila) ismertek. E jelenségnek mielőbb kutatási témává kellene válnia. Gyulafehérvár–Brândușei utca, Újvár–Gomila: *Gáll*, 2004–2005. 351–359. o., Plate 6–15., 34–35. Aspres les Corps: *Schulze-Dörrlamm*, 1984. 473. o.; Szeghalom: *Darnay*. 1905. 67. o.; Szegvár: *Lőrinczy*, 1985. 155. o., 6. kép.

kor (1 szablya, 2 kard), Nyíregyháza–Pereshalom (1 kard, 1 szablya), Tiszacsoma (1 szablya, 1 szablyamarkolatú kard, 1 kard); Újfehértó–Micskepuszta (1 szablya, 1 kard).

A kardos sírokban, a szablyás sírokkal ellentétben, jó néhány esetben megfigyelhető a korábbi korszakból is jelentős számban ismert edény-/vödörmelléklet. Szablyás sírok feltárása során mindössze két esetben találtak vödödarabokat, edénymellékletet mindezülig nem¹²⁴ (Bihar–Vár, 1862; Kecel, 2. sír; Kiskunfélegyháza–Külsőgalambos; Pintér tanya; Komáromszentpéter, 61. sír; Ógyalla, 37. sír; Székesfehérvár–Rádiótelep, „A” sír¹²⁵).

Honfoglalás kori, de egyértelműen más kultúrkapcsolatokkal rendelkező népesség temetőit olyan peremterületekről lehet kimutatni, mint az Erdélyi-medence, illetve a Felvidék.¹²⁶ A helynévanyag alapján nyelvészeti kutatások is kimutatták szláv ajkú népesség jelenlétét.¹²⁷

Egy kalandozaskori vezér, Bogát (Bugat) neve alapján joggal gondolhatunk (bogát = gazdag)¹²⁸ arra, hogy szláv főnökökkel együtt szláv kontingensek is részt vehettek a nyugati kalandozásokban.

Valószínű, hogy a szablyát használó honfoglaló magyarok később, a X. század közepe tájától tértek át a kard használatára, azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy a portyázásokban más elemek is részt vettek, olyan harcosok, akiknek származása különbözött a sztyepei kultúrhorizont egyéneitől, a 896-os honfoglalás után csatlakozhattak a honfoglalókhöz, és kardot használtak. E szempontból talán nem tűnik értelmetlennek a gepida akulturizációs folyamatot idézni a korai avar korból, amikor talán hasonló folyamatokról beszélhetünk.¹²⁹

Fenti gondolatainkkal arra szeretnénk volna felhívni a figyelmet, hogy a kutatásokat más irányból is el kellene kezdeni, talán a kulturális antropológia és az etnológia bevonásával, illetve módszereik alkalmazásával. Néhány évvel ezelőtt Kristó Gyula azt írta, hogy a szlávokat Szőke Béla elmélete kiszorította a X. századból.¹³⁰ Ugyanakkor az erdélyi temetkezési szokások és leletanyag ismeretében kijelenthetjük, hogy régészetileg

¹²⁴ Zemplén; Kolozsvár–Pata utca, 25. sír.

¹²⁵ *Bakay*, 1965. 9. sz., 29.; *Balogh*, 2002. 1., 2. kép. 1.; *Horedt*, 1968. 422–428. o.; *Reiholcová*, 1976. 191–234. o.; *Kovács L.*, 1995. 291–308. o.; *Točík*, 1968.

¹²⁶ Gyulafehérvár–Mentőállomás, –Császár forrása, –Brändușei utca, –Római Fürdők. E temetők temetkezési szokásainak részletes bemutatása, illetve lehetséges kulturális párhuzamai: *Gáll*, 2004–2005. 351–360., 392–393. o. A Felvidékről a legjobb példa a nagy csekeji temető, ahová egyértelműen temetkezett a IX. századi kultúr hagyományokkal rendelkező szláv közösség, amellyel a X. században összeolvadt a beköltöző honfoglaló magyarság.

¹²⁷ *Kniezsa*, 1938. 367–472. o.

¹²⁸ Teljesen azonosan, e formában őrződött meg a középkorban nagyon erős szláv hatás alatt állt román nyelvben is. *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1980. 95. o.

¹²⁹ Nem hasztalan ugyanakkor Walter Pohl szavait is idézni: „There were individuals who were Avars and Lombards in a fuller sense than others who claimed to be it as well; and one could easily be Lombard and Gepid, or Avar and Slav at the same time”. Éppen e változó politikai-katonai viszonyok miatt is találó Patrick Geary tanulmányának címét idézni: „Ethnic identity as a situational construct...” *Geary*, 1983. 15. o.; *Pohl*, 1991. 41. o.

¹³⁰ Körülbelül eddig tudunk egyetérteni Kristó professzorral. Véleményünk szerint a honfoglaló magyarság, ahogyan Takács Miklós, fogalmazott „szláv nyelvű népcsoportokat is talált a Kárpát-medencében”. Kristó professzor azon feltételezését viszont, hogy a X. századi Kárpát-medencében szláv többség létezett volna, nem tudjuk elfogadni, és azt a régészeti anyag sem támogatja. *Kristó*, 1980. 347., 376–377. o.; *Kristó*, 1995. 164. o.

igenis ki lehet mutatni más kultúrkapcsolatokkal rendelkező népességet is a X. századi magyar szállásterületről, illetve ami minket közelebről érdekel, az Erdélyi-medence egyes területeiről.¹³¹

Szláv vagy más népesség kontingenseinek jelenléte a magyar kalandozás kori hadseregben, éppen az előbbi időszak hun és avar példáit ismerve, egyáltalán nem lenne meglepő, hiszen ismeretes, hogy jelentős germán, illetve gepida és szláv erők vettek részt a hunok, és később az avarok által irányított expedíciókban. És éppen ezért nem meglepő a kétélű kard a X. századi Kárpát-medencei emléktárhelyeken a század elejétől kezdve, és talán nem helytelen, ha a kétélű kardok vertikális időrendi skálájának bővítését javasoljuk a X. századi Kárpát-medencei leletanyagban belül!

Balták (Függelék, 1. térkép; VI. tábla)

A közelharcban használt balták változatos típusait ismerjük az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium területéről. Sírokból és szórványleletekből egyaránt előkerültek, néhány esetben biztosra lehet állítani sírmelléklet-voltukat. A baltáknak eddig 13 vagy 14 példánya ismert a gyűjtőterületünkről. Legtöbbjük két típushoz (egyszerű és fokos balta) tartozik, illetve egy-egy példány két másik típushoz sorolható.¹³²

A balták helyzete a sírban és szerepük

Annak ellenére, hogy több mint egy tucat X. századi baltatípust ismerünk (közülük négy közölt), sírbeli helyzetükről csak a közöletlen darabok esetében van tudomásunk. A többi darab vagy szórványlelet, vagy közöletlen.¹³³ Előfordult, hogy a XIX–XX. század fordulóján lelkes amatőrök az ásások során nem jegyezték fel pontosan a tárgyak síron belüli pontos helyzetét, vagy pedig a szakszerűtlen ásatásnak köszönhetően nem készült pontos dokumentáció a mellékletek elhelyezkedéséről.¹³⁴

Két sírből ismerjük a balta helyzetét. A kolozsvári Pata utcai 15. sz. sírből a jobb combcsont mellől került elő egy egyszerű balta, egy hajkarika, huzalgűrű, két gyöngy, vaskés, csiholóvas és fenőkő társaságában. A szászvárosi Dealul Pemilor X2–18. sz. sírban a balta a tegezgel együtt a halott jobb oldalán feküdt.

¹³¹ Ennek a koncepciónak esett áldozatul a XX. század egyik legnagyobb magyar történésze, Szűcs Jenő is, aki így fogalmaz egyik alapművében: „A régészet idevonható eredményei szintén meglepő *etnikai homogenitásról* vallanak. Amennyire rétegzett szociális tekintetben a Kárpát-medencét megszálló magyarság temetkezési rítusa és leletanyaga, annyira egységes szokásrendszerrel és formanyelvről tanúskodik....” (kiemelés tőlem – G. E.). *Szűcs*, 1997. 388. o.

¹³² Balták: Kolozsvár–Pata u., 16. sír; Marosgombás, 3. sír; Óbesenyő–Dragomir halma, 4. sír; Szászváros–Dealul Pemilor, 18. sír. Baltás szekerce: Bihar–Somlyóhegy, 4. sír. Fokosbalta: Déva–Mikro 15-1. sír; Gyulafehérvár–Apor palota, Gyulafehérvár–Mentőállomás (3 vagy 4 sírből); Temesvár–Csóka erdő, „B” sír. Fokosbárd: Felsőnyárló falu határa. *Herepey*, 1896. 426–427. o., 19. kép; *Tănase – Bejan – Gáll – Kalciov*, 2005.; *Cronica Cercetărilor Arheologice*, 2002.; *Karácsonyi*, 1903. 67. o., 6. ábra, 3. (Ioana Hica és Țuțiuianu D. szíves közlése.) *Heitel*, 1994–95. 413., 418. o.; *Rădulescu – Gáll*, 2001. Abb. 18. 3.

¹³³ Szórványlelet: Felsőnyárló, Gyulafehérvár–Apor palota. Közöletlen: Déva–Mikro 15-1. sír; Gyulafehérvár–Mentőállomás.

¹³⁴ Pl. Gombás, 3. sír: „bal oldalánál egy szekerce.” *Herepey*, 1896. 426–427. o., 19. ábra; Temesvár–Csóka erdő, „B” temető: *Rădulescu – Gáll*, 2001. 155–193. o.

Több esetben felmerült a gondolat, hogy a balta esetleg nem fegyverként, hanem baj-elhárítóként kerülhetett a sírba, tehát gyakorlati funkciója mellett eszmei/hitvilági tartalmat is kapott. E sorok szerzője szerint talán ilyen szerepe lehetett az óbesenyei Dragomir halom V. sírjában talált baltának, mivel feltárója, Constantin Kalciov, egyetlen mellékletként regisztrálta.

A balták méretei, típusai, területi és időbeli elterjedése

Az ismereteink szerinti 13 vagy 14 példányból pontos adatunk csak a Bihar–somyóhegyi, a felsőnyárlói, az óbesenyei, a temesvári és a gyulafehérvári példányról van.

a) Az egyszerű balták csoportjából két példány méreteiről vannak adataink. Az óbesenyői hossza 11,3 cm, köpűje kerek és 4,5 cm széles. Élének legnagyobb szélessége 5,4 cm, legkeskenyebb része, a baltatest közepén, 2,2 cm. Jóval nagyobb a gombási 3. sír baltája: hossza 15 cm, nyakának vastagsága 2 cm, szélessége 2,4 és 4,5 cm; lyukszélessége 3 cm.

E baltatípus időrendi behatárolására még csak kísérletet sem lehet tenni, hiszen időben és térben általánosan elterjedt fegyver- és eszköztípusról van szó.

b) Két fokosbaltáról vannak adataink (Gyulafehérvár–Mentőállomás, XXXIII. kutatóárok, 1. sír, 1983; Temesvár–Csóka erdő, „B” sír). Mindkét balta hossza 14 cm. Egyéb adatokat csak a temesvári példányról ismerünk: pengeszélessége 2,7 cm, köpűátmérője: 1,8 cm, fokszélessége 1,5 cm.

A balták foka négyzet keresztmetszetű, a temesvári darabé a végénél, jól láthatóan, kalapács formában kiszélesedik. A temesvári példány ívelt. A fokosbalták egy másik változatával ellentétben a fok végén nincs rombusz alakú gomb, a kiszélesített fokvég lapos. A rendelkezésre álló tipológiai táblázat alapján a temesvári példányt jelenleg nem lehet pontosan besorolni, a gyulafehérvári viszont (a három közül az egyetlen) egyértelműen a Kovács IV. típus B. változatába tartozik.

A szkíták által használt fokosbalta széles körben ismert volt a steppei népek körében. A Szaltovó-majaki kultúra területén is használták, példányai egészen a Kaukázusig és az Al-Duna völgyéig megtalálhatóak.¹³⁵ A Kárpát-medencében a népvándorlás korában a második avar hullámmal jelent meg, majd később a honfoglaló magyar sírokban ismét feltűnt. Az e fegyvertípussal foglalkozó Kovács László 23 lelőhelyet gyűjtött össze.¹³⁶ Az utolsó évtizedben további balták kerültek elő,¹³⁷ velük, valamint az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság lelőhelyeiről származó példányokkal együtt 33 fokosbaltát ismerünk.

Az Erdélyi-medencében előkerült példányokat időrendi szempontból nehezen lehet pontosan besorolni, hiszen a dévai és a gyulafehérvári leletek (három darab) közöletlenek. Időrend szempontjából – a dévai temetőrészből ismert kard, trapéz alakú, gombos kengyelvas (7. sír), valamint négyszirmú virágdíszítéses, szélesített fejű pentagrammos

¹³⁵ *Pletnyova*, 1967. 137–139. o.; *Schulze-Dörrlamm*, 1988. 21 tábla.; *Yotov*, 2004.

¹³⁶ *Kovács L.*, 1980. 74–78. o.

¹³⁷ Három példány a karosi II. és III. temetőből ismert (II. temető 69., III. temető 3. és 8. sír), egy-egy példány pedig Ibrányból, Esbóhalomról, a Hajdúszoboszló, árkoshalmi 109. sírből, a püspökladányi 38. sírből, a Kiskunfélegyháza–külsőgalambosi 2. sírből. *Révész L.*, 1996. 32, 34–35. o., 108. tábla, 1., 113. tábla, 8., 117. tábla, 7.; K. K., 1996. 147. o.; *M. Nepper*, 2002. 47. tábla, 2.; *Balogh*, 2003. 2. kép, 6.

pántgyűrű (3. sír) alapján – a X. század második felére – a XI. század első felére keltezhetjük. Körülbelül így datálható a Temesvár–Csóka erdei temető „B” sírja baltája is, amely egy csoportban volt több, rombusz keresztmetszetű karpereces női sírral. Az eddig elfogadott tipokronológia alapján ezek a karperecek a X. század végétől kezdve voltak használatosak,¹³⁸ tehát a balta is valamikor a század közepén, második felében, avagy akár a XI. században kerülhetett a földre. A magyar szakemberek szerint e baltatípus az egész X. században fellelhető; viszonylag a kisméretű darabok, valószínűleg a könnyűlovassághoz kapcsolhatók.

c) Fokosbárd (Felsőnyárló falu határában került elő, szórványként). A háromszög alakú fok nyúlványa függőlegesen ívelt, négyzet alakú élbe fut bele. Köpűje nyújtott, a köpűből kinyúló rövid fok kalapácsfejhez hasonlóan kiszélesedik. Éle 13,9 cm, a bárd teljes hossza 21,8 cm, a köpű átmérője 3×3,3 cm, magassága 5,5 cm. A fok szélessége 2,8 cm, magassága 2 cm. Kovács László baltatipológiai táblázatába nem illeszthető be, térben legközelebbi párhuzama a sajnos ugyancsak szórványként előkerült Tävädärest-i lelet (Bákó megye [jud. Bacău], Románia), valamint egy másik az Al-Duna vidékéről, Bulgáriából.¹³⁹ Mindkettőt a X–XI. századra keltezték; példányunkat egyelőre mi sem tudjuk másképpen datálni.

d) Baltás szekerce (Bihar–Somlyóhegy 4. sírjából). A szekerce 18,5 cm hosszú, éle 9 cm, foka 3,5 cm széles. Néhány példány tartozik e típushoz. Révész László szerint¹⁴⁰ időrendi szempontból a X. század elején a Kárpát-medencében megtelepedő magyar elemmel jelenik meg, és főleg a Felső-Tisza vidékén feltárt temetőkből ismert. A bihari példányt a sírban talált mellékletek, illetve a temető rész többi sírjainak leletei alapján a X. század első felére lehet keltezni.

Lándzsa – dárda

A X–XI. századi magyar temetkezések nagyon ritka melléklete a lándzsa. A hegyes vascsúccsal ellátott szúrófegyver különböző elnevezései ismertek a szakirodalomban,¹⁴¹ példányaikat először Hampel József gyűjtötte össze.¹⁴² Azóta, ahogy Kovács László rámutatott, elsősorban olyan leletek kerültek az 1962-es leletkataszterbe, amelyek legtöbb alkalmammal nem is a szóban forgó korszakhoz köthetőek. A Kovács által összeállított 1980-as leletkataszter szerint 16 lelőhelyről 18 lándzsa került elő,¹⁴³ és az azóta eltelt negyedszázad is csak alig módosította a listát. Kárpát-medencei lelőhelyről előkerült egy pika a csekeji temetőből, illetve egy „normann” lándzsa a kistokaji 67. sírből.¹⁴⁴

Az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerült leletek gyakorlatilag az Erdélyi-medence délkeleti részére korlátozódnak, kivételt csak a bizonytalan, inkább

¹³⁸ Szőke, 1962. 94–95. o.; Giesler, 1981.120–121. o., 53. tábla.

¹³⁹ Teodor, 1980. 95. o., 30. kép, 4.; Yotov, 2004. LII. tábla, 428., 430.

¹⁴⁰ Révész László e fegyvertípus kutatástörténetéről is széles kitékintést nyújt. Révész, 1996. 175., 178. o.

¹⁴¹ Minderről kimerítően értekezett Kovács L., 1971. 81–108. o.

¹⁴² Hampel, 1905. 179–183. o.

¹⁴³ Kovács L., 1980. 2–6. o.

¹⁴⁴ K. Végh, 1993. 21. kép, 1.

avarnak mondható óbesenyei lelet, illetve az Eresztevény–zádogostető¹⁴⁵ és a Sepsiszentgyörgy–eprestető¹⁴⁶ példány képez.

Az eresztevényi lándzsáról egyetlen fénykép maradt, méretei, arányai, sajnos, ismeretlenek.¹⁴⁷ Tipológiailag az úgynevezett „normann lándzsák” köréhez tartozik, melyek fő jellegzetessége a levélhez való hasonló formájú csúcs, amit kiszélesedő köpű követ. A Kárpát-medencéből alig néhány hasonló lelet került elő, vizsgált területünkől távol: hasonló típusú lándzsákat ismerünk Törtelről, a Duna medréről Budapestről, illetve a kistokaji Gerendai dűlő 67. sírjából.¹⁴⁸ Hasonló leletre hívta fel a figyelmet Heitel R. R., aki a bukaresti Román Régészeti Intézet raktárából közölt egy mintás, berakásos lándzsacsúcsot, amelynek tökéletes párhuzamát Bulgária északkeleti részéből ismerjük, nem azonosított lelőhelyről,¹⁴⁹ és az eresztevényi darabbal együtt normann importpéldányokként, illetve utángyártás termékeként határozta meg őket. A Székelyföld déli felén előkerült leletek¹⁵⁰ és a Yotov fegyvertipológiai munkája V. kötetében közölt nagyszámú lándzsalelet¹⁵¹ azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy az eresztevényi lándzsát akár az al-dunai kultúrkörbe is lehet sorolni, bár az állítólag a lándzsával együtt a sírból előkerült, trapéz alakú, aszimmetrikus kengyel, tudomásunk szerint, még Yotov hatalmas leletközlése után is ismeretlen az Al-Duna vidékén. Kovács László tanulmánya alapján e példány a X. század végére, illetve a következő század első felére keltezhető.¹⁵²

A sepsiszentgyörgyi lelet időrendi és kulturális besorolása hasonlóan bizonytalan. A rossz minőségű fotó alapján nem lehetséges pontos elemzést végezni. 14 cm hosszú és 2 cm-es köpűvel rendelkező tárgyat utóbb Heitel R. R. dárdának gondolta.¹⁵³

A gyűjtőterületünkről előkerült nagyösi lándzsacsúcs-lelet is fenntartásokkal kezelhető.¹⁵⁴ A csak leírásban szerepelt darab elveszett; nem kizárt, hogy mint sok más esetben, Kühn nyílcsúcsot nézett lándzsacsúcsnak.

Hasonlóan bizonytalanul lehet keltezni az óbesenyői Hunca Mare halom magányos sírjától 3 méter távolságban, több lelettel együtt előkerült, fényképe alapján talán pikának meghatározható maradványt. Jellege alapján ítélve inkább avar korinak látszik, és semmi sem bizonyítja, hogy a honfoglalás kori magányos (?) sírhoz tartozott volna.¹⁵⁵

¹⁴⁵ László, 1943.82. o., 214. jegyzet.

¹⁴⁶ Székely, 1945. Tab. I. 6.

¹⁴⁷ László, 1943. 82 o., XV. tábla, 3–4.

¹⁴⁸ Kovács L. 1971-ben a magyar kultúrkörhöz sorolta e lándzsákat.

¹⁴⁹ Yotov, 2003. 20. kép.

¹⁵⁰ Biztosan al-dunai lelethorizontot képvisel a Székely Zoltán által feltárt több település kerámiaanyaga.

¹⁵¹ Yotov, 2004. 80. tábla.

¹⁵² Az eresztevényi lándzsát, oroszországi példák alapján is, hazai gyártmánynak tartja. Kovács L., 1971. 98. o.

¹⁵³ A leletet nem sikerült azonosítani a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, ugyanis a szovjetek a múzeum leletanyagát szállító vonatot 1944-ben lebombázták. Heitel, 1994–95. 437. o.

¹⁵⁴ Kühn, 1911. 182–183. o.

¹⁵⁵ A további félreértések elkerülése végett közlöm Kislégghi Nagy Gyula eredeti szövegét, amelyre a naplóiban akadtunk rá Daniela Tánase-val: „Tovább folytatva az ásást csakhamar ismét leletekre bukkantunk: a halom csúcspontjától északnyugatnak, 3 m távolságban, 60 cm mélységben egy köpűs vaslándzsacsúcs került elő, vízszintes fekvésben, hegyével nyugatnak fordítva, innen tovább keletnek, némely apró igen korhadtsóntrészlet és 2 darab kisebb vaslemez, valamint más apróságok. Sem emberi, sem lócsontok helyünnem fordultak elő (sem bármilyen más jel, amelyekből esetleg feldúlt sírra következtetnem volna), amint is nyilvánvaló-

A sírmellékletként talált lándzsák ilyen kis számát a magyar régészet képviselői, néprajzi párhuzamok alapján, azzal magyarázták, hogy e fegyvert nem a sírba tették, hanem az elhunyt vitéz hantjába szúrták.¹⁵⁶ A meggyőzőnek látszó érvelést egy dolog homályosítja csak el: miért kerültek akkor sírba az említett példányok? Hasonló jelenség a Kárpát-medence legkeletibb részén és Moldva–Havasalföld területén is előfordul: a IV. századi, óriási sírszámú temetőkből százalékarányban alig ismert fegyveres (férfi) sír. A Maroszentanna–csernyahovi kultúra esetében a régészet idegen kulturális elemek feltűnésével magyarázta e jelenséget, ezért, kellő óvatossággal, mi is feltehetjük a kérdést: nem lehetséges-e vizsgált területünkön is a magyarság kultúrájától idegen elemként értékelni ezeket a temetkezéseket?

Következtetések

A fegyverek földrajzi elterjedése (Függelék, 1–2. térkép)

Hét fegyverkategória közül öt egyenletesen szóródik a három régió területén. Kivételt a két lándzsalelet képez, amely Székelyföld déli részén került elő, Erdély délkeleti felében. A szablya és a kard földrajzi elterjedése esetében fontos megfigyeléseket tehetünk.

A szablya, ahogyan már említettük, csak sírból került elő, szórványként eddig nem ismert a három régióból. A 12 szablyalelet közül 8 két temetőrészről származik, sőt a Zápolya utcai temetőben 11 sírből 5 került elő, ami százalékarányban meghaladja az összes eddig ismert Kárpát-medencei példát. A szablyák földrajzi elterjedését vizsgálva az Erdélyi-medencében északról dél felé haladva számarányban csökkenő tendenciát figyelhetünk meg. A medence földrajzilag utolsó déli lelete a maroskarnai szablya, a Marostól keletre egyetlen lelőhely sem ismert, illetve csak a Maros alsó szakaszán, Aradon került elő egy példány. A Partiumban összesen 3 szablyalelet ismert, míg a Marostól délre fekvő Bánságból egyetlen egy sem került elő. Ez a megfigyelés azonban a Kárpát-medence összterületére is érvényes: a medence északi részétől dél felé haladva is ugyanezt a számbelileg csökkenő tendenciát figyelhetjük meg a szablyák temetőkenti arányát illetően.

vá vált előttem, hogy szórvány lelettel van dolgunk, mégis lehetséges, hogy feldúlt sírral van dolgunk. A halom ezen második pontján lelt tárgyakat részletesen a következőkben ismertetem:

1. Lándzsacsúcs, köpűs, egész hossza 23 cm. A köpű szájának külső átmérője 3,5 cm, a köpűs rész hossza 8,8 cm, mely tölcsérszerűen szélesedik lefelé és a száj fölött (2,5 cm távolságban), átjáró szögcsnek nyoma látható, a szárnyas rész fölfelé szélesbül... legnagyobb szélessége 3,1 cm, majd hosszú hegyes csúcsba megy át. Egyik oldalán végig erős farostnyomok.

2. Hossznégyszögű vaslemez, méretei 6,5×3,8 cm, szélein néhány kerek lyukaeskával. Talán ruhára volt felvarrva mint páncél. (?)

3. Hasonló lemeztöredék, melynek egyik oldalán finom szövet lenyomata jól látható.

4. Késnek a töredéke: 4 darab.

Lemezes karika: külső átmérője 2 cm, talán a fenti késhez tartozott. / Vascsatnak a részletei. / Valamely vékony ezüst pléh dísznek (gömb) 3 töredéke?? / Kis csonka szíjvég (sárga fémből), kidomborodó dísszel, melynek mivolta homályos. / Szíjra való megerősítéshez szolgáló sárga fém részletek, 3 darab. / Vasrészecskék zöld foltokkal, 3 db. / Egy emberi és két darab állati fog.”

Ezekről a leletekről gyengébb minőségű fotó: *Kisléghi Nagy*, 1911. 322. o.

¹⁵⁶ *Kovács L.*, 1971. 81–108. o.; *Kovács L.*, 1982. 58–85. o.

Teljesen más jellegű a kardok földrajzi szóródása. Ennek a fegyverkategóriának a földrajzi elterjedése jóval szélesebb területeket foglal magába. Jelen van az Erdélyi-medencében a Szamos és a Maros vidékén, de ismert Székelyföld déli feléhez tartozó Sepsiszentgyörgyről is. Előkerült a Partium területéről, illetve a Marostól délre eső Bán-ság régiójából is. Földrajzi szóródása egyértelműen jóval általánosabb, nagyobb terület ölel fel kutatott régióinkban, mint a szablya. Ugyanakkor meg kell mondani, hogy kardkoncentrációt, lelőhelyek esetében, nem ismerünk. Talán úgy is feltehető a kérdés, hogy vajon ez a földrajzi elterjedés időrendi, vagy kulturális eltéréseket takar-e?

A Kárpát-medencében lelőhelyenként két kardos sírnál több sose került elő, ellentétben a szablyás sírokkal, amelyeknek egyes temetőkben jelentős koncentrációját figyelhetjük meg. Ezt a jelenséget egyáltalán nem tudjuk magyarázni, tehát egyértelmű, hogy a kérdések csak szaporodnak, anélkül, hogy bármelyikre is megnyugtató választ találjunk.

Időrendi következtetések (Függelék, IX. táblázat)

A fegyverek időrendi besorolásának lehetőségét nagymértékben befolyásolja a kutatások állása, a leletek előkerülésének jellege, illetve közlésük. Ahogyan kiderült, a leletek egy része a mai napig közöletlen, amiből törvényszerűen következik, hogy konkrét adatokkal nem rendelkezünk róluk, illetve a helyszínen sem sikerült megvizsgálnunk őket. Ennek ellenére a fegyverek kronológiai besorolását háromféle szempont alapján próbáltuk elvégezni:

A fegyverek tipokronológiai elemzése

A fegyveres sírokban előkerült többi melléklettel való asszociálás révén próbáltuk meghatározni az illető objektum megásásának idejét, és ezzel a fegyverek sírba kerülésének időrendjét.

A fegyveres sírokat tartalmazó temetők belső időrendi kronológiája alapján a fegyveres sírokat/sírcsoportokat pontosabb időrendi keretekbe próbáltuk illeszteni. Sajnos azonban az kutatások részleges volta, illetve a temetők közöletlensége miatt a kronológiai szempontból nagyon sokszor perdöntő horizontál stratigráfiai elemzést nem lehet elvégezni.

Az elemzés alapján a sír- és szórványleletekből ismert fegyverek hat időrendi csoportját sikerült meghatározunk, illetve elkülönítettünk egy (hetedik) csoportot, amelyet nem lehet pontosan keltezni:

- I. csoport: a X. század első kétharmada: Arad–Csálya, X. sír; Bihar–Somlyóhegy, 1., 2., 4–8. sír; Kolozsvár–Pata utca, Kolozsvár–Zápolya utca, 1., 4., 6., 10. és 11. sír; Sikló, 2., 3., 10. és 12. sír; Nagykömlős falu északi határa; Nagykömlős–Poszt-szállás; Óbesenyő–Balthazar Anton földje, VIII. Halom.
- II. csoport: a X. századon belül pontosan nem keltezhető: Bihar–Vár; Dézs; Zsombolya; Gyulafehérvár–Apor palota; Keglevichháza; Malomszeg; Nagykömlős falu határa; Nagyósz; Sepsiszentgyörgy–Eprestemető.
- III. csoport: a X. század második fele: Csák, Gherghianu, 1. sír; Marosgombás, 1., 3., 4. és 5–9.(?) sír; Nagyszalonta–Halom domb, 2. sír; Óbesenyő–Hunca Mare, VI.

- Halom; Vejte, 3. és 6. sír; Nagylak, „A” sír; Szászváros–Dealul Pemilor, 2., 6., 7., 18., 26., 29. és 30. sír; Kőröstarján, 21. és 28. sír; Óbesenyő–IV. halom, 1–2. sír.
- IV. csoport: a X. század vége – XI. század eleje: Déva–Mikro 15–1–7. sír; Eresztvény–Zádogostető; Felsőnyárló; Gyulafehérvár–szórvány (koptató); Gyulavarsánd–Laposhalom, 7. és 33. sír; Maroskarna „B” temető, 2., 4., 11. és 15. sír; Óbesenyő–Dragomir halma, 4. sír; Temesvár–Csóka erdő, „A,” „B,” „C,” „E,” „F,” „G” sír.
- V. csoport: a XI. század első kétharmada: Gyulavarsánd–Laposhalom, 51–53. sír; Vajdahunyad, Kincseshegy, 2. sír.
- VI. csoport: a XI. század vége – XII. század eleje: Vetés; Öthalom.
- VII. csoport: a X–XI. századon belül nem lehet keltezni: Magyardécs; Csáklya; Vajasd; Nyírmező; Hari; Mácsé.

A fegyverleletek mennyisége a sírleletekben időrendi szempontból határozottan csökkenő tendenciát mutat, (ld. a *Függelékben a IX. A–B. táblázatot*). Ez egyértelműen a spiritualista és egalitarista túlvilágképet szorgalmazó kereszténység térhódításával hozható kapcsolatba, ennek ellenére úgy véljük, a sírokba rakott fegyverek jóval nagyobb százalékarányban kerülhettek még a XI. században is a földre, mint azt ma gondoljuk (például a varsándi temetőtérkép alapján az 51–53. sírokat csakis a XI. századhoz sorolhatjuk). E munkahipotézist azonban csak a jövődöbeli kutatások bizonyíthatják, vagy cáfolhatják meg.

RÖVIDÍTÉSEK

AASzeg	Acta Antiqua et Archaeologica (Szeged)
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Alba Regia	Alba Regia (Székesfehérvár)
AMN	Acta Musei Napocensis (Kolozsvár/Cluj-Napoca)
AP	Archaeologia Polona (Warsawa/Varsó)
Apulum	Apulum – Anuarul Muzeului Național din Alba Iulia (Gyulafehérvár/Alba Iulia)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArhMed	Arheologia Medievală (Cluj-Napoca)
ArchSlovFont	Archaeologia Slovaca Fontes (Bratislava)
ASiCat	Archaeologica Slovaca Catalogi (Pozsony/Bratislava)
BMMK	Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)

CA	Cercetări Arheologice (București)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
Dacia N. S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle serie (București)
DolgSzeg	Dolgozatok (Szeged)
DuDolg	Dunántúli Dolgozatok (Székesfehérvár)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
HOMÉ	Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
HK	Hadtörténelmi Közlemények (Budapest)
HÚ	Hadak Útján XII. „Régiók és kistájak a népvándorlás korában”. A népvándorlás kor fiatal kutatói konferenciájának előadásai (Simon-tornya, 2001. szeptember 3–5.). Szerk. Gaál A., WMMK, 2001.
JAA	Journal of Anthropological Archaeology (New York)
JRGZ	Jahrbuch Römisch-Germanische Zentralmuseums (Mainz)
Közl.	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséről (Kolozsvár)
MCA	Materiale și cercetări arheologice (București)
MIA	Materiali i izsledovanija po Arheologii CCCP (Moszkva)
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
Mousaios	Anuarul Muzeului din Buzău (Buzău)
MTA Évk.	A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve (Budapest)
NéprÉrt	Néprajzi Értesítő (Budapest)
PZ	Prehistorische Zeitschrift (Berlin)
RA	Rossijskaja Archeologija (Moszkva)
RégTan.	Régészeti Tanulmányok (Budapest)
Sargetia	Acta Musei Devensis (Déva)
SCIV	Studii și cercetări de istorie veche (București)
SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie (București)
SlovArch	Slovenská Archeológia (Pozsony/Bratislava)
StCom	Studia Comitatus (Szentendre)
Századok	A Magyar Történelmi Társulat folyóirata (Budapest)
Sz. I. E.	Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938.
Turán	(Budapest)

IRODALOM

- Anghel – Ciugudeanu*, 1987. *Anghel, Gheorghe – Ciugudeanu, Horia*: Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (j. Alba). *Apulum* XXIV. 1987. 179–196. o.
- Bakay*, 1965. *Bakay Kornél*: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez (Archäologische Studien zu Fragen der ungarischen Staatsgründung). *DuDolg* 1. 1965.
- Bakay*, 1978. *Bakay Kornél*: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén (Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung). *StCom* 6. 1978.
- Balogh*, 2002. *Balogh Csilla*: 10. századi sírok Kiskunfélegyháza környékéről. (Gräber aus dem 10. Jahrhundert in der Umgebung von Kiskunfélegyháza.) *MFME Stud. Arch.* IX. 2003., 283–293. o.
- Bálint*, 2004. *Bálint Csanád*: A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. *Varia ArchHung* 16a. Budapest, 2004.
- Berreman*, 1981. *Berreman, G. D.*: Social Inequality: A Cross Cultural Analysis. In: *Berreman, G. D.*: Social Inequality: Comparative and Developmental Approaches. New York, 1981. 3–40. o.
- Blăjan – Stoicovici*, 1980. *Blăjan, Mihai – Stoicovici, Eugen*: Toporul de luptă din secolul X. e. n., descoperit la Ațel (jud. Sibiu). *Apulum* 18. 1980. 179–193. o.
- Bóna*, 1988. *Bóna István*: A honfoglaló magyarok az Erdélyi medencében. In: Erdély története. I. Budapest, 1986. 194–237. o.
- Budinský-Krička – Fettich*, 1973. *Budinský-Krička, Vojtech – Fettich Nándor*: Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. *ArchSlovFont* 2. 1973.
- Canache – Curta*, 1994. *Canache, Adrian – Curta, Florin*: Depozite de unelte și arme medievale timpurii de pe teritoriul României, Mousaios 4. 1994. 179–221. o.
- Cosma*, 2001. *Cosma, Călin*: Gräberfelder, einzelgräber und Grabfunde unsicheren Characters aus dem 9.–10. Jh. im westen und nordwesten Rumäniens. *Studia Archaeologica et Historia Nicolao Gudea Dicata*. 2001. 499–564. o.
- Cs. Sebestyén*, 1932. *Cs. Sebestyén Károly*: „A sagittis Hungarorum.” A magyarok íja és nyila. *DolgSzeg* 8. 1932. 167–255. o.
- Darmay*, 1905. *Darmay Károly*: Szeghalmi ásátásokról, *ArchÉrt* 25. 1905. 66–70. o.
- Dienes*, 1957. *Dienes István*: A bashalmi (Szabolcs–Szathmár m.) honfoglalás kori temető. *ArchÉrt* 84. 1957. 24–37. o.
- Dienes*, 1965. *Dienes István*: A honfoglaló magyarok. In: Oroszáza története és néprajza. I. Szerk.: *Nagy Gyula*. Oroszáza, 1965.
- Dienes*, 1975. *Dienes István*: A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. (Die landnahmezeitlichen Ungarn und ihr Urglaube). In: *Uráli népek*. Szerk.: *Hajdú Péter*. Budapest, 1975. 77–108. o.
- Dienes*, 1978. *Dienes István*: A honfoglaló magyarok lélekhiedelmeinek régészeti bizonyosságai. Mítosz és történelem. Szerk.: *Hoppál Mihály – Istvánovits Mihály*. Előmunkálatok a magyarság néprajzához. 3. Budapest, 1978. 28–39. o.

- Dienes*, 1979. *Dienes István*: Archäologische Beweise des Geisterglaubens der Ungarn zur Zeit der Landeseroberung. Alba Regia 17. 1979. 81–90. o.
- Dumitrache*, 1979. *Dumitrache, Maria*: Cetatea săsească din Drăușeni, jud. Brașov, ansamblu de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973–1977. (La forteresse villageoise de Drăușeni, dép. de Brașov, ensemble d'architecture médiévale. Recherches archéologiques 1973–1977), CA 3. 1979. 155–198. o.
- Érdy*, 1858. *Érdy János*: A verebi pogánysír. MTA Évk. 9. 1858. 14–27. o.
- Fettich*, 1931. *Fettich Nándor*: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. (Angaben zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit.) ArchÉrt 45. 1931. 48–112. o.
- Fettich*, 1938. *Fettich Nándor*: A prágai Szt István kard régészeti megvilágításban. (Archäologische Aspekte des Pragaer Hl.-Stephan-Schwertes.) Sz. I. E. 3., 1938. 473–516. o.
- Fodor*, 1985. *Fodor István*: Honfoglalás kori temető Sándorfalván, AASzeg 5. 1985. 17–33. o.
- Füredi*, 2003. *Füredi Ágnes*: Honfoglalás kori temető Kálon (Cemetery in Kál from the Age of the Hungarian Conquest). BMMK 24–25. 2003. 331–352. o.
- Gáll*, 2001. *Gáll Erwin*: Sistemul cronologic al descoperirilor funerare din secolul X în Bazinul Transilvan. Apulum XXXVIII. 2001. 2., 1–14. o.
- Gáll*, 2004–2005. *Gáll Erwin*: Analysis and Comparison of Burial Customs in the 10–11th Century in the Transylvanian Basin, Crișana and Banat. Dacia N. S., 48–49. 2004–2005. 334–454. o.
- Geary*, 1983. *Geary, Patrick*: Ethnic Identity as a Situational Construct in the Early Medieval Ages. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 113., 1983. 15–26. o.
- Geibig*, 1991. *Geibig, Alfred*: Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland. Neumünster, 1991.
- Giesler*, 1981. *Giesler, Joachim*: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo-Brdo. (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken.), PZ 56. 1991. 3–181. o.
- Hampel*, 1905. *Hampel József*: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III., Braunschweig, 1905.
- Hampel*, 1907. *Hampel József*: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907.
- Harhoiu*, 1972. *Harhoiu, Radu*: O cataramă în formă de liră descoperită la Târgșor. SCIV 23. 1972. 3. 417–425. o.
- Härke*, 2000. *Härke, H.*: Social Analysis of Mortuary Evidence in German Protohistoric Archaeology. JAA New York, 19. 2000.
- Heitel*, 1991. *Heitel, Robert Radu*: Un vârf de lance din colecția Institutului de Arheologie (București). (Eine Speerspitze aus der Sammlung der Archäologische Institut als Bukarest). SCIVA 42. 1991. 3–4., 245–248. o.

- Heitel*, 1994–95. *Heitel, Robert Radu*: Die Archäologie der ersten und zweiten Phase der Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien. *Dacia N. S.*, 1994–95. 38–39., 389–439. o.
- Herepey*, 1896. *Herepey Ádám*: A gombási népvándorláskori sírokról. *ArchÉrt* 16. 1896. 426–430. o.
- Horedt*, 1968. *Horedt, Kurt*: Interpretări arheologice. *AMN* 5. 1968. 419–428. o.
- Jósa*, 1900. *Jósa András*: Emlékek a honfoglalás korából. *ArchÉrt* 20. 1900. 214–224. o.
- Kada*, 1912. *Kada Elek*: Kecskemét vidékéről való leletek a honfoglalási korból. *ArchÉrt* 32. 1912. 323–329. o.
- Karácsonyi*, 1903. *Karácsonyi János*: A bihari honfoglalás kori lovassírról. *ArchÉrt* 23. 1903. 66–67., 405–412. o.
- Karger*, 1958. *Karger, M. K.*: *Drevnij Kiev. I–II. Moscova–Leningrad*, 1958.
- K. K.* 1996. *Öseinket felhozád. Kiállítási Katalógus. Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk.: Fodor István.* Budapest, 1996.
- Kisléghi Nagy*, 1904. *Kisléghi Nagy Gyula*: Lovas halomsírokról Torontál megyében. *ArchÉrt* 24. 1904. 417–421. o.
- Kisléghi Nagy*, 1911. *Kisléghi Nagy Gyula*: Torontál megye őstörténete. (Die Urgeschichte des Komitats Torontál.) In: *Borovszky Samu*: *Torontál vármegye.* (Das Komitat Torontál.) Budapest, 1911. 321–322. o.
- Knieszsa*, 1938. *Knieszsa István*: Magyarország népei a XI. században. *Sz. I. E.* 1938. 378–454. o.
- Kovács I.*, 1941. *Kovács István*: Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát? (Ein Beitrag zur Benützung des ungarischem Säbels der Landnahmezeit.), *Közl.* 1. 1941. 129–131. o.
- Kovács I.*, 1942. *Kovács István*: A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár–Zápolya Gasse), *Közl.* 2. 1942. 85–118. o.
- Kovács L.*, 1995. *Kovács László*: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. (A rádiótelepi honfoglalás kori „A” sír és kardja.) In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* Szerk.: *Kosztá László.* Szeged, 1995. 291–308. o.
- Kovács L.* 1971. *Kovács László*: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük (Die Lanzen der Landnehmen den Ungarn und ihre Lanzenbestattung), *Alba Regia* 11. 1971. 81–108. o.
- Kovács L.* 1980. *Kovács László*: Vooruženie vengrov obretatelej rodinji: sabli, boevie topory, kopjia. (Kandidátusi disszertáció kézírata), Moszkva, 1980.
- Kovács L.*, 1982. *Kovács László*: A honfoglaló magyar lándzsás sírjelölés és néprajzi megfelelői. *Előmunkálatok a magyarság néprajzához*, 10. Budapest, 1982. 58–85. o.
- Kovács L.* 1990. *Kovács László*: Szablya–kard fegyverváltás. A kétélű kardos sírok 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez (Säbel–Schwert Waffenwechsel. Zur Datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10.–11. Jh.). *ArchÉrt* 117. 1990. 39–49. o.

- Kovács L.* 1992. *Kovács László: Honfoglaló magyar leletek a kajárpéc–gyüri kavicsbányában, CommArchHung* 1992. 159–171. o.
- Kovács L.* 1994–95. *Kovács László: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből. (Adattár). (Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens im 2. Hälfte des 10. Jhs. (Katalog). CommArchHung* 1994. 153–189. o.
- Kovács L.* 2002. *Kovács László: A honfoglaló magyarok bőrpáncéljáról (About the Leather Armour of the Conquering Hungarians). HK* 115. 2002. 2, 311–334. o.
- Kovács L.* 2004. *Kovács László: Viselet, fegyverek. In Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged, 2004. 284–392. o.*
- Kristó, 1980.* *Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. H. n., 1980.*
- Kristó, 1995.* *Kristó Gyula: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 8. Szeged, 1995.
- K. Végh, 1993.* *K. Végh Katalin: A kistokaji honfoglalás kori temető. (Bestattungsort aus der Zeit der Landnahme in Kistokaj.) HOMÉ* 30–31., 1993. 53–103. o.
- Kühn, 1911.* *Kühn Lajos: Középkori temetőről Nagyöszön. ArchÉrt* 31. 1911. 182–183. o.
- Lakatos, 2005.* *Lakatos Attila: Honfoglaláskori sírok Nagyszalonta–Halom dombról. (Salonta, Románia) (Gräber aus der ungarischen Landnahmenzeit in Nagyszalonta–Halom domb.) (Salonta, Rumänien), CommArchHung, 2005, 183–193.*
- László, 1939.* *László Gyula: A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. FolArch* 1–2. 1939. 231–233. o.
- László, 1940.* *László Gyula: Adatok a kunok tegezeről. NéprÉrt* 1940. 51–59. o.
- László, 1943.* *László Gyula: A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943.*
- László, 1944.* *László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944.*
- László, 1945.* *László Gyula: Ösvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben. Kolozsvár, 1945.*
- Lőrinczy, 1985.* *Lőrinczy Gábor: Szegvár–Szőlőkalja X. századi temetője. (Das Gräberfeld von Szegvár–Szőlőkalja aus dem 10. Jh.) CommArchHung* 1985. 141–161. o.
- Luca – Măndescu, 2001.* *Luca, Cristian – Măndescu, Dragos: Rituri și ritualuri funerare în spațiul extracarpatic în secolele VIII–X. Brăila, 2001.*
- Lucy, 1997.* *Lucy, Samuel: Housewives, Warriors and Slaves? Sex and Gender in Anglo-Saxon Burials. In Moore, J. – Scott, E. (Ed.): Invisible People and Processes Writing Gender and Childhood into European Archaeology. Leicester, 1997.*
- Madgearu, 1994.* *Madgearu, Alexandru: Pinteni datați în secolele VII–IX., descoperiți în jumătatea de sud a Transilvaniei. Mousaios* 4. 1994. 153–163. o.
- Mesterházy, 1994.* *Mesterházy Károly: Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál, Századok* 128. 1994. 320–324. o.

- Mesterházy*, 1997. *Mesterházy Károly*: Die Kunst der landnehmenden Ungarn und die abbasidisch-irakische Kunst. *ActaArchHung* 49. 1997. 385–419. o.
- Mogilnikov*, 2002. *Mogilnikov, V. A.*: Kurgani s soprovoditelnimi zahoronenijami čučel konec v severo-zapadni predgorja Altaia. (Barrows Accompanied by Stuffed Horses' Burials in North-Western Altai Piedmont.) *RA* 1. 2002. 122–136. o.
- Nagy*, 1890. *Nagy Géza*: A magyar középkori fegyverzetről. *ArchÉrt* 10. 1890. 289–301., 403–416. o.
- Nagy*, 1893. *Nagy Géza*: A régi kunok temetkezése. *ArchÉrt* 13. 1893. 313–323. o.
- Nagy*, 1896. *Nagy Géza*: Hadtörténelmi emlékek: az ezredéves kiállításon. *ArchÉrt* 16. 1896. 344–365. o.
- Nagy*, 1906. *Nagy Géza*: Karoling kori kard. *ArchÉrt* 26. 1906. 129–135. o.
- M. Nepper*, 2002. *M. Nepper Ibolya*: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. Budapest–Debrecen, 2002.
- Orlov*, 1984. *Orlov R. S.*: Sredneprovskaja tradicija hudožestvennoj metaloobrabotki v X–XI vv. In: *Kultura i iskusstvo srednevekovogo goroda*. Moszkva, 1984. 32–52. o.
- Parker Pearson*, 2000. *Parker Pearson, Michael*: The Archaeology of Death and Burial. Texas A&M University, Anthropology, Series 3. Texas, A&M University Press, 2000.
- Petersen*, 1919. *Petersen, Jan*: Die norske Vikingesverd. Kristiania, 1919.
- Pinter*, 1994–96. *Pinter, Karl Zeno*: Spada medievală din mormantul de călăreț de la Deva. Considerații tipologice și cronologice. (Das mittelalterliche Schwert aus dem Reitergrab in Diemrich Deva.). *Sargetia* 1994–96. 235–245. o.
- Pinter*, 1998. *Pinter, Karl Zeno*: Im Miereschtal entdeckte Bewaffungsstücke und Teile militärischer Ausrüstung karolingischer Herkunft, *ArhMed* 2. 1998. 145–154. o.
- Pinter*, 1999. *Pinter, Karl Zeno*: Sabia și spada medievală în Transilvania și Banat (secolele IX–XIV). Reșița, 1999.
- Pletnyova*, 1967. *Pletnyova, Svetlana Aleksandrovna*: Ot kočevij k gorodam. *MIA* 142. 1967.
- Pletnyova*, 1981. *Pletnyova, Svetlana Aleksandrovna*: Saltovo-majakskaja kultura. In: *Stepi Evrazii v epohu srednevekov'ja*. Szerk.: *Pletnyova, S. A.* Moszkva, 1981. 62–75. o.
- Pohl*, 1991. *Pohl Walter*: Conception of Ethnicity in Early Medieval Studies, *AP*, 29, 1991, 39–49.
- Popa*, 1988. *Popa Radu*: La începuturile evului mediu. Țara Hațegului. 1988.
- Rădulescu – Gáll*, 2001. *Rădulescu, Alexandru – Gáll Ervin*: Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Temesvár(Timișoara)–Csóka erdő (Romania). *ActaArchHung* 52. 2001. 155–193. o.
- Reiholcová*, 1976. *Reiholcová, Maria*: Pohrebisko z. 10–11. storocia v Hurbanove-Bohatej. *SlovArch* 24. 1976. 191–234. o.
- Révész*, 1985. *Révész László*: Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. *AASzeg* V. 1985. 35–47. o.

- Révész*, 1989. *Révész László*: Líra alakú csatok a Kárpát-medencében (Lyra-förmigen Schnallen im Karpatenbecken). *HOMÉ* 27. 1989. 513–541. o.
- Révész*, 1996. *Révész László*: A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.). Miskolc, 1996.
- Rush*, 1941. *Rush, Alfred*: Death and Burial in Christian Antiquity. Washington, 1941.
- Rusu – Dörner*, 1962. *Rusu, Mircea – Dörner Egon*: Săpătura de salvare de la Siclău, r. Criș, reg. Crișana. MCA VIII. 1962. 705–712. o.
- Schulze*, 1984. *Schulze, Mechtild*: Das ungarische Kriegergräbern Aspres-les-Corps. Untersuchungen zu den Ungarneinfällen nach Mittel-, West- und Südeuropa (899–955 n. Chr.) mit einem Exkurs: Zur Münzchronologie altungarischer Gräber. *JRGZ* 31. 1984. 473–516. o.
- Schulze-Dörrlamm*, 1988. *Schulze-Dörrlamm, Mechtild*: Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme. *JRGZ* 35. 1988. (1991.) 373–478. o.
- Székely*, 1945. *Székely Zoltán*: Adatok a Székelyföld népvándorlás korához. Sepsiszentgyörgy, 1945.
- Székely*, 1948. *Székely Zoltán*: Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig. Sepsiszentgyörgy, 1948.
- Szöke*, 1962. *Szöke Béla*: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *RégTan* 1. Budapest, 1962.
- Szóllósy*, 2001. *Szóllósy Gábor*: Mi célt szolgált a szablya fokéle? Kísérleti megközelítések. *HÚ* XII. 2001. 275–280. o.
- Szücs*, 1997. *Szücs Jenő*: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Budapest, 1997.
- Tănase – Bejan – Gáll – Kalciov*, 2004. *Tănase, Daniela – Bejan, Adrian – Gáll Erwin – Kalciov, Gheorghe*: Dudeștii Vechi-Movila lui Dragomir-fragment de necropolă din secolul al X-lea, *ArhMed* V. 2004. 27–43. o.
- Taylor*, 1996. *Taylor, Thomas*: The Prehistory of Sex: Four Million Years of Human Sexual Culture. London, 1996.
- Točik*, 1968. *Točik, Anton*: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *ASICat* 3. 1968.
- Tóth*, 1930. *Tóth Zoltán*: Attila's Schwert. Budapest, 1930.
- Török*, 1956. *Török Gyula*: A szobi Vendelin földek X–XI. századi temetője (Le cimetière des Xe et XIe siècle des terres „Vendelin” de Szob), *FoArch* 8. 1956. 130–136. o.
- Yotov*, 2003. *Yotov Valeri*: Vikinitite na Balkanite – Vikings on the Balkans. Varna, 2003.
- Yotov*, 2004. *Yotov Valeri*: Vbopbazsenieto i snarjazsenieto. Ot bilgarszkoto srednovekovie (VII–XI vek). H. n., 2004.
- Zichy*, 1917. *Zichy István*: A honfoglalás kori tegez és keleti kapcsolatai. Turán 1917. 152–165. o.

FÜGGELÉK

I.A. táblázat. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság lelőhelyeinek sír- és fegyvermennyisége

Lelőhelyek	A temető sírjainak száma	Fegyveres sírok száma	Fegyverek mennyisége	Nyílcsúcsok	Tegez	Íj	Szablya	Kard	Balta	Lándzsza	Fegyveres sírok (%)
Zsombolya	◇		1					1			
Óthalom	242	1	1	1							0,41
Óbesenyő –IV.	◇		6	6							
Gyulafehérvár–Mentő-állomás	1300	24*	65	54	5	3			3		1,84*
Iriny	◇		1	1							
Szalacs	12	1	1	1							8,33
Magyar-pécska	◇		4	4							
?	◇?		3	2	1						

◇ Szórvány.

* Közöletlen temetők fegyveres sírjai; a fegyverek mennyisége relatívan kezelendő. A számozás megfelel a térképeken látható számozásnak

1.B. táblázat

<i>Letőhely</i>	<i>A temetők sírjainak száma</i>	<i>Fegyveres sírok száma</i>	<i>Fegyverek mennyisége</i>	<i>Nyílcsúcsok</i>	<i>Tegesz v. szerezleket</i>	<i>Íj</i>	<i>Szablya</i>	<i>Kard v. szerezleket</i>	<i>Balta</i>	<i>Lándzsza</i>	<i>Fegyveres sírok (%)</i>
1. Arad-Csálya	1	1	4		1	1	1	1 ^o			100
2. Bihar-Vár	1?	1?	1					1 ^o			100
3. Bihar-Somlyóhegy	8	7	23	18	3		1		1		87
4. Csák	3	1	3	3							33,33
5. Déva-Mikro 15	7	3	12	8	1	1		1	1		42,85
6. Déva déli része	◊		1	1?							
7. Dézs	◊		1					1 ^o			
8. Eresztevény	◊		1							1 ^o	
9. Felsőnyárló	◊		1						1 ^o		
10. Gyulafehérvár-Apor palota	◊		1						1 ^o		
11. Gyulafehérvár város területe	◊		1					1 ^o			
12. Gyulavarsánd-Laposhalom	54	6	13	10	2	1					11,11
13. Hodony	18	1	3	3							5,55
14. Keglevich-háza	◊		1					1 ^o			
15. Kolozsvár-Pata utca	26	19	20 (ismert)	nem ismert	12	5	3				73,07
16. Kolozsvár-Zápolya utca	11	6	31	19	5	2	5				54,54
17. Köröstarján	12	1	4	4							8,33
18. Malomszeg	◊		1					1 ^o			
19. Magyarpécska	◊		3	3							
20. Maroskarna „B”	15	4	10	8	1		1				26,66
21. Marosgombás	12	4	15	13			1		1		33,33
22. Nagykomlós-1	1	1	5	5							100
23. Nagykomlós-2	1	1	számuk nem ismert								100

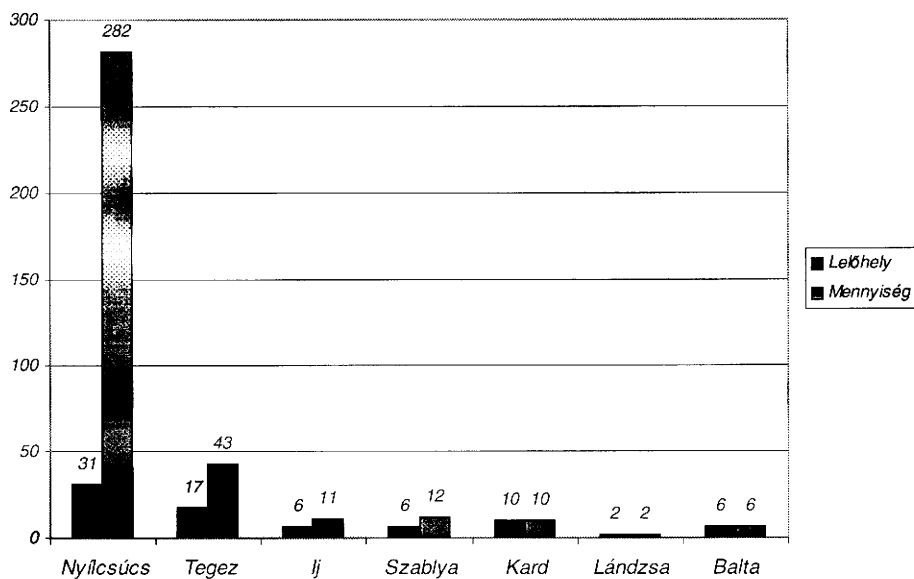
<i>Letőhely</i>	<i>A temetők sírjainak száma</i>	<i>Fegyveres sírok száma</i>	<i>Fegyverek mennyisége</i>	<i>Nyílcsúcsok</i>	<i>Tegez v. szerelékei</i>	<i>Íj</i>	<i>Szablya</i>	<i>Kard v. szerelékei</i>	<i>Balta</i>	<i>Lándzsa</i>	<i>Fegyveres sírok (%)</i>
24. Nagykomlós-3	0		1					1 ⁰			
25. Nagyósz	0		1	1?							
26. Nagyszalonta	2	1	10	9	1						50
27. Óbesenyő- Dragomirhalma	24	3	4	2	1				1		12,5
28. Óbesenyő- III. halom	1	1	5	4	1						100
29. Óbesenyő- IV. halom	2	1	5	4	1						50
30. Óbesenyő- VI. halom	1	1	3	3							100
31. Óbesenyő- VIII. halom	1	1	7	6	1						100
32. Sikló	12	4	25	21	3		1				33,33
33. Sepsiszentgyörgy	1	1	2					1		1	100
34. Szászváros- Dealul Pemilor X2	13 (62)	7	14 (+ismeretlen sz. nyílcsúcs)	9	4				1		11,29
35. Temesvár- Csóka erdő	40	7	35	33	2						17,5
36. Vajdahunyad- Kincseshegy	57	1	1	1							1,75
37. Vejte	7	2	8	6	1	1					28,75
38. Nagylak	3	1	4	2	1	1					33,33
39. Vetés	0		1					1 ⁰			
40. Magyardécs	0		1	1 ⁰							
41. Csáklya	0		1	1 ⁰							
42. Vajasd	0		1	1 ⁰							
43. Nyírmező	0		1	1 ⁰							
44. Hari	0		1	1 ⁰							
45. Mácsé	0		1	1 ⁰							
46. Óthalmom	242	1*	*	1*							0,41
47. Óbesenyő- IV. halom	0		6	6							

Lelőhely	A temetők sírjainak száma	Fegyveres sírok száma	Fegyverek mennyisége	Nyílcsúcsok	Tegez v. szerelékei	Íj	Szablya	Kard v. szerelékei	Balta	Lándzsa	Fegyveres sírok (%)
48. Gyulafehérvár –Mentőállomás	1298	36*	70*	54*	5*	8*			3		2,77
49. Iriny	◇			1 [◇]							
50. Szalacs	12	1	1	1							8,33
51. Zsombolya	◇		1					1 [◇]			

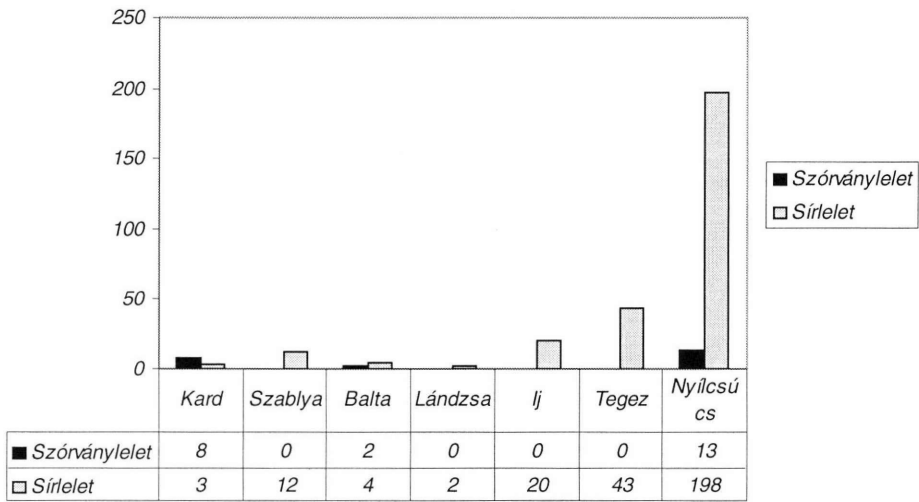
◇ Szórvány.

* Közöletlen temetők fegyveres sírjai; a fegyverek mennyisége relatívan kezelendő. A számozás megfelel a térképeken látható számozásnak

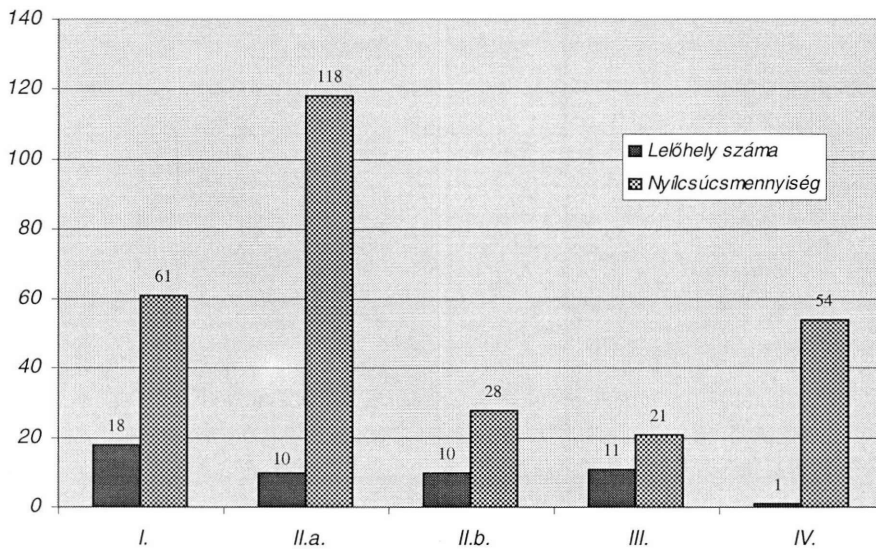
II. táblázat. Fegyverkategóriák lelőhelyeinek és számának mennyiségi összehasonlítása

III. táblázat. Fegyverkategóriák szórvány- és sírleletekben levő mennyisége

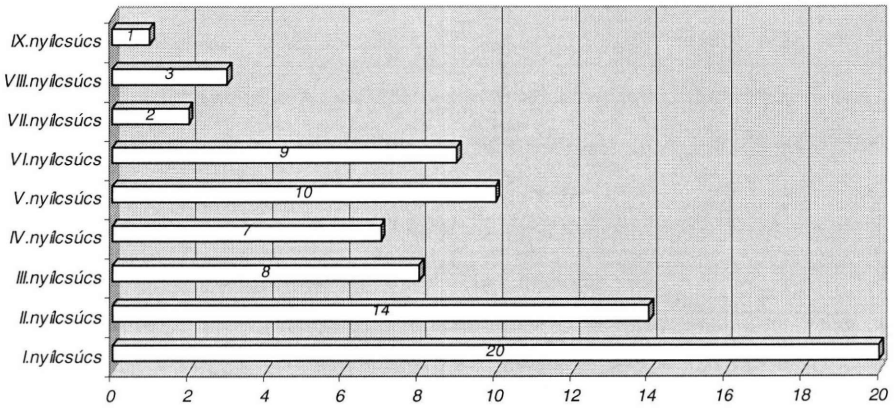
IV. táblázat

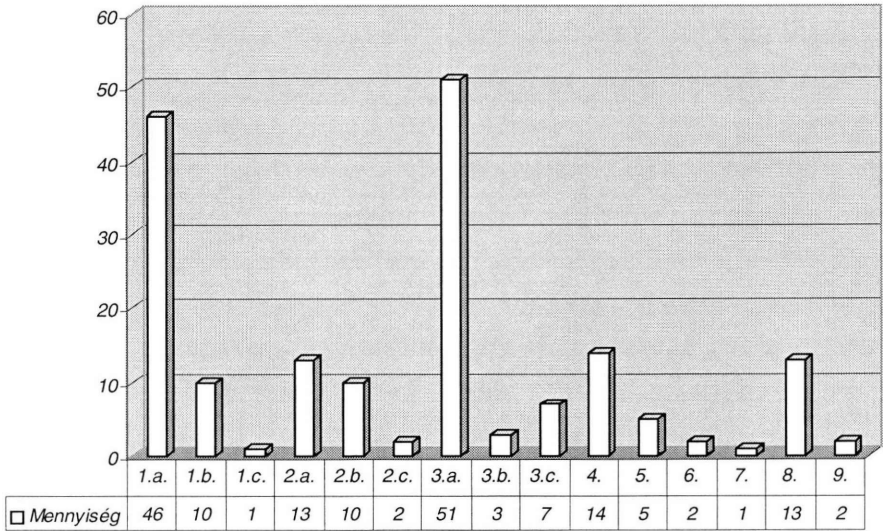
Jelmagyarázat:

- I. Lelőhelyek – 100 %-os nyilcsúcs-tipológiai besorolással
- II. a. Lelőhelyek – nyilcsúcs-tipológiai besorolással
- II. b. Azonos lelőhelyek – nyilcsúcs-tipológiai besorolás lehetősége nélkül
- III. Besorolatlan nyilcsúcsok lelőhelyei és számának mennyisége
- IV. Gyulafehérvár-Mentőállomás

V. táblázat

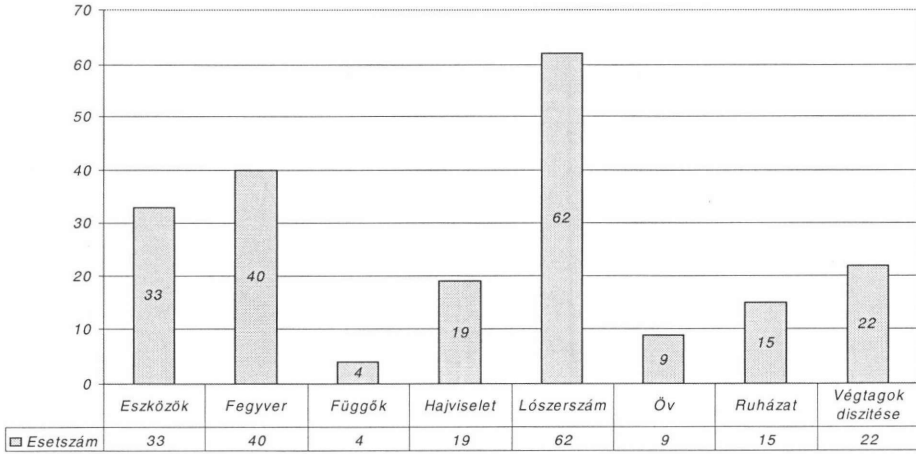
VI. táblázat. Nyílcsúcstípusok és altípusok mennyisége

Jelmagyarázat:

1.a. Rövid vágóélű, egyszerű nyílcsúcs	3.c. Rombusz alakú, alsó részükön ívelt nyílcsúcsok
1.b. Rövid vágóélű, ívelt élű deltoid nyílcsúcs	4. Levél alakú nyílcsúcsok
1.c. Rövid vágóélű gyűjtőnyílcsúcs	5. Y vagy fecskefarkú nyílcsúcs
2.a. Hosszú vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcsok	6. Háromélű nyílcsúcsok
2.b. Hosszú vágóélű, alul ívelt élű deltoid nyílcsúcsok	7. Szakállas nyílcsúcsok
2.c. Hosszú vágóélű, köpűs deltoid nyílcsúcsok	8. „Páncéltörő” vagy vadász nyílcsúcs
3.a. Rombusz alakú egyszerű nyílcsúcsok	9. Véső alakú nyílcsúcsok
3.b. Rombusz alakú domború nyílcsúcsok	

VII. táblázat: Nyílcsúcsos sírokban előforduló tárgykategóriák mennyisége

VIII. táblázat. Kardleletek méreteinek összehasonlító és tipológiai táblázata

Lelőhelyek	Kardméretek							Geibig rendszere	Pengeméretek				Geibig rendszere	Keltezés
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.		1.	2.	3.	4.		
Bihar	7	3,6	2,4	12	2	9,7	2–3,2	12. kt., 1. változat	-	4,7	-	-	2–5. csoport	X–XII. sz.
Déva-7	8,5	3,6	2,9	16,2	2	10	0,5–2,4	16. kt., 1 változat	76,2	5	-	-	2/b. csoport	X. sz. 2. fele – – XII. század
Dézs	-	-	-	10,7	2,8	-	-	10. kt.	-	-	-	-	-	X. sz. – – XI. sz. 1. fele
Keglevichháza	-	-	-	-	-	-	-	10. kt.	-	-	-	-	-	X. sz. – – XI. sz. 1. fele
Malomfalva	-	-	-	9,5	3	9,8	1,8–3,0	11. kt.	>	5,8	>	2,2–2,3	2/a. csoport	X. sz. – – XI. sz. 1 fele
Nagykomlós	-	-	-	-	-	-	-	10. kt.	>	4,6	-	1	-	X. sz. – – XI. sz. 1. fele
Vetés	4,7	2,5	2,0	12,9	1,2×1,3	8,5	1,6–2,6	12. kt., 2. változat	80,1	5	75,7	1,3	7. csoport	XI. sz. vége– – XII. sz. közepe
Zsombolya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	?

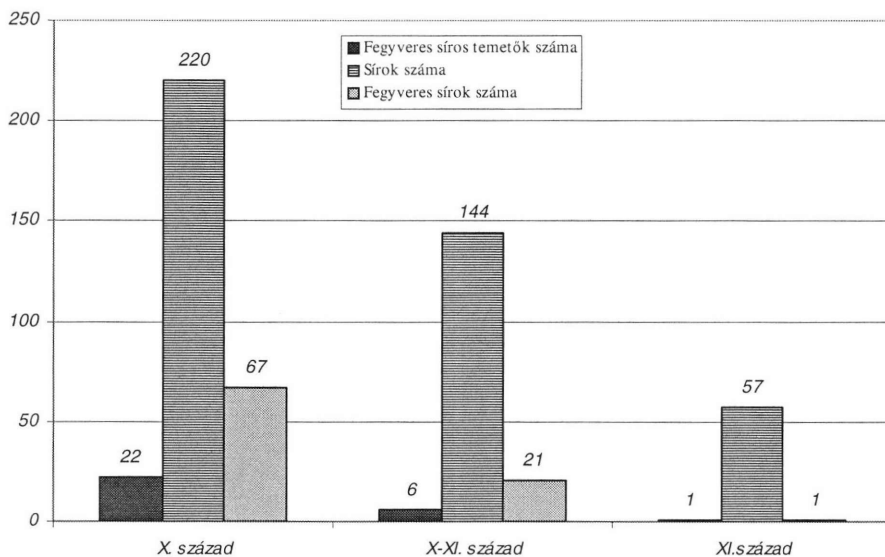
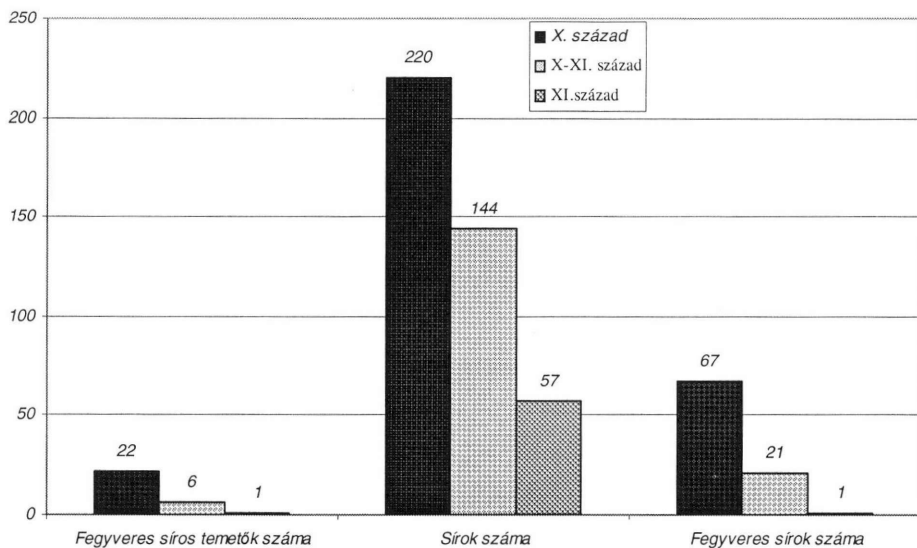
A kard felső részének méretei:

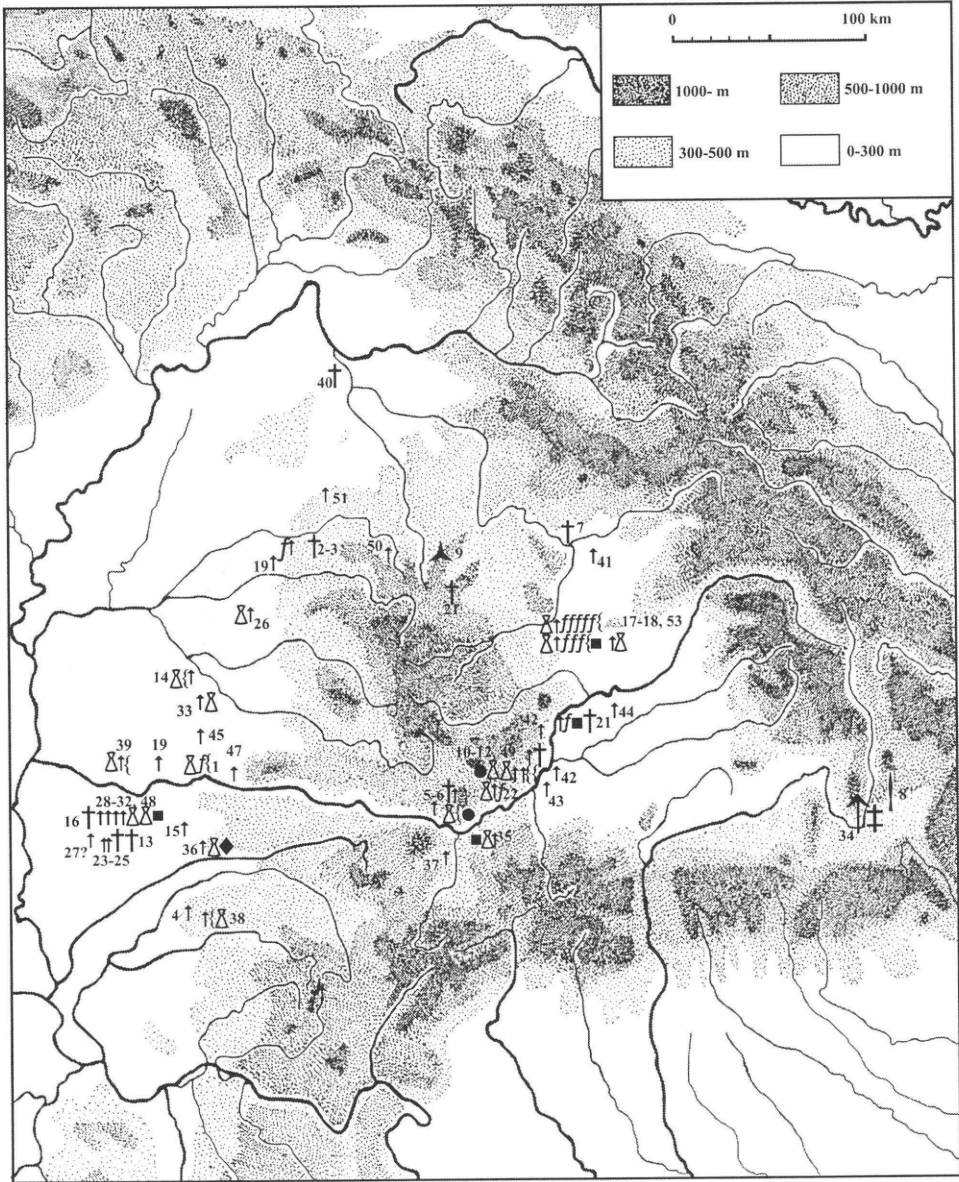
1. A markolatgomb szélessége (cm)
2. A markolatgomb magassága (cm)
3. A markolatgomb vastagsága (cm)
4. A keresztvas hosszúsága (cm)
5. A keresztvas szélessége (cm)
6. A markolatvas hosszúsága (cm)
7. A markolatvas szélessége (cm)

A penge méretei:

1. A penge hosszúsága (cm)
 2. A penge szélessége (cm)
 3. A penge vércsatornájának hosszúsága (cm)
 4. A penge vércsatornájának szélessége (cm)
- > A penge töredékes volta miatt hosszúsága nem állapítható meg.

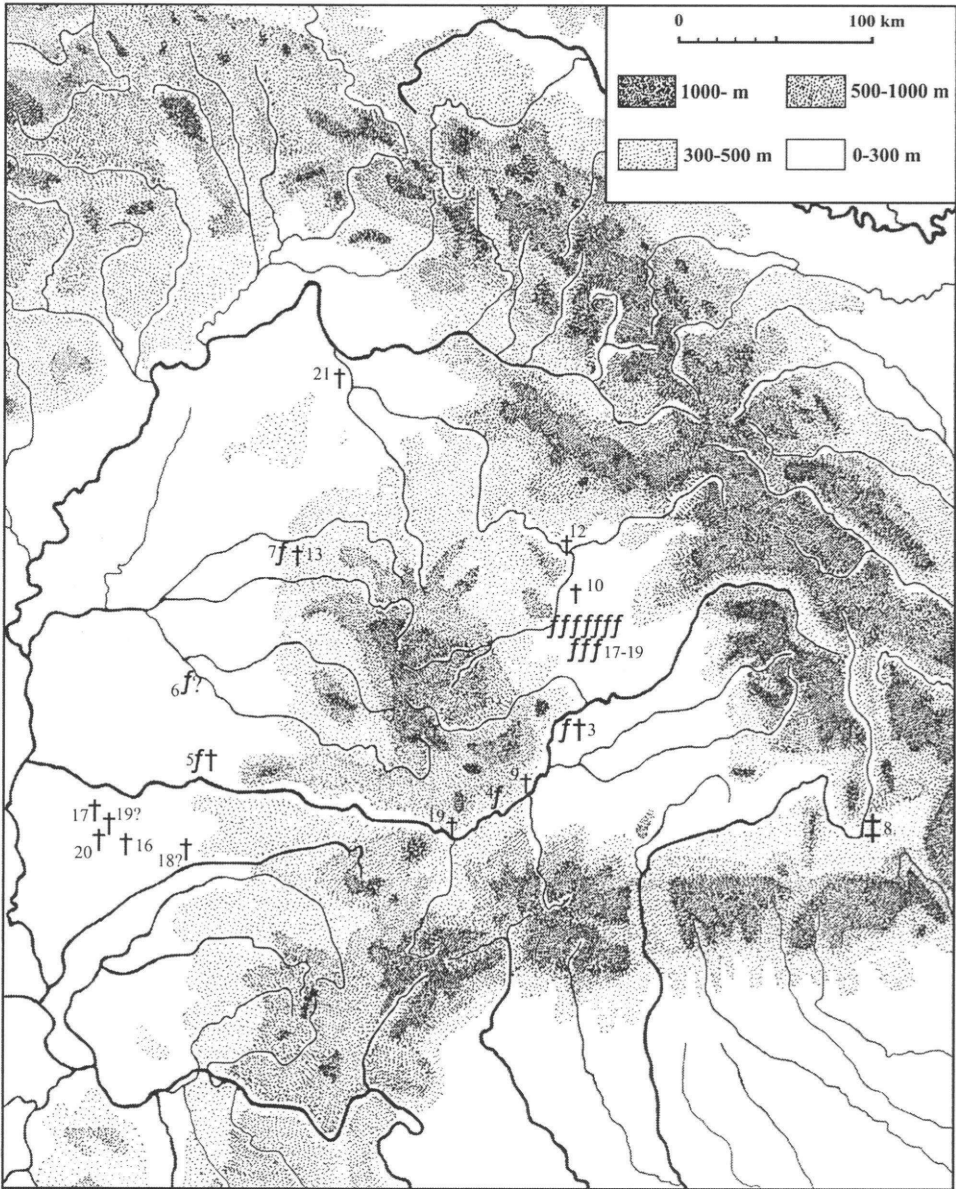
IX. táblázat. Összehasonlító táblázatok a fegyveres síros temetők, a sírok száma és a fegyveres sírok időrendje tekintetében

1. térkép. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság fegyverleletei

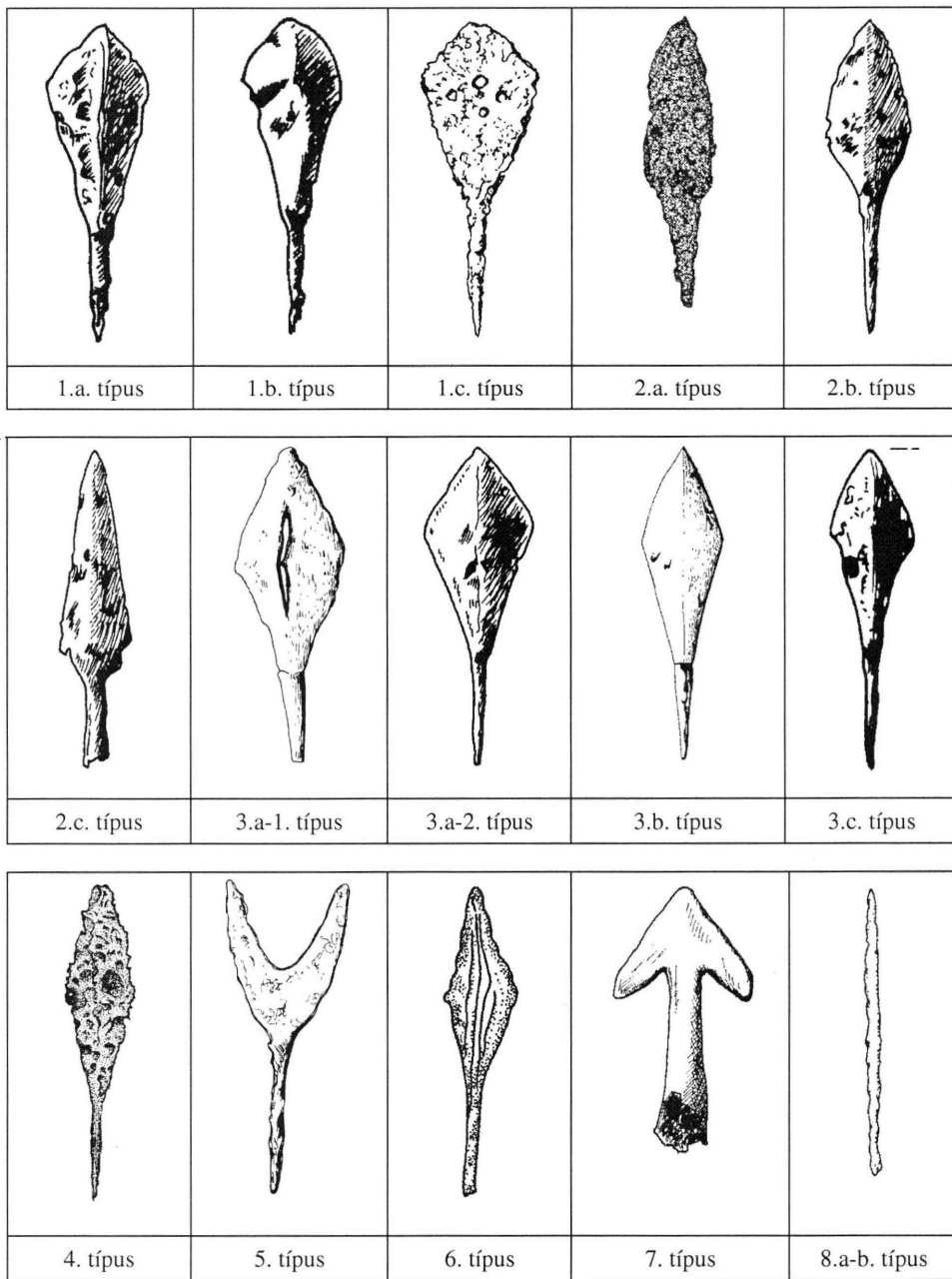
↑ - Nyílcsúcs	Δ - Nyíltegez	{ - Íj részei	f - Szablya
† - Kard	‡ - Bizánci kard	■ - Egyszerű balta	● - Fokosbalta-I
◆ - Fokosbalta-II	▲ - Fokosbárd	! - Normann lándzsa	↑ - Dárda ?

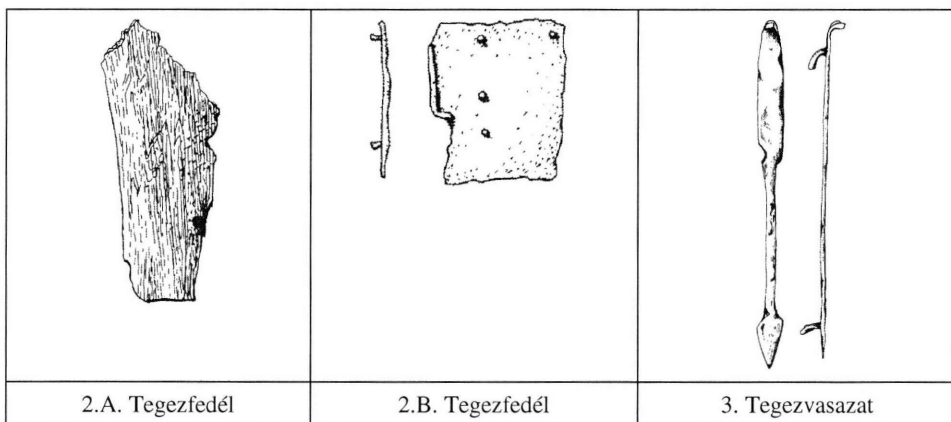
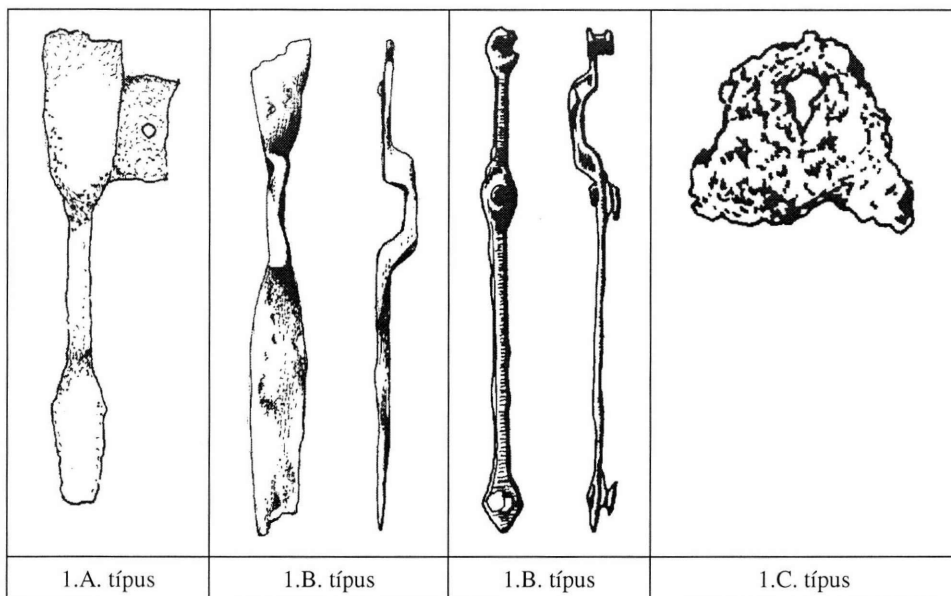
2. térkép. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság íjcsont- és tegezletelei

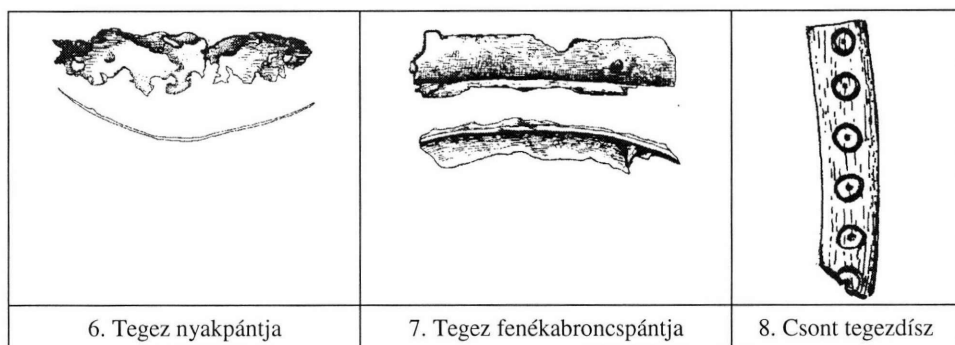
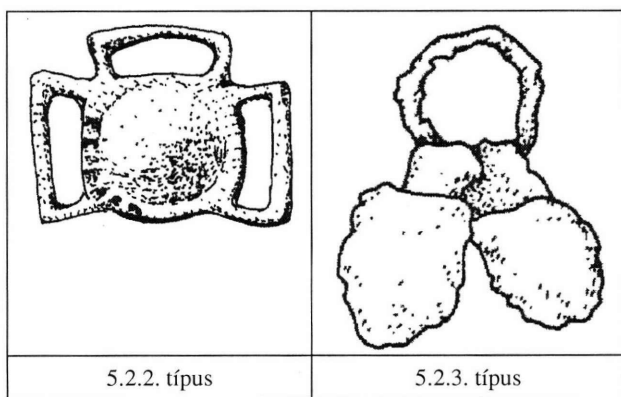
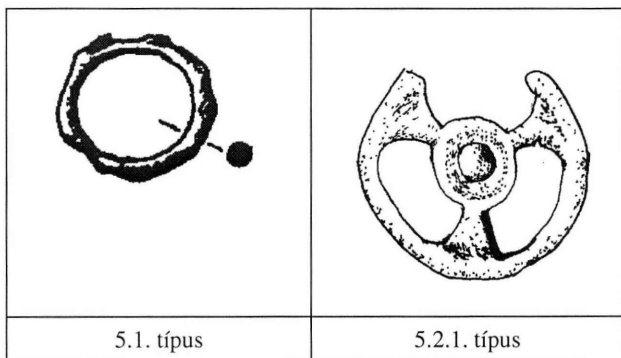
f - Szablya † - Karoling kard ‡ - Bizánci eredetű kard

I. tábla. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság
X–XI. századi nyílesúcs típusai

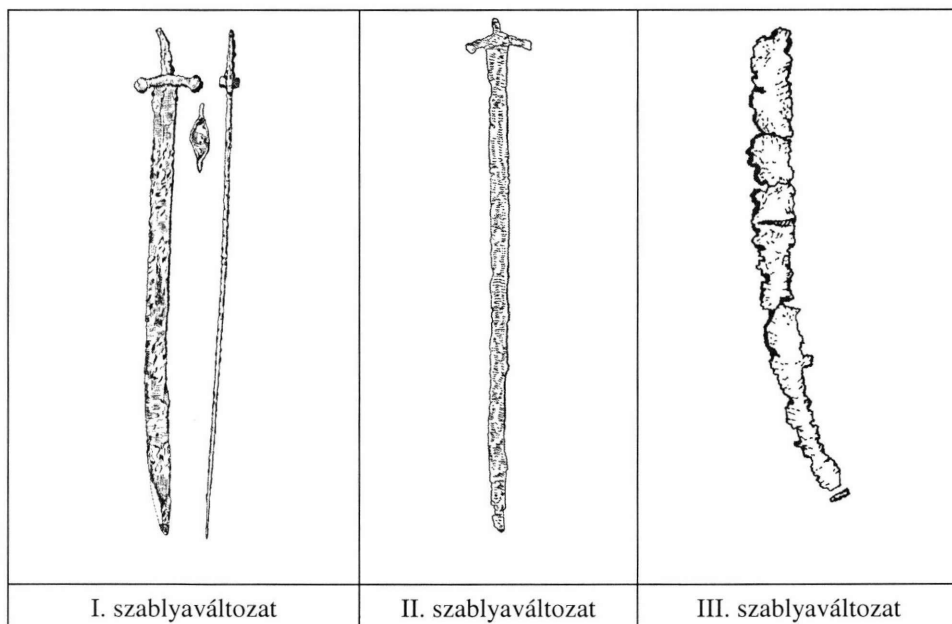
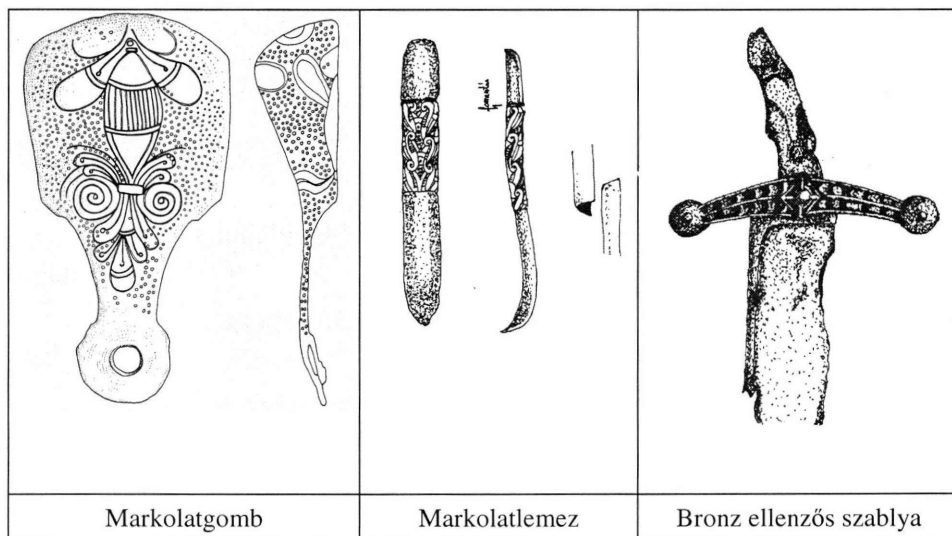

II. tábla. Tegezrészek az Erdélyi-medencében, a Bánságban és a Partiumban

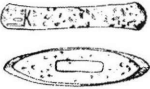
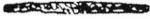
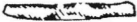

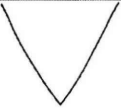

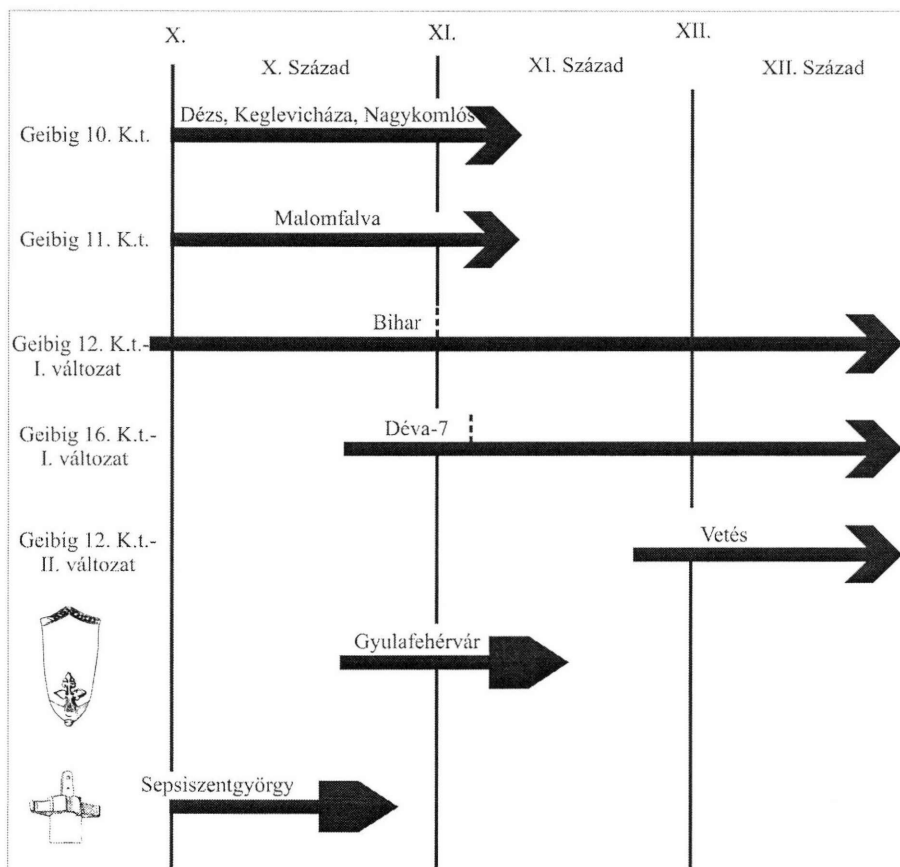
III. tábla. Szablyaszerelések és szablyatípusok

IV. tábla. Kardok tipológiai besorolása J. Petersen és Al. Geibig rendszerének ötvözése alapján

Markolat- gombok	?	?			?
Markolatok		?			
Keresztvasak					
Él kereszt metszete		?			
Él hegye	?	?			
Kardtípus	H.	S.	Geibig XIII-3.	?	Bizánci kard?

V. tábla. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság kardleleteinek időrendi rendszere

Kardok Geibig tipológiai rendszerének időrendje alapján

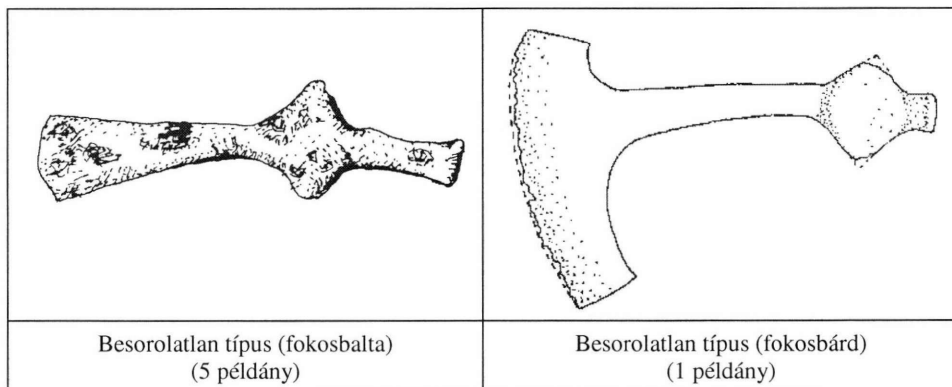
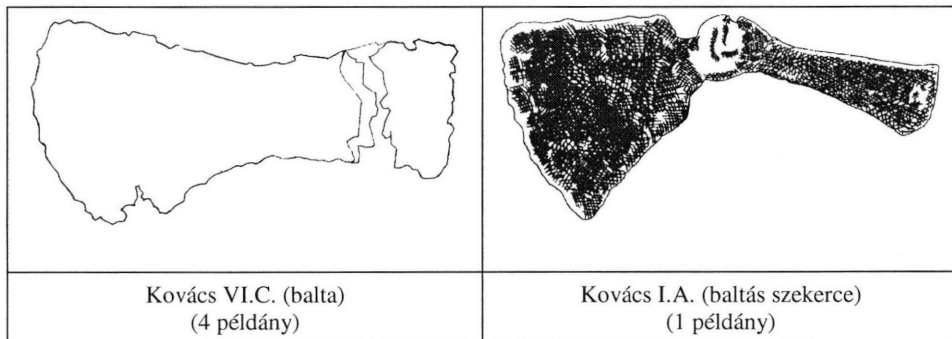

Balkáni kultúrkapcsolatokkal rendelkező kardok, kardszerelések időrendi skálájának mutatója

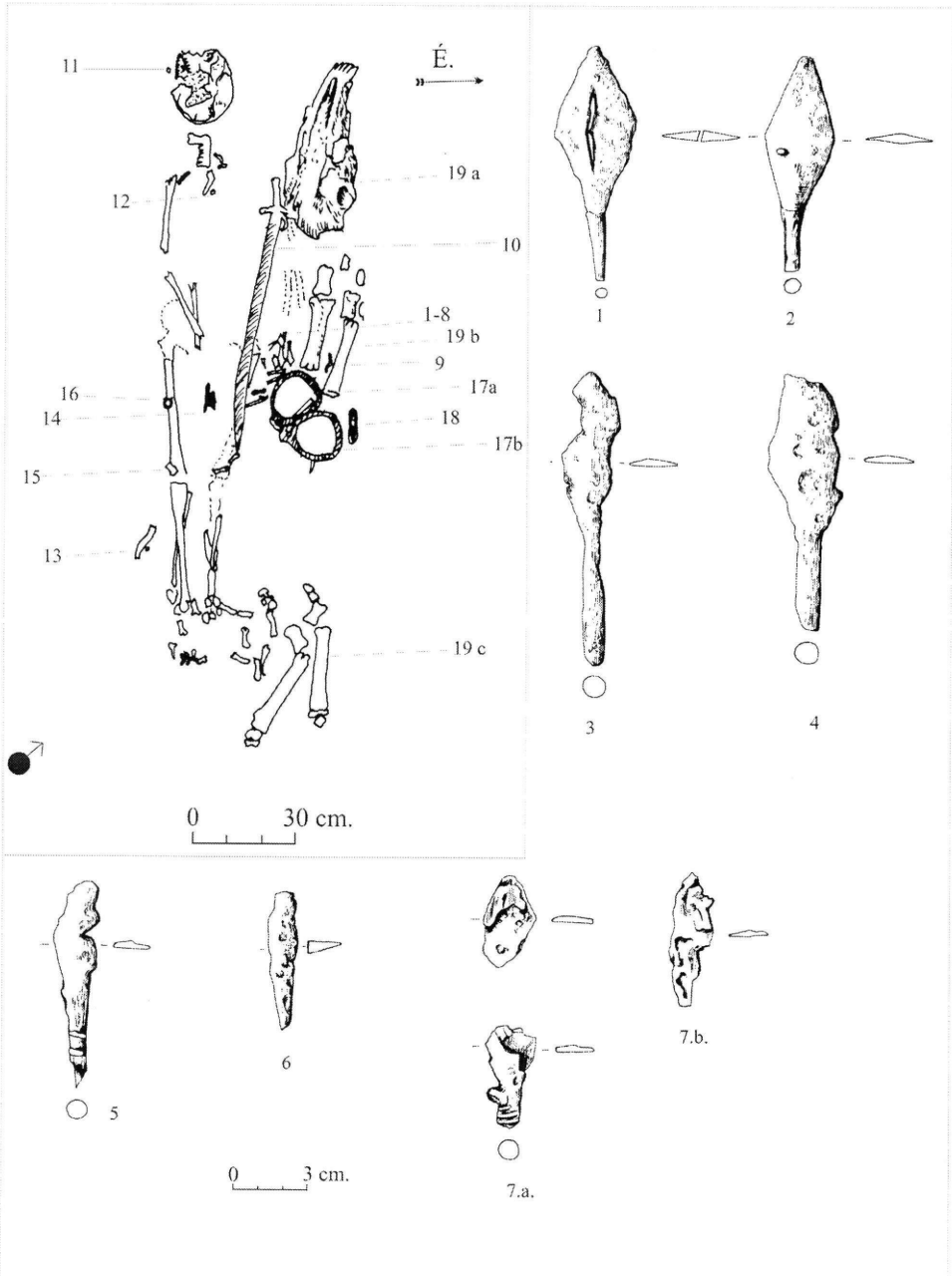

Temetői, illetve sírleletek alapján besorolt kardleletek felső időrendi határa

VI. tábla. Baltatípusok az Erdélyi-medencében,
a Partiumban és a Bánságban

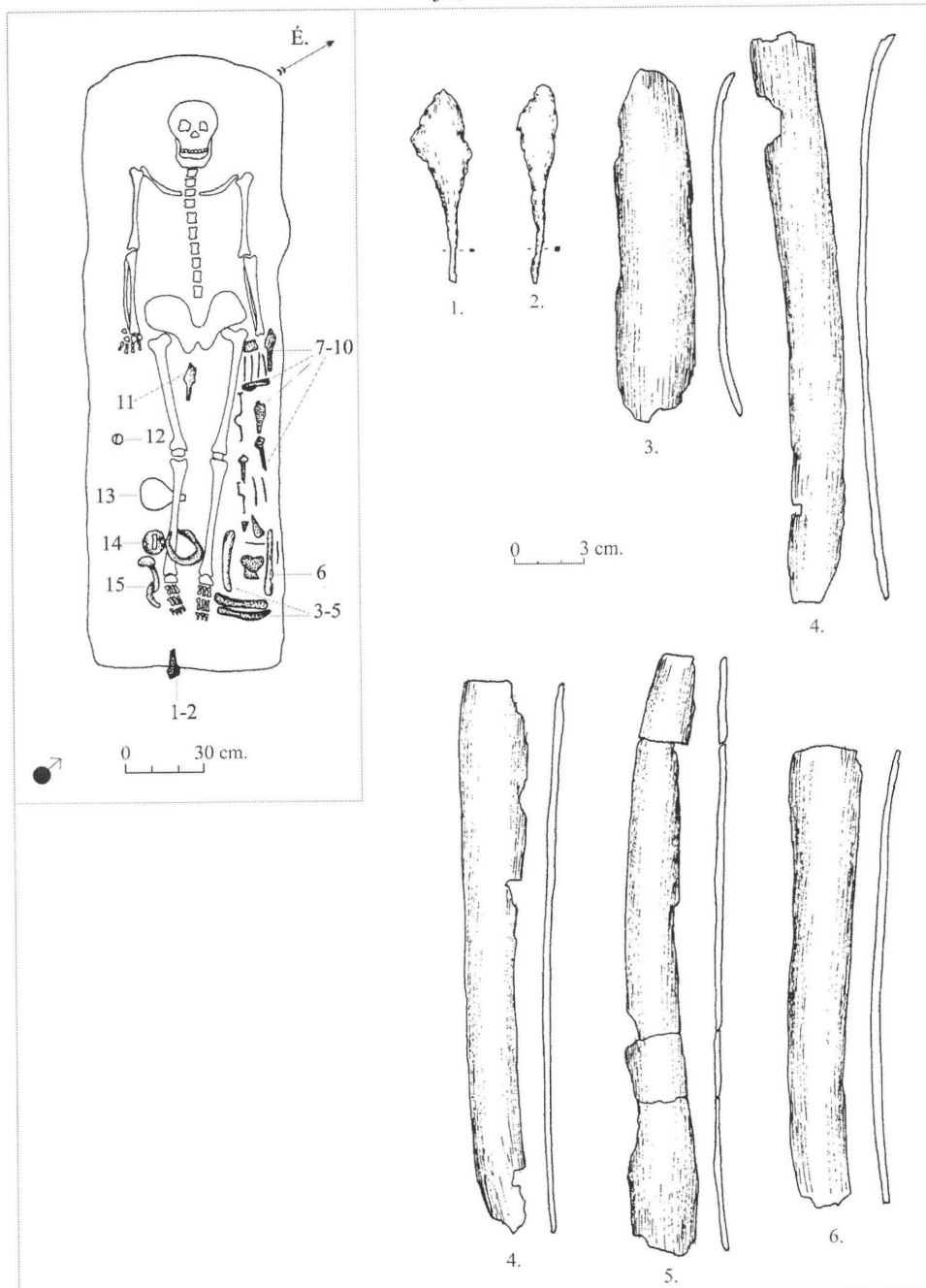

VII. tábla.
Kolozsvár–Zápolya utca, 10. sír.

1-8. Nyílcsúcsok; 9. Tegez részei; 10. Szablya; 11-13. Ingveretek; 14. Tarsoly- vagy íjtegez veret;
15. Csát; 16. Tegezszíjlosztó; 17a-b. Kengyelek; 18. Zabla; 19. Lócsontok

VIII. tábla.
Vejte, 3. sír.

1-2. Nyilcsúcsok; 3-6. Íjcsontok; 7-11. Tegez és részei; 12. Hevedercsat;
13-15. Kengyelek és zabla; 16. Nyilcsúcsok

AN ANALYSIS OF THE GRAVE AND STRAY WEAPON FINDS OF THE TRANSYLVANIAN BASIN,
THE PARTIUM AND THE BANAT FROM THE 10TH–11TH CENTURIES

Summary

The majority of the weapon finds of the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat dating from the 10th–11th centuries had been found in graves, and it is probable that the bulk of the stray finds had come from graves, too. Hungarian experts dealt with the weapon finds of the region already from the late 19th century, and R. Radu Heitel from Bucharest also examined certain weapons, but no dissertation has summarised the weapon finds of the 10th–11th centuries yet.

The author's primary aim is to analyse the objects directly and to introduce a typology on that basis. When approaching the subject, the author started from the hypothesis that the weapons dating from the period that followed the Hungarian conquest of the Carpathian Basin in the late 9th century, should at least theoretically be divided into two groups, if it was possible to date them (more) accurately:

I. The arms of the "Pre-Hungarian" people of the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat, i.e. the inhabitants that populated the region before the Hungarian conquest.

II. The arms of the new conquerors, i.e. Hungarians.

The weapons of the 9th century inhabitants, as opposed to those of the Hungarian conquerors, are hardly known from burial sites; only a few items came to light in stray finds and there is only one record of finds from a burial ground.

The burial of weapons with the dead was one of the most significant burial customs of the Hungarians who populated the entire Carpathian Basin, and it served as a status symbol of males, similarly to the time of the great migrations. Owing to these burial traditions, a great number of weapon, grave and stray finds are known to exist in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat, dating from the 10th–11th centuries.

An interesting aspect should be mentioned here: in the 4th grave of cemetery "B" in Maroskarna, a bundle of four arrowheads was found on the pelvis of a girl aged 15 to 20. The case is not unprecedented in the range of burials of the 10th–11th centuries: an arrowhead was found in a woman's grave in the 10th century cemetery of Sándorfalva, too. The phenomenon is usually explained by the protective role of the grave goods. The question, however, should be raised whether it was a representation of conscious sexual attitude, rather than the traditionally declared protective role of the grave goods?

One of the most debated categories of arms from the point of view of chronological dating is that of the sabre, the most significant close combat weapon. Although very popular among experts, no thorough analysis has yet been published about the sabres of the 10th century.

The great quantity of sabres found in the region of Kolozsvár suggests that sites with a strong concentration of sabres indicate the one-time existence of military centres. On the strength of archaeological records, sabres were used until the late 10th century; consequently they were used in parallel with swords. The double-edged sword was another close combat weapon with a different kind of deployment. Pommels and crossbars went through a continuous metamorphosis during the period, which is being discussed by several international typological works. These works made attempts to introduce typologies concerning the components of swords.

The author emphasises that swords have been mechanically dated from the second half of the 10th century by Hungarian, Romanian and Saxon colleagues, based on the axiom that swords were first used by the Hungarians after the defeat of the Battle of Augsburg.

Axes are likewise various from the point of view of typology. According to some widespread beliefs, axes had not been put in the graves as weapons, but as preventive objects. In other words, a religious meaning was attached to the practical function.

Lances are extremely rarely found as grave goods, which has been explained by the representatives of archaeology on the strength of ethnographical parallels as follows: these weapons had

not been laid, but stuck into the graves of the late warriors. The argument seems to be convincing, but it raises another question: why had a small number of lances been put in the graves? Similar phenomena have been detected in the easternmost part of the Carpathian Basin, as well as the area of Moldavia-Walachia. In the case of the Marosszentanna–Tshernyakhov culture, archaeologists have explained it with the appearance of elements of alien cultures. Concerning the present study's field of research, an analogous question could be asked with the greatest possible care: should these burials be considered as alien elements in the Hungarian culture?

Conclusions

Five out of seven categories of weapons are evenly distributed in the territory of the three regions. The two lance finds, which came to light in the southeastern part of Transylvania, represent an exception. Regarding the geographical span of the sites where sabres and swords have been found, the author makes important observations.

Sabres have only been found in graves, and not in stray finds in the three regions. 8 of the 15 sabre finds have come from cemeteries. As for the geographical position of the sites, sabre finds are on the decline when proceeding from the north to the south of the Transylvanian Basin. Only 3 sabre finds are known to exist in the Partium, while no sabre has been found in the Banat, south of the Maros River. The same observation can be applied to the whole of the Carpathian Basin: when proceeding from the north to the south of the region, a decreasing tendency can be seen concerning the number of sabres found in cemeteries.

The geographical location of the sword finds is completely different. This category of weapons is more widespread geographically. Swords are present in the Transylvanian Basin, in the region of the Szamos and Maros rivers, and they have been found in Sepsiszentgyörgy in South-Eastern Transylvania, too. They have come to light in the Partium, as well as the region of the Banat, south of the Maros River. Swords can be found more generally in a geographical sense than sabres. Nevertheless, there are no sites with large concentrations of swords. The question is whether the geographical variety indicates chronological or cultural differences?

The chronological categorisation of the weapons is influenced considerably by the state of research and the character of the finds. On the strength of the analysis, the weapons from grave and stray finds can be divided into six chronological groups, and a separate group consists of finds that cannot be dated.

As Christianity gained ground, the burial of weapons with the dead was on the decline in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat in the 10th–11th centuries, but the author claims that the number of weapons that were buried with their former owners in the 11th century was much higher than is thought today. The same tendency applies to burials with horses, which was considered as a pagan custom.

Erwin Gáll

ANALYSE DES TROUVAILLES SÉPULCRALES ET D'ARMES ÉPARSES DES 10^E ET 11^E SIÈCLES DANS LE BASSIN TRANSYLVANIEN, LE PARTIUM ET LE BANAT

Résumé

La plupart des trouvailles d'armes des 10e et 11e siècles du Bassin transylvanien, du Partium et du Banat sont des trouvailles sépulcrales, et on peut même envisager que la majorité des trouvailles éparées étaient également des trouvailles sépulcrales. Des spécialistes hongrois ont déjà parlé, dès la fin du 19e siècle, des trouvailles d'armes découvertes dans notre région et R. Radu Heitel de Bucarest étudiait aussi quelques armes, mais les trouvailles d'armes des 10e et 11e siècles n'ont pas encore fait l'objet d'une étude de synthèse.

L'objectif fondamental de notre recherche consistait à examiner directement les objets et à en établir la typologie. Nous sommes partis de l'hypothèse selon laquelle les armes d'après l'arrivée des Magyars en Hongrie en 895–896 pourraient théoriquement être divisées en deux catégories à condition de les dater de manière (plus) précise:

I. L'armement de la population « prémagyar » d'avant l'arrivée des Magyars en Hongrie dans le Bassin transylvanien, le Partium et le Banat.

II. L'armement des nouveaux conquérants, c'est-à-dire celui des Hongrois à la conquête de leur pays.

Toutefois, nous ignorons l'armement de la population du 9e siècle, nous n'avons connaissance que de quelques découvertes éparses et d'une seule trouvaille de cimetière.

Symbole du statut de l'homme, le dépôt d'armes dans les tombes fut l'une des plus importantes coutumes funèbres des Magyars en train d'occuper tout le territoire du Bassin des Carpates (et aussi durant la migration des peuples). Cette pratique funèbre nous permet d'avoir, dans le Bassin transylvanien, le Partium et le Banat, de nombreuses trouvailles d'armes, sépulcrales et éparses datant des 10 et 11e siècles.

Nous tenons à souligner un aspect important: dans la tombe 4 du cimetière « B » de Maroskarana, un lot de quatre pointes de flèche a été trouvé sur le bassin d'une fille de 15 à 20 ans, ce qui n'est pas sans précédent aux 10 et 11e siècles: une pointe de flèche a été découverte aussi dans une tombe féminine du cimetière du 10e siècle de Sándorfalva ; ce phénomène est expliqué par le rôle protecteur-défenseur de l'objet. La question qui se pose toutefois est de savoir s'il ne s'agit pas plutôt de la représentation d'une sexualité assumée?

Le sabre hongrois, arme principale du combat au corps à corps, est l'une des catégories d'armes les plus difficiles à dater. Jusqu'au jour d'aujourd'hui, aucune analyse approfondie n'a été publiée sur les sabres hongrois du 10e siècle et ce, malgré l'intérêt des spécialistes.

Le nombre important de sabres hongrois découverts aux alentours de Kolozsvár laisse supposer l'existence de centres militaires à ces lieux. Selon nos données archéologiques, les sabres hongrois datent de la fin du 10e siècle, ils étaient donc utilisés parallèlement aux sabres. Une autre arme utilisée pour le combat au corps à corps est l'épée. La forme des pommeaux et des croisillons ne cessait de changer à cette époque. De ce fait, plusieurs typologie internationales ont été établies qui cherchaient à distinguer typologiquement les composantes de ces armes.

Cette étude aurait voulu souligner que les sabres ont été automatiquement datés d'après la deuxième moitié du 10e siècle par les confrères hongrois, roumains et saxons sur la base de l'axiome selon lequel nous aurions emprunté les sabres après la bataille perdue à Augsburg.

Les dolabres sont aussi variées du point de vue typologique. Plusieurs fois il a été évoqué l'idée que la dolabre n'avait pas été déposée dans la tombe comme une arme, mais comme un objet contre le mal. Ainsi, en plus de sa fonction pratique, elle a aussi acquis une substance religieuse.

Les lances sont très rares dans les tombes. Les archéologues hongrois expliquent cela par des analogies ethnographiques : cette arme n'aurait pas été déposée dans la tombe, mais plantée dans le tumulus du soldat défunt. Cette argumentation apparemment convaincante n'explique cependant pas pourquoi les objets mentionnés ont été tout de même déposés dans les tombes. Le phénomène similaire s'est également produit dans la partie la plus orientale du Bassin des Carpates et en Moldavie-Valachie. Dans le cas de la culture de Maroszentanna-Tcherniakhov, l'archéologie a expliqué le phénomène par l'interférence d'éléments culturels étrangers. Tout en restant prudents, nous pouvons alors poser la question: Ne serait-il pas possible de considérer ces tombes comme des éléments étrangers à la culture hongroise?

Conclusions

Parmi les sept catégories d'armes, cinq sont homogènement réparties sur le territoire des trois régions. Les deux trouvailles de lance, découvertes dans le sud de la Terre des Szeklers, dans la partie sud-est de la Transylvanie, sont des exceptions. La diffusion géographique du sabre hongrois et du sabre se prête à des observations importantes.

Dans les trois régions, des sabres hongrois n'ont été trouvés qu'en tombe, mais pas comme trouvailles éparses. Sur 15 trouvailles de sabre hongrois, 8 ont été découvertes dans deux parties de cimetière. En examinant la diffusion géographique des sabres hongrois, on constate leur diminution en nombre en allant du nord au sud du Bassin transylvanien. Dans le Partium, seules 3 trou-

vailles de sabre hongrois sont connues, alors qu'aucune n'a été découverte dans le Banat situé au sud de la Maros. Cette observation est toutefois aussi valable pour l'ensemble du territoire du Bassin des Carpates où on constate la même diminution en nombre des sabres hongrois découverts en cimetières en allant du nord au sud.

La répartition géographique des sabres est complètement différente. La diffusion géographique de cette catégorie d'armes concerne des zones beaucoup plus étendues. Elle est présente dans le Bassin transylvanien, dans la région de Szamos et de Maros, mais aussi à Sepsiszentgyörgy, situé dans la partie sud de la terre des Szeklers, dans le Partium et aussi le Banat. Cette arme était beaucoup plus répandue. Cependant, pour les sabres, on ne connaît pas de concentration de trouvailles. La question est de savoir si cette diffusion géographique cache des différences chronologiques ou culturelles.

L'établissement de la chronologie des armes est fortement tributaire de l'état des recherches et du mode de découverte des armes. Sur la base de l'analyse, nous avons réussi à distinguer chronologiquement six groupes d'armes issues de trouvailles sépulcrales et éparées, et aussi un autre groupe impossible à dater d'une manière précise.

Du fait de la diffusion du christianisme, le nombre d'enterrements d'armes a baissé aux 10e et 11e siècles dans le Bassin transylvanien, le Partium et le Banat. Nous estimons toutefois qu'il y a eu même au 11e siècle beaucoup plus d'armes enterrées que nous le supposons aujourd'hui. La même tendance peut être observée dans le cas des enterrements des chevaux, considérés comme une coutume païenne.

Erwin Gáll

ANALYSE DER GRAB- UND SPORADISCHEN WAFFENFUNDE DES SIEBENBÜRGER BECKENS, DES PARTIUMS UND DES BANATS

Resümee

Der Großteil der Waffenfunde des Siebenbürger Beckens, des Partiums und des Banats aus dem 10–11. Jahrhundert sind Grabfunde; es ist sogar möglich, dass auch der überwiegende Teil der sporadischen Funde Grabfunde waren. Ungarische Fachleute berührten die in unserer Region aufgetauchten Waffenfunde bereits ab dem Ende des 19. Jahrhunderts an und auch Heitel R. Radu aus Bukarest studierte einige Waffen. Eine zusammenfassende Arbeit über die Waffenfunde des 10–11. Jahrhunderts gibt es jedoch bis zum heutigen Tage nicht.

Die erste und grundsätzliche Zielsetzung unserer Forschung war die direkte Untersuchung der Gegenstände und die Erstellung der aus diesen zusammenstellbaren Typologie.

Bei der Annäherung an die Frage gingen wir von der Annahme aus, dass wir am Ende des 9. Jahrhunderts, nach der ungarischen Landnahme 895–896 – zumindest theoretisch – zwei Gruppen von Waffen unterscheiden müssten, falls wir sie genau/genauer datieren könnten:

I. die Rüstung der prä-ungarischen Bevölkerung des Siebenbürger Beckens, des Partiums und des Banats, also der Bevölkerung vor der ungarischen Landnahme, bzw.

II. die Rüstung der neuen Eroberer, der ungarischen Landnehmer.

Die Bewaffnung der Bevölkerung, die im 9. Jahrhundert lebte, kennen wir jedoch – entgegen der Rüstung der Landnehmer – aus den Beerdigungen überhaupt nicht; wir haben lediglich Kenntnis von einigen sporadisch aufgetauchten Exemplaren, bzw. von einem einzigen Friedhoffund.

Unter den Beerdigungsbräuchen des Ungartums, das das gesamte Karpatenbecken besiedelte, spielte als ein Symbol des Mannesstatus' (wie auch ständig zur Zeit der Völkerwanderungen) das Ablegen der Waffen in die Gräber eine herausragende Rolle. Dieser Beerdigungspraktik ist es zu verdanken, dass im Siebenbürger Becken, im Partium und im Banat eine bedeutende Menge an Waffen-, Grab- und sporadischen Funden verzeichnet werden kann, die auf das 10–11. Jahrhundert datiert werden können.

Wir müssen auf jeden Fall einen interessanten Aspekt erwähnen: im 4. Grab des Friedhofs „B“ von Maroskarna (Stumpach) wurde auf dem Becken eines 15–20-jährigen Mädchens ein Pfeilspitzenbündel aus 4 Stücken gefunden. Dieser Fall ist auf der Palette der Beerdigungen des 10–11. Jahrhunderts keinesfalls beipiellos: in einem Frauengrab des Friedhofs von Sándorfalva aus dem 10. Jahrhundert wurde ebenfalls eine Pfeilspitze gefunden; diese Erscheinung wird im Allgemeinen mit der beschützenden, verteidigenden Rolle der Grabbeilage begründet. Es stellt sich jedoch die Frage, ob wir nicht eher über die Repräsentation der auf sich genommenen Geschlechtlichkeit anstelle der beschützenden, verteidigenden Rolle der Grabbeilage sprechen könnten?

Aus der Sicht der chronologischen Datierung ist der Säbel, die wichtigste Waffe des Nahkampfes, eine der umstrittensten Waffenkategorien. Über die Säbel des 10. Jahrhunderts ist bis zum heutigen Tage keine einzige ausführliche Analyse erschienen, obwohl sich diese im Kreis der Fachleute äußerster Beliebtheit erfreuen.

Die bedeutende Menge der in der Umgebung von Kolozsvár (Klausenburg) aufgetauchten Säbel weist darauf hin, dass die sich auf Grund der Fundorte konzentrierenden Säbel aller Wahrscheinlichkeit nach auf die Existenz von Militärzentren hindeuten könnten. Auf Grund unserer archäologischen Daten reicht die Datierung der Säbel bis zum Ende des 10. Jahrhunderts zurück – sie wurden also parallel mit den Schwertern verwendet. Eine ebenfalls im Nahkampf verwendete Waffe, die einer anderen Anwendung bedurfte, ist das zweischneidige Schwert. Die Form der Griffknöpfe und Parierstangen änderte sich im Laufe des Zeitalters ständig, deshalb wurden mehrere internationale Typologien über sie erstellt. Diese Arbeiten versuchten die Schwertkomponenten typologisch zu differenzieren.

In unserer Arbeit wollten wir hervorheben, dass die Schwerter von den ungarischen, rumänischen und sächsischen Kollegen ganz mechanisch ab der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts datiert worden waren, wobei sie auf das Axiom aufbauten, dass wir die Schwerter nach der Niederlage in der Schlacht von Augsburg übernommen hätten.

Ähnlich mannigfaltig sind aus typologischer Sicht die Äxte. Im mehreren Fällen kam der Gedanke auf, dass die Axt vielleicht nicht als Waffe, sondern als Abwendung von Unheil ins Grab gelegt worden war, das heißt, dass sie neben ihrer praktischen Funktion auch einen Glaubensinhalt erhalten hatte.

Nur äußerst selten findet man in den Gräbern Lanzen. Die geringe Zahl an Lanzen, die als Grabbeilagen gefunden wurden, erklärten die Vertreter der ungarischen Archäologie damit, dass diese Waffe nicht ins Grab gelegt, sondern in den Grabhügel des verstorbenen Kriegers gestochen worden war. Die überzeugend scheinende Argumentation wird nur durch eine Sache getrübt: warum sind dann die genannten Exemplare in die Gräber gelegt worden? Eine ähnliche Erscheinung gibt es auch im östlichsten Teil des Karpatenbeckens und auf dem Gebiet von Moldau und der Walachei. Im Falle der Kultur von Maroszentanna-Csernyahov erklärte die Archäologie diese Erscheinung mit dem Aufkommen fremder kultureller Elemente, deshalb können auch wir die Frage behutsam aufwerfen: ist es nicht auch auf dem von uns untersuchten Gebiet möglich, diese Begräbnisse als von der ungarischen Kultur fremdes Element zu werten?

Schlussfolgerungen:

Von den sieben Waffenkategorien verteilen sich fünf gleichmäßig auf das Gebiet der drei Regionen. Ausnahmen bilden die beiden Lanzenfunde, die im südlichen Teil des Seklerlandes, in der südöstlichen Hälfte von Siebenbürgen zum Vorschein kamen. Im Falle der geografischen Verbreitung des Säbels und des Schwertes können wir wichtige Beobachtungen machen.

Säbel kamen bisher nur aus Gräbern zum Vorschein; als sporadische Funde sind sie in den drei Regionen bisher nicht bekannt. Von den 15 Säbelfunden stammen 8 aus zwei Friedhofsteilen. Untersuchen wir die geografische Verbreitung der Säbel in Richtung Nord-Süd im Siebenbürger Becken, so können wir, was das Zahlenverhältnis betrifft, eine sinkende Tendenz beobachten. Im Partium sind insgesamt 3 Säbelfunde bekannt, während aus dem südlich des Flusses Mieresch gelegenen Banat kein einziger Fund zum Vorschein kam. Diese Beobachtung gilt jedoch auch für das gesamte Gebiet des Karpatenbeckens: gehen wir vom nördlichen in Richtung des südlichen Teils des Beckens, können wir bezüglich des Säbelverhältnisses nach Friedhöfen dieselbe, zahlenmäßig sinkende Tendenz beobachten.

Ganz anders verhält es sich bei der geografischen Streuung der Schwerter. Die geografische Verbreitung dieser Waffenkategorie beinhaltet viel weitere Gebiete. Sie ist im Siebenbürger Becken auf dem Gebiet der Flüsse Szamos und Mieresch, aber auch Sepsiszentgyörgy (Sankt Georgen) bekannt, das zum südlichen Teil des Seklerlandes gehört. Sie ist auch aus dem Gebiet des Partiums, bzw. aus der Region des Banats südlich des Flusses Mieresch aufgetaucht. Ihre geografische Streuung ist viel allgemeiner. Gleichzeitig kennen wir im Falle der Fundorte keine Schwertkonzentration. Es stellt sich die Frage, ob sich hinter dieser geografischen Verbreitung chronologische oder kulturelle Abweichungen verbergen?

Die Möglichkeit der chronologischen Einordnung der Waffen wird in bedeutendem Maße durch den Stand der Forschung, den Charakter des Auftauchens der Funde beeinflusst. Auf Grund der Analyse konnten wir sechs Gruppen der aus den Grab- und sporadischen Funden bekannten Waffen unterscheiden, bzw. wir haben eine Gruppe definiert, die nicht genau datiert werden kann.

Die bewaffneten Beerdigungen zeigen auf dem Gebiet des Siebenbürger Beckens, des Partiums und des Banats im 10-11. Jahrhundert infolge des Raumgewinns des Christentums eine sinkende Tendenz. Trotzdem nehmen wir an, dass Waffen auch noch im 11. Jahrhundert viel öfter ins Grab gelegt worden waren, als wir das heute denken. Diese Tendenz lässt sich auch im Falle der Beerdigungen mit Pferden beobachten, die als heidnischer Brauch angesehen werden.

Эрвин Галл

АНАЛИЗ СПОРАДИЧЕСКИХ НАХОДОК ОРУЖИЯ И МОГИЛ
ТРАНСИЛЬВАНСКОГО БАССЕЙНА, ПАРЦИУМА И БАНАТА, X–XI ВЕКОВ

Резюме

Большая часть находок оружия была обнаружена в могилах в Парциуме и Банате X–XI веков, и можно представить, что большинство sporadических находок было также найдено в могилах. Венгерские специалисты уже с начала XIX века соприкасались с находками оружия, обнаруженными в этих регионах, и бухарестский исследователь Р. Рада Хейтел также занимался изучением некоторого оружия, однако до сего времени не было издано обобщающей работы о находках оружия X–XI веков.

Первой и основной целеустановкой нашего исследования было непосредственное исследование этих находок и создание типологии найденных предметов.

При подходе к изучению этого вопроса мы исходили из того предположения, что две группы оружия, относимого к эпохе обретения родины венграми в конце IX века (895–896 гг.) следовало бы, по крайней мере, теоретически, разделить на две группы, при условии, если мы сможем его точно (или более точно) датировать, а именно:

1) Оружие Трансильванского бассейна – „премазавод” Парциума и Баната, то есть вооружение народов Парциума и Баната, живших до обретения венграми своей родины.

2) Вооружение новых завоевателей – венгерских пришельцев, обретателей родины.

Вооружение народов, живших в IX веке, в противоположность с пришедшими венграми, из могильных раскопок для нас почти вообще не известно, мы имеем сведения всего лишь о нескольких sporadических экземплярах, точнее, у нас есть сведения всего лишь об одной могильной находке.

Из обычаев захоронений венгров, поселившихся на всем Карпатском бассейне, одним из символов захоронения мужчин было захоронение вместе с умершим его оружия. (игравшее важную роль в период переселения народов). Благодаря этому обычаю захоронения мы можем говорить о том, что в Трансильванском бассейне было обнаружено значительное количество оружия, погребальных предметов и прочих sporadических находок.

Во всяком случае необходимо упомянуть один интересный аспект: в могиле номер 4 кладбища „В” в Марошкарна, на надгробии девушки возраста 15–20 лет была найдена связка наконечников стрел, состоящая из 4 штук. Этот случай не является одиночным на палетте захоронений X–XI века. В одной из женских могил кладбища X века в селении Шандорфалва был обнаружен наконечник стрелы, это явление принято объяснять охранной–спасительной ролью, присущей оружию. Однако возникает вопрос, не следует ли говорить о наличии скорее полового характера, чем об охранно-спасательном значении.

С точки зрения хронологического датирования одной из наиболее спорных категорий является сабля – самое важное оружие ближнего (рукопашного) боя. О саблях X столетия – несмотря на их огромную популярность в кругу специалистов, до сего времени не вышло еще ни одного глубокого аналитического исследования.

Значительное количество саблей, обнаруженных в окрестностях глорода Коложвар, свидетельствует о том, что по всей вероятности, там располагались центры захоронений, ибо сабли концентрировались обычно в центрах захоронений. На основании наших архивных данных сабли датируются концом X столетия, их применяют наряду с мечами. Обоюдоострые мечи, использовавшиеся в ближнем бою, – оружие, требующее другого применения. Головки рукояток и травессы подвергаются непрерывному видоизменению в рассматриваемый период, поэтому для них было составлено несколько международных типологий. В этих работах делаются попытки типологического разделения компонентов мечей.

В своей работе мы хотели бы сделать акцент на то, что венгерские, румынские и саксонские коллеги датировали мечи абсолютно автоматически, начиная со второй половины X века, опираясь на той аксиоме, что мечи (шашки) были переняты после аугсбургского поражения.

Также разнообразными с точки зрения типологии являются и топоры. Неоднократно выдвигалась мысль о том, что топор мог оказаться в могиле скорее не как оружие, а лишь в целях предотвращения беды, то есть наряду с практической функцией получил также и суверенную функцию.

Весьма редко встречаются в захоронениях копья. Небольшое количество копьев, найденных в захоронениях, венгерские археологи на основании археологических параллелей объясняют тем, что это оружие складывали не в могилу, а в надгробие на могиле усопшего рыцаря. Эту кажущуюся убедительной аргументацию сбивает с толку только один вопрос: почему оказались в могиле упомянутые предметы? Аналогичное явление происходит также в самой восточной части Карпатского бассейна и Молдавской Валахии. В случае черняховской культуры селения Марошсентанна археологи объясняли это явление появлением элементов чужеродной культуры, поэтому и мы, с должной осторожностью сможем поставить вопрос: не возможно ли на исследуемой нашей территории расценивать эти захоронения как элементы, чуждые венгерской культуре?

Выводы:

Из семи категорий вооружений пятеро равномерно распределяются на территории трех регионов. Исключение составляют две находки копий, обнаруженных в южной части Секейских земель, в Юго-восточной половине Трансильвании. Мы могли сделать важные наблюдения относительно географического распространения сабли и меча.

Сабля была обнаружена в могиле в качестве лишь sporadicческой находки, она неизвестна в трех регионах. Из 15 находок саблей 8 происходит из двух мест захоронений. Рассматривая географическое распространение саблей, продвигаясь по Трансильвании с севера к югу, можно наблюдать тенденцию понижения их в численности. В Парциуме известно всего лишь три находки сабли, тогда как в Банате, расположенном к югу от Мароша, нет ни одной находки. Это наблюдение однако действительно и для всей территории Карпатского бассейна. Продвигаясь по бассейну с севера на юг, можно наблюдать ту же самую тенденцию численного сокращения касательно доли захоронений сабель по кладбищам.

Совершенно другой характер носит географическое распределение мечей. Географическое распространение этой категории оружия включает в себя более широкие территории. Они присутствуют в Трансильванском бассейне, в районах рек Самош и Марош, известны также и в Сепсисентдьерде, принадлежащем к южной половине Секейских земель. Обнару-

жены были также на территории Парциума, а также в районе Баната к югу от реки Марош. Географическое расположение этой категории оружия является однозначно более общераспространенным. В то же время концентрация мечей в различных находках нам не известна. Остается вопросом, кроются ли за этим географическим распространением хронологические или культурные отклонения?

На возможность хронологической категоризации оружия в большой мере влияет характер обнаружения находок. На основании аналитических исследований удалось различить шесть хронологических групп вооружения, известного по могильным и спорадическим находкам. Кроме того удалось выделить группу вооружений, которую еще невозможно однозначно датировать.

Захоронения вместе с оружием под влиянием распространения христианства однозначно показывают сокращающуюся тенденцию на территории Трансильванского бассейна Парциума и Баната в X–XI веке. Несмотря на это мы полагаем, что уложенное в могилу оружие могло быть в процентном отношении гораздо больше, чем мы это подозреваем. Эту же тенденцию мы наблюдаем и в случаях захоронения вместе с всадником лошадей, что считается языческим обычаем.